

AZ EURÓPAI RÉGIÓ DEMOGRÁFIAI STRUKTÚRÁJÁNAK VÁLTOZÁSA (II.)

DR. KLINGER ANDRÁS

Az európai régió termékenysége történeti alakulásának vázolója, valamint a születési arányszámok és a teljes termékenységi arány 1950 és 2000 közötti tényleges és becsült alakulásának bemutatása után (lásd: *Statistikai Szemle*, 1983. évi 1. sz. 5–16. old.) tanulmányunk második részében a termékenység néhány további mutatóját és a családtervezés és születésszabályozás egyes jellemzőit tekintjük át.

Termékenység az anya kora szerint

Még jobban megértjük a termékenységi differenciákat, illetve a termékenység időbeli változását, ha az anya kora szerinti élveszületési arányok alakulását mutatjuk be 1960-ra, illetve a legutolsó rendelkezésre álló évre (általában 1977–1978-ra) vonatkozóan.

Ha egész Európát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az anya kora szerint 1960-ban még a 25–29 éves korban, a hetvenes évek közepén már a 20–24 éves korban volt a legmagasabb a termékenység. Az utóbbi időszakban a 20 éves koron túl minden korcsoportban visszaesett a termékenység, de a csökkenés mértéke a korral párhuzamosan növekedett: így a 20–24 éveseknél csak 6 százalékos volt a csökkenés, de a 25–29 éveseknél 20 százalékos; ugyanakkor a 30–34 évesek már mintegy egyharmadával kevesebb, a 35–49 évesek pedig fele annyi gyermeket szültek, mint 1960-ban. Feltűnő jelenség viszont az, hogy 19 százalékkal nőtt a 15–19 éves korúak termékenysége. Így amíg 1960-ban e korcsoport élveszületésének aránya csak 19 százaléka volt a 20–24 éveseknek, addig 1978–1979-ben már 24 százalékot ért el.

Régióként nagy eltérések mutatkoznak a termékenység kor szerinti szintjében és annak alakulásában is. Szinte egyöntetű az a tendencia, hogy a termékenység általános és kor szerinti színvonalától függetlenül a csökkenés a kor előrehaladtával növekvő ütemű. Ennek mértéke azonban elég sok eltérést mutat.

Mindkét vizsgált időpontban éles határvonal húzható Európa két része között a termékenység korstruktúrájában. Teljes bizonyossággal látszik az a tendencia, hogy a 25 éven aluliak termékenysége Kelet-Európában jóval az egyes régiók átlaga és az európai átlag fölött van. Így a 15–19 évesek termékenysége 1960-ban közel 90 százalékkal, 1978–1979-ben közel 60 százalékkal az európai átlag fölött volt; ugyanezek a többletek a 20–24 éves korban 16, illetve 26 százalékosak. Az is egyértelmű, hogy Nyugat-Európában a fiatalabb nők termékenysége jóval kisebb az átlagnál: 1960-ban a lefelé való eltérés a 15–19 éves korcsoportban 23, 20 évvel később 44, a 20–24 éves korcsoportban pedig 9, illetve 10 százalékos volt.

7. tábla

Élvezületési arányszámok az anya kora szerint Európában

Ország	Év*	Az anya kora (év)							
		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	
Kelet-Európa	1960	75,1	55,9	180,8	133,6	73,2	37,6	13,2	1,2
	1977	70,4	53,9	184,1	123,3	64,2	22,2	5,5	0,4
Bulgária	1960	69,3	75,1	187,2	120,1	51,3	19,7	7,2	1,0
	1978	63,3	75,2	200,4	100,8	36,3	11,3	2,1	0,2
Csehszlovákia	1960	68,2	46,1	198,7	131,8	63,8	29,1	8,1	0,6
	1977	77,5	58,1	208,6	132,1	56,5	19,1	3,5	0,2
Lengyelország	1960	93,2	45,8	204,1	167,6	102,3	57,4	21,5	2,3
	1978	72,9	33,6	168,8	131,7	69,4	28,9	7,9	0,6
Magyarország	1960	58,8	52,4	160,1	104,5	52,7	25,0	8,5	0,5
	1978	64,1	74,0	168,4	106,3	47,3	15,8	3,3	0,2
Német Demokratikus Köztársaság	1960	70,8	75,8	167,7	125,0	67,7	31,0	7,4	0,3
	1978	56,6	43,8	177,4	107,1	34,4	9,8	2,0	0,1
Románia	1962	63,6	58,6	147,4	105,0	55,0	29,5	11,5	0,9
	1978	77,8	73,4	198,5	132,7	64,4	30,3	8,2	0,7
Észak-Európa	1960	73,1	46,6	159,5	168,7	103,7	51,2	16,4	1,2
	1977	53,8	27,3	106,8	123,1	68,6	22,5	5,4	0,4
Dánia	1960	70,2	41,8	170,7	157,6	87,7	38,7	11,5	0,8
	1978	51,7	19,9	113,5	124,7	56,0	17,0	2,4	0,1
Egyesült Királyság	1960	73,3	54,1	165,6	171,9	100,9	46,4	13,8	0,9
	1977	51,2	29,8	104,8	119,0	59,1	18,3	4,1	0,3
Finnország	1960	77,0	28,4	162,9	158,8	103,9	61,3	25,0	2,4
	1978	52,8	21,3	96,5	113,7	67,4	26,5	5,7	0,3
Írország	1961	100,1	9,5	108,2	216,9	209,5	152,2	57,7	4,2
	1978	99,9	21,9	137,1	225,2	176,4	100,8	36,5	3,1
Izland	1960	127,0	85,1	248,5	216,1	158,3	105,7	41,9	3,2
	1977	75,2	56,2	138,3	129,8	81,7	44,8	12,1	0,9
Norvégia	1960	75,7	26,5	163,1	172,6	117,5	63,2	24,0	2,2
	1978	57,2	29,0	113,9	121,8	63,4	22,1	4,5	0,2
Svédország	1960	57,9	33,5	127,2	138,0	83,5	39,7	11,9	0,9
	1978	49,9	17,2	97,1	116,0	62,4	21,6	3,7	0,1
Dél-Európa	1960	74,4	21,9	120,6	162,0	114,9	66,0	25,3	3,1
	1974	66,3	31,5	133,8	145,4	90,5	42,7	14,1	1,4
Albánia	1960	202,8	67,2	286,6	326,5	276,4	213,5	142,3	63,5
	1973	139,2							
Görögország	1960	71,0	17,5	105,8	151,0	108,3	46,4	13,0	2,1
	1978	64,4	51,4	160,3	137,1	72,1	29,3	7,2	0,8
Jugoszlávia	1961	90,4	52,1	179,1	154,8	90,9	49,1	25,3	5,6
	1977	67,1	50,9	160,3	121,7	66,5	29,2	8,4	1,2
Málta	1960	109,9	22,5	198,1	200,8	150,4	105,0	41,8	5,3
	1978	67,6	14,4	105,7	148,1	95,7	45,7	12,8	1,2
Olaszország	1960	70,0	18,6	106,0	147,8	106,8	60,1	22,1	1,9
	1977	55,0	26,3	118,2	120,3	76,4	32,2	9,4	0,8
Portugália	1960	91,0	27,0	146,4	164,3	124,8	90,4	44,3	3,8
	1975	76,2	36,9	142,2	153,2	101,8	61,5	25,4	2,6
Spanyolország	1960	84,7	9,5	106,2	189,5	140,1	83,3	29,3	3,5
	1974	81,4	20,8	132,5	198,7	129,3	66,0	23,9	2,2
Nyugat-Európa	1960	75,5	23,1	141,7	167,7	107,3	55,2	20,5	1,3
	1977	48,7	19,3	100,0	116,9	63,8	20,2	5,0	0,4
Ausztria	1959	71,8	47,0	154,4	150,8	97,7	54,4	15,6	1,2
	1977	49,1	37,8	119,6	94,5	47,3	22,9	6,7	0,5
Belgium	1961	76,3	25,0	160,6	169,6	108,4	52,0	17,0	1,1
	1977	52,0	25,0	96,4	123,2	54,8	18,6	4,2	0,3
Franciaország	1960	81,5	22,8	161,8	174,3	107,5	54,1	22,5	1,3
	1977	58,3	22,1	124,7	129,8	73,2	23,9	5,9	0,5
Hollandia	1960	89,3	16,3	120,1	208,0	152,4	88,5	33,1	2,8
	1978	50,8	9,4	85,4	139,9	63,3	16,6	3,5	0,3
Luxemburg	1960	56,4	23,4	142,9	149,5	90,4	37,9	11,9	1,0
	1978	44,9	16,7	94,1	108,5	54,3	20,1	3,8	0,3
Német Szövetségi Köztársaság	1960	67,5	22,4	124,8	155,7	98,3	49,3	17,3	1,0
	1978	38,9	16,6	80,4	100,8	58,2	17,6	4,5	0,4
Svájc	1960	70,6	16,1	124,3	151,4	102,5	53,6	16,0	1,3
	1978	45,1	9,8	76,9	120,1	66,8	20,5	4,2	0,3
Európa (a Szovjetunió nélkül)	1960	74,7	34,3	147,8	158,4	101,0	53,5	21,5	1,8
	1977	59,5	32,0	131,0	127,4	72,2	27,4	7,7	0,7
Szovjetunió	1959	103,3	192,6		158,0	109,6	68,3	23,2	5,9
	1978	69,9	39,4	174,6	125,6	72,1	31,9	11,7	1,6
Európa összesen	1959-								
	1960	85,0	29,9	155,4	158,3	104,1	58,8	22,1	3,3
	1977	63,1	34,6	146,3	126,8	72,2	29,0	9,1	1,0

* 1960 körül, illetve 1977-1978-ban (a Szovjetunió 1978-1979-ben, Európa összesen 1977-1979-ben).

Forrás: Demographic yearbook. Special issue. Historical supplement. U. N. New York. 1979.; Demographic yearbook. 1979. U. N. New York. 1981.

Érdekes, hogy Dél-Európa a hatvanas évek elején még „idősebb” termékenységi jelleget mutatott: akkor a 15–19 évesek termékenysége 25, a 25–29 éveseké pedig 22 százalékkal az átlag alatt maradt. Ezzel szemben a hetvenes évek végére e két korcsoport relatív termékenysége jelentősen nőtt: a 20 éven aluliak születéseinek aránya már átlag körüli volt, és a 20–24 éveseké is csak 9 százalékkal alacsonyabb az átlagnál. Hasonló tendencia tapasztalható a Szovjetunióban is: ott 15 év alatt a 20 éven aluliak 26 százalékos „hiánya” 14 százalékos többletté alakult, a 20–24 évesek „többlete” pedig 9 százalékról 19 százalékra nőtt.

Teljesen ellentétes tendencia ment végbe Észak-Európa országaiban: itt még 1960-ban is a fiatalabb anyák termékenysége relatíve igen magas volt (a 15–19 évesek 56, a 20–24 évesek 3 százalékos többletet mutattak az európai átlaghoz viszonyítva); 20 évvel később pedig már jelentős (20 és 27 százalékos) hiányról adhatunk itt számot. Mindez a fiatalabb korúak termékenysége eltérő alakulásának a következménye: amíg a 20 éven aluliak gyermekszáma Dél-Európában és a Szovjetunióban jelentősen növekedett, és Kelet-Európában változatlan maradt, addig Észak-Európában több mint egyharmadával, Nyugat-Európában pedig egytizedével visszaesett. Hasonló a tendencia a 20–24 éves korcsoportban is, bár ott a két növekvő termékenységű régióban kisebbek az arányok, de a két csökkenőben mintegy egynegyednyi a visszaesés. Mindez az eltérő termékenységi szokások eredménye, amit elsősorban a megváltozott házassági szokások indokolnak.

Teljesen más a régiók termékenységi képe a 25–34 éves anyai korcsoportban. Itt 1960-ban még Észak-, Dél- és Nyugat-Európában egyértelmű születési többletet mértek, húsz évvel később ez már csak Dél-Európára volt jellemző: itt a 25–29 évesek között egyhatodával, a 30–34 évesek között pedig több mint egynegyedével mértek magasabb termékenységet, mint az európai átlag. A korai termékenység eredményeként Kelet-Európában egyértelműen alacsony e korban a gyermekszám: az átlagtól mért „hiány” a 25–29 éveseknél 30, illetve 3 százalékos, a 30–34 éveseknél pedig 30, illetve 10 százalékos. A Szovjetunióban a 30–34 éveseknél tapasztalható kismértékű többlet visszaesett az elmúlt 20 évben. E változást az idézte elő, hogy mindkét korcsoportban minden régióban csökkent a termékenység, de ennek mértéke eltérő volt. Leginkább Nyugat-Európában zuhant (egyharmadával, illetve kétötödével), legkevésbé Dél-Európában.

A 35 évesnél idősebbek termékenysége szintén Dél-Európa és a Szovjetunió kiemelkedő helyzetét mutatja mindkét vizsgált időpontban. Az átlaghoz viszonyítva az idősebb nők gyermekszáma Dél-Európában és a Szovjetunióban az 1960. évi 18 százalékos többletről 50 százalékra nőtt, illetve 15 százalékra csökkent. Itt különösen a 45–49 évesek többlettermékenysége számottevő: ez háromnegyedével, illetve 40–60 százalékkal haladta meg az átlagot. Relatív Észak- és Nyugat-Európában csökkent e korcsoport termékenységi szintje: 1960-ban e két régióban még a 35–44 évesek termékenysége csak egytizedével maradt az átlagos európai szint alatt, e különbségek később már a 40–50 százalékot is elérték. Kelet-Európa e korcsoportokban relatíve nem mutat változást: a 35–44 évesek termékenysége mindkét vizsgált időpontban az átlagnál mintegy 40 százalékkal maradt alacsonyabb. A 45 évesek és idősebbek termékenysége mind az 1960-as, mind az 1970-es években e három utóbb tárgyalt régióban egyaránt az európai átlag egyharmadát érte el. Emiatt éppen itt mutatkoznak a legnagyobb differenciák.

A kor szerinti arányszámok jelentős differenciálódása erősen rányomja a bélyegét a termékenység korstruktúrájára, illetve annak regionális eltéréseire is. Ha az egyes időpont szerinti arányszámokból megkonstruált teljes termékenység korstruktúráját vizsgáljuk, vagyis azt: hogyan oszlik meg az anya kora szerint a hipotetikus

termékenység, akkor azt tapasztaljuk, hogy egész Európában megváltozott a termékenység anyai kor szerinti képe. 1960-ban még a születések 65 százaléka származott 30 éven aluli anyától, ez húsz évvel később már 75 százalékot ért el. E növekedésen belül különösen a 20–24 évesek arányának növekedése a legszámottevőbb (29 százalék helyett 37 százalék), de nőtt a 20 éven aluliak súlya is (6 százalékról 8 százalékra). A 30 éven felüliek csökkenő szülési aránya elsősorban a 35 éven felüliek kisebb szülési kedve miatt mutatkozik: 20 év alatt 16 százalékról 8 százalékra esett vissza a szülésben viselt arányuk.

A régiók között mutatkozó különbségek ugyan némileg csökkentek, de így is egyértelműek a már előbb tárgyalt differenciák. A „legfiatalabb” termékenységű terület Kelet-Európa, itt már 1960-ban a születések 76 százaléka származott 30 éven aluli anyától, és ez még 1977–1978-ra 80 százalékra nőtt. Ugyanakkor ezek szülési aránya Dél-Európában a legalacsonyabb, bár itt jelentős növekedés volt tapasztalható (59 százalékról 68 százalékra). A 30 éven aluliak előfordulása a többi régióban is növekedett; így az eltérés e tekintetben jelentősen visszaesett. Hasonló tendencia látszik e tekintetben a legfiatalabbak relatív gyakoriságában is: Kelet-Európában a 20 éven aluli anyák előfordulása mindkét időpontban a legnagyobb volt (12, illetve 14 százalék); változatlanul gyakori még Észak-Európában (8⁰/₀); de növekedett előfordulásuk azokban a régiókban is, ahol ez 1960-ban a legritkább volt (ennek aránya különösen Dél-Európában a legszámottevőbb, ahol az előfordulás 4 százalékról 7 százalékra emelkedett).

A 30 éven felüliek előfordulása minden régióban csökkent; változatlanul Kelet-Európában szülnék legkevésbé a 30 éven felüli nők: gyakoriságuk 24 százalékról 20 százalékra esett vissza. E korcsoport aránya mindkét időpontban Dél-Európában volt a legmagasabb, bár itt is erőteljesen csökkent (41 százalékról 32 százalékra). Közöttük a 35 évesnél idősebbek előfordulási arányában látszik a legjelentősebb különbség; ez legritkább Kelet- és Észak-Európában (az előbbiben 10, illetve 7 százalék, az utóbbiban 12, illetve 8 százalék). Ugyanakkor viszonylag gyakoribb Dél-Európában és a Szovjetunióban (az 1960-as évek elején még 17–19, az 1970-es évek végén 10–12 százalékot ért el a 35 éven felüli anyák aránya). Nyugat-Európában az e korcsoporthoz tartozók előfordulása 15 százalékról 8 százalékra csökkent, tehát itt a legjelentősebb a visszaesés.

Az egyes országok kor szerinti termékenységi arányai általában a régiójukra vonatkozó általános tendenciának megfelelően alakulnak. Mégis vannak országok, ahol – mind 1960-ban, mind pedig az 1970-es évek folyamán – a régiójuk átlagától erősen eltérő módon alakulnak mind a korcsoportok termékenységi arányai, mind pedig emiatt a termékenység korstruktúrája.

Kelet-Európa országai közül Lengyelország eltérő képet mutat. Itt a termékenység inkább a nyugat-európai minta szerint alakul. A 30 éven aluliak előfordulása alacsony (1960-ban a regionális 76 százalékkal szemben 70, 1978-ban pedig 80 százalékkal szemben 76 százalék). Különösen mutatkozik ez a 20 éven aluliak között (itt a különbségek még számottevőbbek: 8 százalék az átlagos 12 százalékkal, illetve 8 százalék a 14 százalékkal szemben). Természetesen e differencia az anyai kor másik végén megfordítva jelentkezik: Lengyelországban a 35 éven felüli anyák aránya mindkét időpontban erősen meghaladta a kelet-európai átlagot (13 százalék a 10, illetve 8 százalék a 7 százalékkal szemben). Ami az időbeli alakulást illeti, e téren is főleg a 20 éven aluliak körében tapasztaljuk a legjelentősebb eltéréseket: amíg húsz év alatt az e korcsoportba tartozók termékenysége Magyarországon kétötödével, Csehszlovákiában egyötödével nőtt, addig a Német Demokratikus Köztársaságban és Lengyelországban erősen visszaesett (mintegy egynegyedével).

Észak-Európában különösen Írország eltérő termékenysége ugrik ki. Itt a születések többsége még 1960-ban 30 éven felüli anyától származott, és előfordulásuk még 1978-ban is megközelítette a 45 százaléket. Ezen belül kiemelkedő az is, hogy az ír anyák 6–8 százaléka 40 éven felüli, és csak 1–3 százaléka 20 éven aluli. Ezzel ellentétben Izlandon a fiatal nők kiemelkedően magas arányban szerepelnek az anyák között (előfordulásuk 10, illetve 12 százalékos). Ugyanez mondható el Angliáról is, ahol az anyák 9–10 százaléka 20 éven aluli volt.

Ami Dél-Európát illeti, az „idős” termékenységi mintából Jugoszlávia emelkedik ki: ott inkább a kelet-európai modell érvényesül. A szülő nők 69, illetve 77 százaléka volt 30 éven aluli (a regionális átlag 59, illetve 68 százalék); ezen belül a 20 éven aluliak előfordulása még számottevőbb (9, illetve 12 százalék az átlagos 4, illetve 7 százalékkal szemben). Fordított a kép Spanyolországban, ott a 20 éven aluli anyák aránya csak 1, illetve 4 százalékos. Ami az időbeli változást illeti érdekes, hogy minden dél-európai országban erősen nőtt a 15–19 évesek termékenysége, de több mint két- és félszeresére Görögországban és Olaszországban és több mint kétszeresére Spanyolországban és éppen Jugoszláviában csak 6 százalékkal.

A nyugat-európai általános képtől Ausztria üt el, itt szintén inkább a kelet-európai tendencia érvényesül: a 30 éven aluliak aránya magasabb (az átlagos 65, illetve 73 százalékkal szemben 68, illetve 76 százalék), de különösen kitűnik a 20 éven aluli anyák gyakorisága (9, illetve 11 százalék az átlagos 5, illetve 6 százalékkal szemben). Az 1960-ashoz viszonyítva különösen Hollandia termékenységstruktúrája változott meg: 1960-ban még az anyák 45 százaléka 30 éven felüli volt, 1978-ban már csak 26 százalékos; de ez nem jelenti a 20 éven aluliak növekvő arányát: ez változatlanul csak 3 százalék.

A termékenységi trendek alakulása, amit az előző naptári időpontok alapján mutattunk be, figyelembe véve a teljes termékenységi arányszámokat, gyakorlatilag ugyanaz abban az esetben is, ha finomabb elemzési módszereket alkalmazunk. Így, ha vizsgáljuk az egyes női kohorszok teljes termékenységét – akik a születések többségét képviselték az előző évtizedekben –, akkor hasonló tendenciát állapíthatunk meg. Ha egyes országokban összehasonlítjuk a jelenleg 30–40–50–60 éves kohorszok befejezett termékenységét, azt látjuk, hogy az 1920-as kohorsz termékenysége alacsonyabb volt, mint az 1930-as és az 1940-es kohorszé egyes országokban, de az 1950-es kohorsz termékenysége – amely a legnagyobb hatást gyakorolja a mostani időszak születési mozgalmára – mindenütt a legalacsonyabb. Más országokban – például a bemutatott országok közül főképpen Olaszországban és Hollandiában – fokozatos csökkenés észlelhető.

8. tábla

Női születési kohorszok befejezett termékenysége*

a) Egyes európai országokban

Ország	Női születési kohorsz			
	1920	1930	1940	1950
Anglia és Wales	2,00	2,33	2,35	2,12
Német Szövetségi Köztársaság	1,90	2,14	1,98	1,67
Franciaország	2,50	2,64	2,41	2,06
Olaszország	2,44	2,24	2,11	1,88
Hollandia	3,06	2,67	2,24	1,84
Svédország	2,14	2,10	2,07	1,98

b) Magyarországon

Mutató	Női születési kohorsz					
	1900– 1904	1910– 1914	1920– 1924	1930– 1934	1940– 1944	1950– 1954
Teljes generációra (született nőkre)	1,77	1,59	1,52	1,44	1,54	1,70
Propagatív kor végét elérő nőkre	2,81	2,43	2,13	1,91	1,88	1,85
Ebből házas családi állapotú Propagatív kor végét elérők aránya (százalék)	3,10	2,64	2,27	2,01	1,98	1,92
	52	58	65	72	75	88

* Átlagosan született gyermekek száma.

Forrás: Calot, G. – Blayo, Ch.: Recent course of fertility in non-communist European countries. Exeter. 1981. (Kézirat.); Klinger András: A termékenység és befolyásolásának eszközei. Népesedés és népesedéspolitika. Tudományos konferencia, 1981. június 1. Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 176 old.

Hasonló trend tapasztalható Magyarországon is azzal a különbséggel, hogy a legfiatalabb kohorszok termékenysége – a tervezett gyermekszám adatai alapján, amelyeket a családtervezési vizsgálatokból kaptunk – újra növekszik. Ez nemcsak a termékenységi szint változásának, hanem a halandóság csökkenésének is tulajdonítható: ugyanis az 1900-as kohorszban született nők közül csak 52 százalék, az 1950-es kohorszban azonban 88 százalék éri meg a propagatív kor végét.

Termékenységi különbségek

Az általános termékenységi szint vizsgálatán kívül a termékenységi különbségek megfigyelése társadalmi–gazdasági státus és kulturális színvonal szerint, valamint a különbségek változásainak nyomon követése is nagyon érdekes eredményekre vezet. Ezt nehéz teljes regionális szinten megvalósítani – az összehasonlítható adatok hiánya miatt –, de azért néhány általános következtetés levonható.

Az 1970 körül végrehajtott termékenységi vizsgálatok eredményeiből látható, hogy valamennyi országban, amelyre vonatkozóan adatok állnak rendelkezésre, elég nagy eltérések észlelhetők a várt teljes átlagos gyermekszám tekintetében mind a férj társadalmi–foglalkozási csoportja, mind a feleség iskolai végzettsége szerint. A különbségek nagysága azonban még mindig megfontolásra késztet: bár a nem mezőgazdasági szellemi társadalmi–foglalkozási csoporthoz tartozó házas nők teljes termékenysége mindenütt a legalacsonyabb, de még mindig jelentősen eltér a mezőgazdasági fizikai csoporthoz tartozók teljes termékenységétől, akiknek a termékenysége a legmagasabb. Hasonlóképpen elég nagy eltérések észlelhetők a különböző iskolai végzettségű anyák termékenysége között. (Lásd a 9. táblát.)

Egyes információk azt mutatják, hogy magának a kulturális színvonalnak a változása – ha e termékenységi különbségek megmaradnak vagy akár csökkennek – előidézhetheti a termékenységi szint általános csökkenését. Ezt jól bizonyítja például Magyarország egyes női kohorszainak termékenysége. (Lásd a 10. táblát.) Ebből látható, hogy ha az iskolai végzettség nem változott volna (azaz, ha a standardizált mutatókat vennénk alapul), a teljes termékenység szintje alig módosult volna. Más szóval, a legtöbb esetben a termékenység változása nem a tényleges szint rétegek szerinti süllyedésének, hanem a társadalmi–kulturális átrétegződésnek tulajdonítható. Tekintettel arra, hogy ez a folyamat valószínűleg folytatódik, ha a ma-

gasabb iskolai végzettségű nők termékenységi „deficitje” nem szűnik meg, akkor hasonló trendre számíthatunk a jövőben is.

9. tábla

Összesen kívánt gyermekek átlagos száma*

a) A férj társadalmi-foglalkozási rétege alapján

Ország	Nem mezőgazdasági nem fizikai:		Nem mezőgazdasági fizikai:			Mezőgazdasági fizikai:	
	értelmi-ségi	egyéb	szak-munkás	betanított munkás	segéd-munkás	önálló	nem önálló
Belgium	2,7	2,2	2,4	2,5	2,5	3,0	
Csehszlovákia		2,2		2,5		2,9	
Dánia	2,5	2,4	2,4		2,5	2,9	2,9
Anglia és Wales	2,1	2,0	2,2	2,4	2,6	2,8	2,7
Finnország		2,4		2,5		2,8	
Franciaország	2,7	2,4	2,5	2,7	3,0	2,8	3,5
Magyarország	1,9	1,8	2,1		2,5	2,1	2,5
Lengyelország		2,2		2,8		3,6	3,5
Törökország	4,1	5,0	4,7	5,9	5,5	6,6	6,3
Jugoszlávia		2,3		2,7		3,0	

b) A feleség iskolai végzettsége alapján

Ország	Általános iskola alatt	Általános iskola	Alacsony közép-iskola	Magasabb közép-iskola	Felső-fok
Belgium	3,3	2,5	2,5	2,4	2,8
Csehszlovákia		2,6		2,1	2,1
Dánia		2,6	2,4	2,5	2,7
Anglia és Wales			2,2	2,1	2,1
Finnország		2,6		2,2	2,5
Franciaország	4,1	2,7	2,3	2,4	2,4
Magyarország	3,6	2,5	2,2	1,9	1,9
Lengyelország	3,1	3,3	2,8	2,3	2,0
Törökország	5,8	3,8	3,3		2,4
Jugoszlávia	3,4	2,5	2,3	1,9	1,9

* Az 1970 körüli nemzeti termékenységi vizsgálatok alapján.
 Forrás: Fertility and family planning in Europe around 1970. U. N. New York. 1976.

10. tábla

A házas nők született gyermekeinek átlagos száma iskolai végzettség szerint Magyarországon

Év	5	6-7	8	Befejezett közép-iskola	Felső-fokú	Összesen
	általános iskolai osztály					
Az átlagos gyermekszám						
1960	3,26	2,39	1,41	1,29	1,28	2,32
1970	3,11	2,36	1,52	1,18	1,23	2,05*
1980	2,99	2,24	1,71	1,38	1,36	1,88*
A nők megoszlása (százalék)						
1960	24	49	22	4	1	100
1970	16	38	34	10	2	100
1980	9	25	43	18	5	100

* Az 1960-as iskolai végzettségi szintre standardizált arány: 1970: 2,30 és 1980: 2,26.

Anglia és Wales adatai jól mutatják a különböző társadalmi–gazdasági csoportokban az utóbbi időszakban bekövetkezett változásokat. A csökkenés eltérő volt a különböző rétegekben, és ez a csökkenés inkább azoknál volt nagyobb mértékű, akiknek magasabb volt a termékenysége. Ezt jól tükrözi a magasabb szülési sorszámú csoportok termékenységének csökkenése.

11. tábla

A házasságból élveszületett gyermekek becsült száma a férj társadalmi rétege szerint az előző élveszületett gyermekek száma szerint 1975-ben, Anglia és Wales

Megnevezés	Összesen	Előző élveszületett gyermekek száma			
		0	1	2	3 és több
		Szám szerint (ezer fő)			
Összesen	549	228	204	73	44
Összes nem fizikai	199	88	78	23	10
I. és II. (értelmiségi)	142	61	56	17	8
III. (egyéb nem fizikai)	57	27	22	6	2
Összes fizikai	350	140	126	50	34
III. (szakképzett fizikai)	214	85	80	30	19
IV. és V. (szakképzetlen fizikai)	136	55	46	20	15
		Index: 1970. év = 100			
Összesen	76	83	86	62	49
Összes nem fizikai	89	94	98	65	58
I. és II. (értelmiségi)	96	104	107	67	64
III. (egyéb nem fizikai)	75	78	81	60	46
Összes fizikai	70	76	78	60	46
III. (szakképzett fizikai)	71	77	81	60	45
IV. és V. (szakképzetlen fizikai)	67	74	73	59	48

Forrás: Fox, J.: Effect of the main demographic trends on adult people in England and Wales. WHO Regional meeting, 1981. (Kézirat.)

Szülési sorrend

Az anyai kor változása erősen befolyásolja a szülések sorszám szerinti alakulását is. Az európai termékenység visszaesése elsősorban az első- és kisebb részben a másodszülöttek aránya növekedésével és a későbbi, de főleg a negyedik és további szülöttek visszaesésével jár együtt. E vonatkozásban – a rendelkezésre álló adatok hiányában – csak 15 éves fejlődést tudunk bemutatni, de ez is jelzi, hogy 1963 és 1978–1979 között Európában átlagosan a negyedik és további szülöttek előfordulása 55 százalékára csökkent, a harmadik szülötteké pedig relatíve egyötödével lett kevesebb. Ezzel szemben 1978–1979-ben már az újszülöttek 45 százaléka volt elsőszülött a 15 évvel ezelőtti 37 százalékkal szemben, és ez a gyakoriság azóta valószínűleg még emelkedett is. (Lásd a 12. táblát, amelyben az adatok tartalma: L – csak házasságból történt élveszületés, T – összes élveszületés, 1 – előző összes (élve- és halva-) születések száma, 2 – házasságból történt előző élveszületések száma, 3 – házasságból történt előző összes születések száma.)

Régióként vizsgálva a születési sorrend szerinti megoszlást, azt tapasztaljuk, hogy 1978–1979-ben a legtöbb elsőszülött Kelet- és Nyugat-Európában, illetve a Szovjetunióban jött a világra (előfordulásuk 44–46 százalék volt). 15 évvel ezelőtt ez e három területen még csak 36–37 (Nyugat-Európa, Szovjetunió), illetve 39 százalékot (Kelet-Európa) tett ki, de a másik két régióban is 42 százalék az elsőszülöttek aránya.

12. tábla

Az élveszületések megoszlása (százalék) születési sorrend és törvényesség szerint Európában

Ország	Év*	Az adat tartalma	Születési sorrend					Összesen	Házasságon kívül született
			1.	2.	3.	4.	5.-		
Kelet Európa	1963		39	30	14	7	10	100	5,7
	1978		44	35	12	5	4	100	15,1
Bulgária	1963	T	43	37	10	4	6	100	8,4
	1978		43	43	9	3	2	100	9,9
Csehszlovákia	1963	T-1	41	32	14	6	7	100	4,7
	1978		41	38	15	4	2	100	4,9
Lengyelország	1963	T-1	33	28	17	10	12	100	4,1
	1978		43	34	13	5	5	100	4,7
Magyarország	1963	T-1	45	30	11	5	9	100	5,3
	1979		46	39	10	2	3	100	6,6
Német Demokratikus Köztársaság	1963	T	40	28	15	8	9	100	9,1
	1979		54	36	7	2	1	100	19,6
Románia	1963	T	44	28	12	6	10	100	.
	1978		39	29	15	8	9	100	.
Észak-Európa	1963		36	31	17	8	8	100	7,1
	1976		42	38	13	4	3	100	14,2
Dánia	1963	T-1	36	30	18	9	7	100	3,9
	1979		45	38	13	3	1	100	30,7
Egyesült Királyság	1963	L	36	31	17	8	8	100	6,9
	1979		42	38	14	4	2	100	10,2
Finnország	1963	T-1	38	26	15	9	12	100	4,2
	1979		47	36	12	3	2	100	12,0
Írország	1963	T	22	18	16	13	31	100	1,8
	1976		30	25	18	12	15	100	3,8
Izland	1963	T-1	27	23	19	13	18	100	25,1
	1978		39	32	18	7	4	100	36,7
Norvégia	1963	L-3	34	30	20	9	7	100	3,9
	1979		42	37	15	4	2	100	13,0
Svédország	1963	L-3	42	36	15	5	2	100	12,6
	1979		42	38	15	4	1	100	37,5
Dél-Európa	1963		37	28	14	8	13	100	3,5
	1976		42	33	13		6	100	4,1
Albánia	1963	T	19	19	17	14	31	100	1,4
	1978		43	34	13	5	5	100	1,2
Görögország	1963	T	45	37	12	3	3	100	1,4
	1978		35	27	14	8	16	100	8,5
Jugoszlávia	1963	T	43	34	10	5	8	100	7,7
	1973		1,0
Málta	1963		1,0
	1978		1,0
Olaszország	1963	L-3	37	29	15	8	11	100	2,2
	1978		43	35	13	5	4	100	3,9
Portugália	1963	T-1	31	22	14	9	24	100	8,7
	1978		47	29	10	5	9	100	7,3
Spanyolország	1963	1,9
	1976		38	30	16	9	7	100	2,1
Nyugat-Európa	1963		37	28	16	8	11	100	5,2
	1978		46	35	12	4	3	100	8,0
Ausztria	1963	L-3	34	29	17	9	11	100	11,6
	1978		41	35	14	5	5	100	14,8
Belgium	1963	L-2	35	27	16	9	13	100	2,2
	1978		49	33	11	4	3	100	3,4
Franciaország	1963	L	34	26	16	9	15	100	5,9
	1979		46	35	13	3	3	100	10,3
Hollandia	1963	T-1	32	28	17	10	13	100	1,6
	1979		43	38	13	4	2	100	3,4
Luxemburg	1963	L-3	38	32	16	7	7	100	3,1
	1979		49	35	11	3	2	100	5,6
Német Szövetségi Köztársaság	1963	L-2	40	31	15	7	7	100	5,1
	1978		48	34	11	4	3	100	7,0
Svájc	1963	L	40	29	16	8	7	100	4,1
	1979		43	39	13	3	2	100	4,4
Európa (a Szovjetunió nélkül)	1963		37	29	15	8	11	100	5,2
	1978		44	35	12	5	4	100	8,4
Szovjetunió	1963	T	36	28	14	8	14	100	.
	1978		46	30	10	5	9	100	.
Európa összesen	1963		37	29	14	8	12	100	.
	1978		45	33	11	5	6	100	.

* 1963-ban, illetve Kelet-Európában, Nyugat-Európában, Európában (a Szovjetunió nélkül) és Európában 1978–1979-ben, Észak-Európában 1976–1978-ban, Dél-Európában 1976–1978-ban.
 Forrás: a Demographic yearbook (1969. és 1975.) és az ENSZ Statisztikai Hivatala adatai.

A másodszülöttek előfordulása kiegyenlítettebb, és majdnem egyforma ütemű a gyakoriságuk növekedése. Érdekes módon 1963-ban még Észak- és Nyugat-Európában született relatíve a legtöbb harmadik gyermek (16–17‰), a másik három régióban előfordulásuk 14 százalékos volt. 15 évre rá a Szovjetunió mutatja a legalacsonyabb előfordulást (10‰), a másik négy területen alig van különbség (12–13‰). Negyedik és további szülött mindkét évben a Szovjetunióban volt relatíve a legtöbb (22, illetve 14 százalék). 1963-ban a legkisebb előfordulás Kelet- és Észak-Európában (17‰), 1978–1979-ben pedig Észak- és Nyugat-Európában (7‰), illetve Kelet-Európában volt (9‰).

Ha az egyes országok adatait vesszük szemügyre, néhány speciálisan kiugró adatra kell a figyelmet felhívni. 1978–1979-ben relatíve a legtöbb elsőszülött a Német Demokratikus Köztársaságban (54‰), Belgiumban és Luxemburgban (49‰) jött a világra, ami aláhúzza ezen országok általános alacsony termékenységi szintjét. A legkevesebb elsőszülött relatíve a magas termékenységű Írországban jött a világra (30‰), és viszonylag kicsi volt előfordulásuk (37–39‰) Izlandon, Spanyolországban, valamint Romániában. A többi országban 40 és 45 százalék között mozgott.

A másodszülöttek előfordulása kiegyenlítettebb, súlyuk az összes élveszülöthöz viszonyítva 30 és 40 százalék között volt; kiugróan magas értéket csak Bulgáriában (43‰), alacsonyat (25 százalékot) Írországban találunk. 26–30 százalékos a gyakoriság Portugáliában, Spanyolországban, Romániában és a Szovjetunióban. Nagyobbak az eltérések a későbbi születési sorszámú újszülöttek előfordulásában. Így például a harmadik szülöttek gyakorisága 15–18 százalék (Izland, Írország, Románia, Norvégia, Svédország, Spanyolország) és 7–9 százalék (Bulgária, Német Demokratikus Köztársaság) között; a negyedik és további szülötteké pedig 27 százalék (Írország) és 3–5 százalék (Bulgária, Dánia, Finnország, Magyarország, Német Demokratikus Köztársaság, Svédország) között mozog, jelezve ezzel természetesen az egyes országok termékenységi különbségeit is.

Házasságon kívüli születések

A megváltozott szokásoknak megfelelően Európában erősen növekszik az ún. házasságon kívüli születések aránya. Természetesen ebbe a kategóriába nemcsak a régi értelemben vett „házasságon kívüli szülöttek” tartoznak, hanem azok is, akik a megváltozott szokásoknak megfelelően tartós együttélésből születnek meg anélkül, hogy szüleik kapcsolatukat formai házassággal erősítették volna meg. 1963 és 1978–1979 között az ilyen születések aránya 5,2 százalékról 8,4 százalékra nőtt, vagyis relatív előfordulásuk több mint egynegyedével lett magasabb. A növekedés Dél-Európa kivételével – ahol ennek előfordulása mindig is a legalacsonyabb volt – mind a három másik régióban megmutatkozik.

Legszámottevőbb a gyakoriság Észak-Európában, ahol az újszülöttek 14 százaléka házasságon kívüli, és 15 év alatt relatív gyakoriságuk kétszeresére növekedett. Kelet-Európában a növekedés 75, Nyugat-Európában pedig 50 százalékos.

A házasságon kívül születettek előfordulása és gyakoriságuk növekedése nem alakult egyformán az egyes régiókon belül. Vannak országok, amelyekre ez a jelenség speciális módon vonatkozik, és emiatt ott komolyabb társadalmi, sőt ezzel összefüggésben egészségügyi problémát is okozott. Ezekben az országokban volt a legjelentősebb a házasságon kívüli szülöttek arányának növekedése is. Európa országai közül a 13. táblában felsoroltakban találtuk a legmagasabb házasságon kívüli arányt.

13. tábla

A házasságon kívül születettek aránya
(százalék)

Ország	1978–1979-ben	1963-ban
Svédország	37,5	12,6
Izland	36,7	25,1
Dánia	30,7	8,9
Német Demokratikus Köztársaság	19,6	9,1
Ausztria	14,8	11,6
Norvégia	13,0	3,9
Finnország	12,0	4,2
Franciaország	10,3	5,9
Egyesült Királyság (Anglia)	10,2	6,9
Bulgária	9,9	8,4
Jugoszlávia	7,7	8,5
Portugália	7,3	8,7
Német Szövetségi Köztársaság	7,0	5,1

Ugyanakkor vannak országok, ahol e probléma alig jelentkezik. A legutolsó rendelkezésre álló adatok szerint az újszülötteknek csak 1 százaléka házasságon kívüli Görögországban és Máltában, 2–3 százaléka Belgiumban, Hollandiában és Spanyolországban.

Családtervezés

Az európai országok termékenységi helyzete kisebb-nagyobb összefüggést mutat a családtervezési és születésszabályozási helyzetükkel. Nem lehet ugyan azt mondani, hogy a családtervezés általánosabb elterjedése, illetve a születésszabályozási eszközök általánosabb gyakorlata közvetlen módon befolyásolná az egyes országok termékenységi szintjét. Ennek megértéséhez azonban – különösen a legutóbbi évtizedek változásainak értelmezéséhez – szükséges áttekinteni azt, amit ennek elterjedéséről tudunk. Természetesen az erre vonatkozó információk sokkal hézagosabbak, és összehasonlításuk is nehezebb, mint a születésekre (termékenységre) vonatkozók, de – főleg a legutóbbi években a Világtermékenységi Vizsgálat (World Fertility Survey – WFS) keretében végrehajtott nemzeti vizsgálatok eddig publikált adatai segítségével – megkíséreljük röviden felvázolni, hogy milyen változások történtek e téren egyes európai országokban, illetve mi módon különböznek egymástól a gyakorlatban az egyes országok. E téren nincs módunk európai vagy regionális átlagok kiszámítására, így az összehasonlítást csak az egyes országok között tudjuk végrehajtani.

Egyes olyan európai országokban, amelyekre vonatkozóan adatok állnak rendelkezésre, az 1975 és 1977 között végzett reprezentatív vizsgálatok szerint az átlagos kívánt gyermekszám 1,9 (Bulgária) és 2,8 (Spanyolország) között mozgott. E nagy különbségen belül lent helyezkedett el Magyarország (2,1), Románia (2,2), Nagy-Britannia és Belgium (Flandria) (2,3). A többi ország átlagos gyermekszáma 2,4 és 2,7 között volt. A házas nők kívánságai tehát jóval felette vannak a tényleges megvalósulásoknak akár a születési statisztika által mért teljes termékenységi arányokat,¹ akár a népszámlálások által mért befejezett termékenységet vizsgáljuk.

¹ Általánosíthatjuk, hogy a 2,1-es általános teljes termékenységi arány – amely nemcsak a házas nőkre vonatkozik, hanem családi állapot nélkül a női népesség egészére – 2,3-as házas teljes termékenységi aránynak felel meg. Így a vizsgálatok által kimutatott várható termékenység értéke a vizsgált országok nagy részében ennél magasabb.

14. tábla

A szülőképes korú házas nők megoszlása a kívánt gyermekek száma szerint
(százalék)

Ország	A vizsgálat éve	A teljes kívánt családnagyság						Az átlagosan kívánt gyermekszám (fő)
		0	1	2	3	4	5	
		gyermek						
Belgium	1966	6	21	34	20	11	8	2,39
	1975–1976	4	19	43	21	9	4	2,25
Bulgária	1976	11	21	51	11	3	3	1,86
Csehszlovákia	1970	1	9	58	23	5	4	2,37
	1977	3	9	50	26	8	3	2,40
Dánia	1970	3	8	43	31	11	4	2,55
Finnország	1971	3	10	47	23	10	7	2,55
	1977	3	10	45	28	10	4	2,46
Franciaország	1971	3	14	40	25	11	7	2,55
	1976	3	13	41	28	8	7	2,54
Anglia és Wales	1967	8	19	41	18	9	5	2,21
	1976	4	12	50	21	9	4	2,32
Magyarország	1965–1966	3	20	50	17	6	4	2,19
	1977	2	15	64	15	3	1	2,08
Olaszország	1979	1	13	49	25	7	5	2,40
Norvégia	1977	4	7	45	30	11	3	2,49
Lengyelország	1972	2	9	40	27	12	10	2,80
	1977	1	10	50	26	8	5	2,50
Románia	1978	3	9	59	18	11	9	2,22
Spanyolország	1977	1	6	43	28	12	9	2,80
Jugoszlávia	1970	2,82
	1976	2,73

Forrás: Leridon, H.: Fertility and Contraception in 12 developed countries. *International Family Planning Perspectives*. 1981. évi 2. sz. 70–78. old.; The Czechoslovak fertility survey, 1977. *World Fertility Survey*. London. 1978. Fertility and Family Planning in Yugoslavia. Demographic Research Centre. Beograd. 1980.

Azon néhány országra vonatkozóan, ahol az 1970-es népszámlálások termékenységi adatai rendelkezésre állnak, a befejezett termékenység az alábbiak szerint alakult.

A száz 45–49 éves házas nőre jutó élveszületett gyermekek száma

Ország	Fő	Ország	Fő
Német Demokratikus Köztársaság	186	Bulgária	258
Német Szövetségi Köztársaság	193	Románia	273
Luxemburg	204	Jugoszlávia	285
Magyarország	214	Portugália	291
Belgium	219	Spanyolország	292
Csehszlovákia	235	Írország	429

Ennél az összehasonlításnál azt is figyelembe kell venni, hogy egy sokkal idősebb női kohorszról van szó, és összesen született gyermekek alapján, amelyből igen jelentős volt a halandóság.

Az országok különbségeit elsősorban az eltérő családnagyság-kívánságok okozák. Általánosságban mindenütt a házas nők leggyakrabban kétgyermekes családot kívánnak; de ez az általános modell mégis eltérő gyakorisággal jelentkezik:

így Magyarországon 64 százalékot tesz ki, de magas még Romániában (59⁰/₀), és a megkérdezettek fele körül mozog Bulgáriában, Csehszlovákiában, Olaszországban, Nagy-Britanniában és Lengyelországban. Ugyanakkor csak 41–43 százalékot tesz ki Belgium, Dánia, Franciaország és Spanyolország.

A különbségek már fordítva mutatkoznak a három gyermek kívánásában: itt a minimumot Bulgária jelzi (11 százalékkal), a maximumot Dánia és Norvégia (30 százalékkal); de magas még Franciaország, Finnország és Spanyolország adata is. A tényleges termékenység ismeretében ez utóbbiak közül egyesek irreálisan magasnak tűnnek. Ugyanez vonatkozik a „nagy család”, a négy és több gyermek elképzelésében is: nem valószínű, hogy megvalósul ez az esetek 15 százalékában Dániában vagy Franciaországban vagy még inkább 21 százalékában Spanyolországban. Ezzel szemben ez az elképzelés csak az esetek 4 százalékában jelentkezett Magyarországon.

Hasonló irányúak az eltérések az egy gyermek tervezése esetén. Ezt leggyakrabban tervezték Bulgáriában és Belgiumban (19–21 százalékban), de alig maradt el ettől Magyarország (15⁰/₀), és elég magas volt Franciaország, Olaszország, Nagy-Britannia (12–13⁰/₀) adata is. Spanyolországban ez csak 6 százalékot tett ki, és a többi országban is csak irreálisan alacsony, 7–9 százalékot érintett. A tényleges megvalósulás során az egykés családok aránya mindenütt erősen növekszik. Ugyanígy a gyermekteleneké is, amelyet gyakorlatilag alig terveznek, de egészségi és egyéb ok (sterilitás) miatt elég gyakori lesz.

Születésszabályozás

A családtervezés mellett a vizsgált adatok választ adnak a születésszabályozás elterjedtségére, illetve a használt módszerekre vonatkozóan is adnak információkat. A rendelkezésre álló adatok szerint a valamely módszert nem használók aránya Európában a legutolsó vizsgálatok tanúsága szerint 50 százalék (Spanyolország) és 12–13 százalék (Csehszlovákia és Belgium (Flandria)) között mozog. A többi országban e különbségek már nem jelentősek (Franciaország 18, Románia 42 százalék, a többi ország 20 és 30 százalék között).

A nem védekezők között viszonylag sok a terhes, ez teszi ki a nők 4–9 százalékát (a különbség Nagy-Britannia és Hollandia között szóródik), vagy éppen gyermeket kíván, ami további 4–7 százalékuk, egy részük terméketlen (2–7 százalék). Nagyobbak a különbségek a tudatosan nem védekezők között, ez a rendelkezésre álló adatok szerint a propagatív korú házas nők között 10 százalék körüli Nagy-Britanniában, Hollandiában és Magyarországon, illetve Dániában, de megközelíti az esetek felét Spanyolországban, több mint negyedét Jugoszláviában.

A védekezők között mindenütt a legtöbbet a reversibilis módszerrel védekezők teszik ki. A módszerek használatában igen nagyok a különbségek. Az 1970-es évek közepére sok országban már a modern fogamzásgátló módszerek váltak uralkodóvá, és ezek közül is az orális szer (pill) a leggyakoribb védekezési eszköz. Ennek előfordulása a propagatív korú házas nők körében 46 százalékos Hollandiában (de csak az 1963 és 1973 között házasságot kötöttek szerepelnek a mintában), 36 százalékos Magyarországon, 32 százalékos Belgiumban (Flandria), 27 százalékos Franciaországban és 24 százalékos Nagy-Britanniában. Ugyanakkor viszonylag ritka Csehszlovákiában és Spanyolországban (11⁰/₀) és még inkább Romániában (1⁰/₀), Bulgáriában (2⁰/₀) és Jugoszláviában (4⁰/₀). Ezekben az országokban túlnyomórészt a hagyományos módszerekkel védekeznek: ezek előfordulása a nők teljes számához viszonyítva Bulgáriában 70, Csehszlovákiában 56, Romániában 54, Lengyelország-

ban 52, Olaszországban 49, Jugoszláviában 45, Spanyolországban 31 százalékos. E módszeren belül különösen a coitus interruptus előfordulása jelentős, amelynek hatékonysága a családtervezésben igen alacsony. A házaspárok 60 százaléka e módszerrel védekezik Bulgáriában, 36 százaléka Jugoszláviában és Olaszországban, 26–29 százaléka Csehszlovákiában és Romániában, 22–23 százaléka Spanyolországban és Belgiumban, de csak 1–4 százaléka Hollandiában, Dániában, Finnországban és Norvégiában.

15. tábla

A szülőképes korú házaspárok szünetesszabályozása
(százalék)

Ország	A vizsgálat éve	Jelenleg védekezik					Sterilizált	Nem védekezik
		Orális szer	Méhben belüli eszköz	Kondom	Egyéb	Együtt		
Belgium	1966	5	0	4	67	76	3	21
	1975–1976	32	4	9	36	81	6	13
Bulgária	1976	2	2	2	70	76	2	22
	Csehszlovákia	1970	3	9	12	42	66	—
1977		11	17	13	44	85	3	12
Dánia	1970	25	3	20	19	67	0	33
	1975	19	8	22	9	58	19	23
Finnország	1971	20	3	31	23	77	—	23
	1977	11	28	32	5	76	4	20
Anglia és Wales	1967	13	1	28	27	69	4	27
	1976	24	6	18	10	58	19	23
Franciaország	1971	11	1	7	45	64	5	31
	1978	27	10	6	31	74	8	18
Magyarország	1965–1966	0	0	10	54	64	0	36
	1977	36	10	4	23	73	0	27
Olaszország	1979	13	2	13	49	77	1	22
Hollandia	1969	27	1	13	18	59	0	41
	1975	46	4	10	6	66	4	30
Norvégia	1977	16	28	15	12	71	7	22
Lengyelország	1972	2	1	10	47	60	.	40
	1977	8	1	14	52	75	.	25
Románia	1978	1	.	3	54	58	.	42
Spanyolország	1977	11	0	5	31	47	3	50
Jugoszlávia	1970	5	1	3	50	59	.	41
	1976	4	2	2	45	53	8	39

Forrás: lásd a 14. táblánál.

Egyes európai országokban a házaspárok már egyre inkább alkalmazzák családtervezési célra a sterilizációt. Az adatokból ugyan nem minden esetben derül ki, hogy a sterilizáció – akár a feleségnél, akár a férjnél – családtervezési vagy egészségügyi okból történt-e. Ha együttesen is nézzük azonban a sterilizáció előfordulását, azt látjuk, hogy ez az 1960-as évek közepéhez viszonyítva erősen tért hódít néhány országban, és valószínű, hogy a következő években még jelentősebb lesz a családtervezésben és így a termékenység alakulásában játszott szerepe. Legszámtottevőbb a rendelkezésre álló adatok szerint a sterilizáció előfordulása Nagy-Britanniában és Dániában, ahol a vizsgált házaspárok valamelyike az esetek közel egyötödében sterilizációs műtéten esett át. E két országnál alacsonyabb, de mégis figyelemre méltó az előfordulása e módszernek Belgiumban, Franciaországban, Norvégiában és Jugoszláviában (6–8%), a többi országban még elenyésző.

Érdemes megvizsgálni, hogy milyen korú és gyermekszámú nők élnek leginkább a sterilizáció eszközeivel. Természetesen általános az a kép, hogy a kor és a gyermekszám előrehaladtával e módszer használata gyakoribbá válik.

A születésszabályozás módszerein kívül a termékenység alakulását erősen befolyásolhatja a művi vetélések gyakorisága is. Európa országai közül egyre többször került sor a vetélések legalizálására: a legutolsó években Nyugat- és Dél-Európa több országában engedélyezték e műtétek végrehajtását. Az ötvenes évek közepén a legtöbb kelet-európai országban és a Szovjetunióban került sor ilyen intézkedésekre, a skandináv országokban pedig már korábban. A hatvanas évek közepén, a hetvenes évek elején a művi vetélések engedélyezése terén a legtöbb kelet-európai országban – a Német Demokratikus Köztársaság kivételével, ahol ebben az időszakban került sor csak a legalizálásra – bizonyos fokú szigorítást vezettek be a művi vetélések engedélyezésében. A skandináv országok nagyobb részében viszont a joggyakorlat enyhítése következett be.

Mindezek a változó jogi szabályozások erősen hatottak a művi vetélések gyakoriságára. Mind az ezer propagatív korú nőre jutó, mind pedig a száz élveszületésre jutó arány általában csökkent a hetvenes évek folyamán a kelet-európai országokban, viszont emelkedtek Észak-Európában. Az újabban abortuszt engedélyező országokban később általában kissé visszaesik az abortuszok száma.

16. tábla

A legális művi vetélések ötéves átlagai Európában

Ország	Művi vetélések ezer 15–44 éves nőre				Művi vetélések száz élveszületésre			
	1960– 1964	1965– 1969	1970– 1974	1975– 1979	1960– 1964	1965– 1969	1970– 1974	1975– 1979
Kelet-Európa								
Bulgária	41,5	53,6	66,5	66,1*	57,0	76,7	90,2	88,2*
Csehszlovákia	29,2	30,6	29,0	27,9	36,6	42,6	34,8	32,2
Lengyelország**	21,9	18,4	17,9*	.	29,5	23,7	21,5*
Magyarország	78,3	85,1	72,0	39,1	127,1	130,1	104,7	51,7
Német Demokratikus Köztársaság	–	–	31,4*	23,7*	–	–	59,0*	40,3*
Románia***	222,1	124,5	74,4	83,1	314,7	169,9	81,2	92,4
Észak-Európa								
Dánia	4,3	6,2	14,8	24,2	5,1	7,9	20,6	40,6
Anglia**** és Wales	–	4,4*	10,6	11,1	–	5,2	14,5	18,0
Finnország	5,6*	6,1*	19,5	17,2	7,1*	14,9*	34,2	29,0*
Izland	4,3*	8,6*	.	.	4,4*	10,1*
Norvégia	8,1*	15,9	18,9	.	8,8*	19,3	28,7
Svédország	2,1*	5,2*	14,6	20,0	2,9*	7,1*	21,1	34,2
Dél-Európa								
Olaszország	–	–	–	15,8*	–	–	–	28,8*
Jugoszlávia	34,2	42,7	47,8*	.	37,8*	51,3	69,9*	.
Nyugat-Európa								
Ausztria	–	–	–	.	–	–	–	.
Franciaország	–	–	–	13,2*	–	–	–	19,9*
Hollandia****	–	–	6,8*	5,2	–	–	10,0*	8,9
Német Szövetségi Köztársaság	–	–	–	5,3*	–	–	–	12,0*

* Az adatok csak részben felelnek meg az ötéves időszaknak (1, 2, 3 vagy 4 évre vonatkoznak).

** Vetélések kórházban és klinikán.

*** Legális vetélések és kórházban történt spontán vetélések.

**** Csak az ott lakók.

Forrás: Tietze, C.: Induced abortion. A world review, 1981. The Population Council. New York, 1981.

A családtervezési módszerek nagyobb mértékű alkalmazásával fokozódik a kockázat, amely befolyásolja a nők egészségi állapotát, megbetegedési és esetleg halandósági viszonyait. Főképpen egyes módszerek alkalmazása veszélyes. Az utóbbi években különböző vizsgálatok bebizonyították, hogy a művi vetélésnek – különösen az ismételt abortuszoknak és még inkább azoknak, amelyeket a terhesség késői szakaszában hajtanak végre, vagy ha a terhességet nem szakember szakítja meg, és a terhességmegszakítás nem kórházban történik – jelentős mellékhatása van. Ezek elsősorban nem a nő egészsége szempontjából veszélyesek – bár az ilyenfajta megbetegedések előfordulása gyakori, de közvetlenül a műtét után ezek gyógyíthatók, és az abortusz okozta halálozások száma mindenütt jelentősen csökkent, főképpen az abortusz legalizálása után –, hanem inkább a később születendő magzatot veszélyeztetik. Általános megállapítás ugyanis, hogy egy korábbi művi vetélés nagymértékben növeli a koraszülés gyakoriságát későbbi terhesség esetén. Hasonlóképpen gyakoribb a másodlagos sterilitás is. Ezért a lehetőség szerint csökkenteni kell a művi vetélések számát különösen az első gyermek születése előtt; ebben a vonatkozásban több országban hoztak jogszabályokat.

Hasonló egészségi problémákat állapítottak meg hormonális hatású fogamzásgátlók hosszú ideig történő alkalmazása esetén is. Ez inkább a nők későbbi életszakaszában okoz betegségeket. Így, főképpen a hormonális fogamzásgátlókat szedő 35 éven felüli nőknél a keringési rendszer különböző betegségei gyakrabban fordulnak elő, és a kockázat még nagyobb magas vérnyomás vagy dohányzás esetén. A fiatalabb korcsoportban ilyen fogamzásgátlók alkalmazása esetén más fajta – hormonális – problémák merülhetnek fel.

A legutolsó rendelkezésre álló adatok szerint a művi abortuszok gyakorisága a következő képet mutatja Európában.

17. tábla

A művi abortuszok száma

Ország	Ezer 15–44 éves nőre	Száz élve- szülöttre
Románia*	83	92
Bulgária	66	88
Jugoszlávia	48	70
Magyarország	39	52
Csehszlovákia	28	32
Dánia	24	41
Német Demokratikus Köztársaság	24	40
Norvégia	20	34
Svédország	19	29
Lengyelország**	18	22
Finnország	17	29
Olaszország	16	29
Franciaország	13	20
Anglia és Wales***	11	18
Izland	9	10
Német Szövetségi Köztársaság	5	12
Hollandia***	5	9

* Legális terhességmegszakítások és a kórházakban történt spontán vetélések együttes száma.

** A kórházakban és klinikákon történt vetélések száma.

*** Külföldi állampolgárok nélkül.

Megjegyzés. 1975–1979-es vagy e perióduson belüli, vagy a legutolsó terhességmegszakítás arányai és megoszlásai.

Ezért olyan fogamzásgátló módszereket kell választani, amelyek megfelelnek a nő korának, szülési sorrendjének, életmódjának, és az egészségügyi felvilágosítás során a fogamzásgátlók bővebb választékát kell népszerűsíteni.

*

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az utóbbi és a következő évtizedek európai termékenységi trendjeinek alábbi társadalmi és egészségügyi következményei vannak, amelyeket nagyobb mértékben kellene figyelembe venni a következő időszak társadalom- és egészségügyi politikájának kidolgozásakor:

– az alacsony termékenység tovább folytatódik, ami még jobban csökkenti a kevés gyermekkel rendelkező családok számát; a sokgyermekes családok száma kicsi lesz, de ezek még rosszabb társadalmi–gazdasági és kulturális helyzetben lesznek, ezért a társadalom- és egészségügyi politikának velük külön és nagyobb mértékben kell foglalkoznia;

– a termékenység csökkenésével párhuzamosan az idősebb anyák száma jelentősen csökken, ami egészségügyi szempontból pozitív jelenség, mert az idősebb anyák újszülöttei veszélyeztetettebbek; ugyanakkor a fiatal – 20 éven aluli – szülő nők aránya növekszik, ezek nagy része gyermekét házasságon kívül szüli meg, és ebben a korban az egészséget is nagyobb kockázat fenyegeti (ezért az ehhez a korcsoporthoz tartozó nőkkel nagyobb mértékben kell foglalkozni; főképpen a nem kívánt terhességek megakadályozása és a született gyermekek támogatása érdekében);

– a családtervezési módszerek modernizálása és fejlettebb, hatékonyabb és kevésbé veszélyesebb módszerek terjesztése elősegíti a nem kívánt terhességek számának csökkenését; a veszélyesebb módszerek használatát csökkenteni lehet és kell a fogamzásgátlást alkalmazó nők és későbbi gyermekeik érdekében.

IRODALOM

(1) Coale, A. J. – Treadway, R.: A summary of changing fertility in the provinces of Europe. Princeton. 1979.

(2) Bourgeois-Pichat, J.: Demographic change in Western Europe. *Population and Development Review*. 1981. évi 1. sz. 19–42. old.

(3) Klinger András: A fejlett országok termékenységéről. *Demográfia*. 1980. évi 4. sz. 335–345. old.

РЕЗЮМЕ

Настоящий очерк является расширенным вариантом доклада, представленного на состоявшейся в Берне с 20 по 26 марта 1982 года Конференции Европейского регионального бюро Всемирной организации здравоохранения.

В течение периода, истекшего со времени второй мировой войны, плодовитость в отдельных европейских регионах складывалась различным образом. Общая тенденция разошлась в различных направлениях и лишь с 1970-ых годов наблюдается некоторое сближение.

В одной из групп европейских государств — в состав которой входят главным образом страны северной и западной Европы — в годы после второй мировой войны произошел устойчивый рост плодовитости: вплоть до 1965 года число рождений стабилизировалось значительно выше уровня воспроизводства населения. После этого наступила фаза сокращения, которое особенно ускорилось со второй половины семидесятых годов. В результате этого почти в каждой из стран этого региона уровень плодовитости упал гораздо ниже величины, обеспечивающей простое воспроизводство населения. В течение последних лет в некоторых из этих стран наблюдаются признаки некоторой стабилизации или небольшого роста, но полный коэффициент плодовитости и так все еще является весьма невысоким. Ожидается, что к концу столетия в этих странах произойдет некоторый рост плодовитости, но и в этом случае он достигнет вероятно только 1,7—1,8.

Совершенно иным был ход развития в большинстве стран Южной Европы. Здесь не наблюдалось роста по сравнению с довоенным — обычно высоким — уровнем плодовитости. Имело место постепенное, медленное сокращение, которое в семидесятые годы стало более интенсивным. В настоящее время уровень плодовитости пока еще пре-

вышает уровень воспроизводства (2,1), и лишь путем дальнейшего падения в недалеком будущем достигнет отрицательной величины.

В странах восточной Европы после второй мировой войны едва наблюдался подъем числа рождений. Начиная с 1950-ых годов сокращение плодовитости становилось все более определенным и достигло низшей точки как правило в середине 60-ых годов. Вслед за этим — отчасти под влиянием демографических мероприятий — наблюдался рост плодовитости. Благодаря этому в странах региона на место прежнего отрицательного воспроизводства пришло положительное воспроизводство (полная плодовитость составила 2,2) но вероятно и здесь наступит повторное падение, и в конце столетия и в этих странах будет иметь место отставание от уровня нулевого роста. По существу аналогичным являются тренды плодовитости в Советском Союзе, с той разницей, что здесь сокращение началось с более высокого уровня и происходило более медленным темпом, под влиянием нынешнего подъема величина полной плодовитости стабилизируется около 2,4 и только к концу столетия ожидается небольшое падение.

Подводя итоги можно установить, что в Европе наблюдавшаяся в пятидесятые годы величина полной плодовитости в размере 2,7 в 1975—1990 годы стабилизируется около 2,1 и к концу последнего десятилетия двадцатого века может сложиться на уровне 2.

После изложения этой тенденции развития и показателей, обобщающих общие коэффициенты рождаемости и соотношения полной плодовитости автор останавливается на движении плодовитости по возрасту матери, различиях в плодовитости, движении порядка рождений, рождениях вне брака, развитии планирования семьи и регулирования рождений.

SUMMARY

The study is an enlarged version of the lecture given at the meeting organized by the European Regional Office of WHO held from 22 to 26 March, 1982 in Bern, Switzerland.

Fertility developed differently in the European regions after World War II. General tendencies became differentiated while a certain convergency can be observed since the 1970ies.

In a group of European countries — including mainly Northern and Western European countries — fertility increased steadily after World War II: the number of births stabilized itself on a level significantly exceeding reproduction up to 1965. It was followed by a decreasing phase which accelerated mostly in the late 1970ies. It lead, almost in every country of this group, to the decrease of the fertility, much below the level which could ensure simple reproduction. In some countries stability or small increase can recently be observed, however, the total fertility rate has remained very low. A small increase of fertility is likely to be expected in these countries up to the end of the century, nevertheless it would probably come only to 1.7—1.8.

The changes were totally different in most Southern European countries. Here one could not observe any increase as compared to the pre-war figures, when the fertility rate was generally high. An almost continuous slow decrease presented itself and became more intensive in the 1970ies. Fertility rate is still above reproduction (it is equal to 2.1) but it would turn into the opposite direction with a further decrease in the near future.

Upswing of the number of births could hardly be experienced in Eastern European countries after World War II. The decrease of fertility became more and more pronounced since the 1950ies and achieved its lowest level, as a rule, in the mid 1960ies. Thereafter, an increase of fertility could be observed, due partly to the measures of population policy. It resulted in a positive reproduction (total fertility comes to 2.2) in the countries of the region contrary to the earlier adverse figures. However, it is likely to decrease again, and will remain below the level of zero growth by the end of the century. The situation is basically similar as regards the fertility trends in the Soviet Union with the only difference that the decrease started from a high level and it showed a lower rate. Due to the present upswing total fertility becomes stable at about 2.4 and a smaller decrease can be expected only by the end of the century.

To sum up, it can be stated that the 2.7 total fertility rate of Europe in the 1950ies is becoming stable at about 2.1 between 1975 and 1990 and it may come to 2.0 in the last decade of the century.

Having discussed the overall indicators of crude birth rates and of total fertility rate the author deals with the changes in fertility by mothers' age, in fertility differences, in the sequences of births, in births out of wedlock, in family planning and birth control.

A GAZDASÁG SZERKEZETI ÁTALAKULÁSA ÉS GAZDASÁGPOLITIKAI ÖSZTÖNZŐI

DR. KÁDÁR BÉLA

A világgazdaság fejlődésének elmúlt évtizedben kibontakozó új és tartósan ígérkező szakaszában megnőtt a szerkezeti átalakulásnak mint növekedési forrásnak a szerepe. A nemzetközi reálgazdasági folyamatok mindinkább tükrözik, hogy az átlagosnál hatékonyabb, nemzetközileg versenyképesebb tevékenységek súlyának növekedése, illetve a kedvezőtlenebb hatékonyságú tevékenységek arányának csökkenése járulékos növekedési forrás mind a vállalatok, mind a nemzetgazdaságok számára. Mind több ország gazdasági növekedésének üteme függ a szerkezeti adottságoktól, a struktúraváltás jellegétől, ütemétől.

A világgazdaság gyorsuló szerkezeti átalakulásának csak egyik – noha kétségkívül a legnagyobb figyelmet kapott – összetevője a természeti erőforrások, elsősorban energiaforrások növekedési szerepének a megelőző negyedszázadétól eltérő értékelése. A szerkezeti változások végső soron átfogó politikai–gazdasági–műszaki fejlődési folyamatokkal függnék össze, és leginkább a termelés, valamint a nemzetközi gazdasági kapcsolatok arányainak és feltételeinek módosulásában, az egyes gazdasági tevékenységek növekedési ütemének fokozódó differenciálódásában tükröződnek. E nemzetközi szerkezeti átalakuláshoz való nemzetgazdasági és vállalatgazdasági illeszkedés eredményességét értékelik – némi időbeli elmaradással – a világpiac mind differenciáltabbá váló ármozgásai.

A nemzetközi munkamegosztásba kimagasló mértékben bekapcsolódó Magyarország esetében a világgazdaság szerkezeti változásainak nyomon követésével kapcsolatos problémák horderejét legérzékletesebben az ország külkereskedelmi cserearányainak hosszú távú alakulása szemlélteti. Magyarország jelenleg egységnyi importért 20 százalékkal több áruval kénytelen fizetni, mint egy évtizeddel ez előtt, 30–40 százalékkal többet fizet, mint a század derekán, s 60–70 százalékkal többet, mint az első világháború kirobbanását megelőző években. A cserearányok ilyen mértékű romlása nemcsak egyszerűen a gazdasági növekedés külső feltételeinek fokozódó kedvezőtlenységére, az ország növekedési adottságainak világpiaci leértékelésére, hanem helytelen fejlesztési stratégiára a két világháború közötti időszakban, majd az 1950-es években kialakult protekcionista gazdaságpolitika következményeire, a nemzetközi illeszkedési versenyben tapasztalható lemaradásra utal. E hosszú távú és jórészt gazdasági szerkezetben mutatkozó lemaradás súlyos növekedési veszteségek forrása, és alapvetően befolyásolja az ország jövőbeli életképességét. A probléma hordereje indokolja a magyar gazdaságszerkezet fő fejlődési irányainak és a szerkezeti átalakulás befolyásolására alkalmazott gazdaságpolitikai cél- és eszközrendszer fő vonásainak áttekintését.

1. tábla

A külkereskedelmi behozatal áruszerkezete

Ágazat, termék	Összes behozatal az		Ebből:					
			OECD-országok az		fejlődő országok az		KGST-országok az	
	1970.	1980.	1970.	1980.	1970.	1980.	1970.	1980.
	évben (százalék)							
Mezőgazdaság	8,7	7,4	14,7	5,2	56,1	44,4	3,4	2,1
Élő állat	3,4	0,1	1,0	0,1	0,0	—	0,1	0,1
Friss és feldolgozott hús	17,8	0,2	4,6	0,3	0,4	—	0,6	0,1
Gabona	0,7	0,4	0,0	0,4	1,8	0,2	1,0	0,1
Gyümölcs, főzelék	0,9	1,1	1,4	1,6	4,4	2,6	0,5	0,3
Olaj, zsír	0,3	0,1	0,6	0,2	0,6	0,3	0,2	0,0
Nyersanyag	13,2	9,3	11,6	9,6	28,6	17,3	13,0	7,4
Energia	9,1	16,4	1,8	2,9	0,0	23,2	12,8	21,1
Vegyianyag	9,1	13,6	16,4	24,1	2,9	0,8	6,3	6,5
Gyógyszer	0,7	1,2	1,5	2,1	0,4	0,1	0,4	0,6
Kohászat (vas, acél)	6,1	3,9	6,3	4,5	0,2	0,5	6,4	4,1
Könnyűipar								
Textil	2,7	3,0	4,9	5,1	7,0	5,1	1,5	0,8
Konfekció	0,7	1,1	1,0	0,8	0,4	3,7	0,5	0,8
Bőr, cipő	0,6	0,4	0,8	0,5	0,2	0,6	0,4	0,4
Bútor	0,7	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,5
Gép	32,1	29,2	21,7	27,3	0,8	0,9	38,6	37,5
Műszer	1,8	1,8	2,3	3,0	0,0	0,1	1,7	1,3
Jármű	10,5	8,2	3,2	3,1	0,2	0,0	14,3	15,2

2. tábla

A külkereskedelmi kivitel áruszerkezete

Ágazat, termék	Összes kivitel az		Ebből:					
			OECD-országok az		fejlődő országok az		KGST-országok az	
	1970.	1980.	1970.	1980.	1970.	1980.	1970.	1980.
	évben (százalék)							
Mezőgazdaság	19,7	18,9	36,8	20,3	10,6	15,8	13,7	18,6
Élő állat	4,4	2,9	14,9	2,9	1,3	5,8	0,5	2,4
Friss és feldolgozott hús	4,6	6,8	10,3	0,7	1,4	3,8	2,6	5,7
Gabona	2,5	2,2	3,7	0,3	1,9	0,1	2,1	3,7
Gyümölcs, főzelék	6,3	4,3	4,9	3,8	2,8	1,5	7,2	5,1
Olaj, zsír	0,4	0,8	1,3	1,3	0,0	0,0	0,1	0,6
Nyersanyag	4,3	5,0	9,6	9,8	0,2	0,9	2,5	2,7
Energia	1,1	4,8	2,2	11,1	0,0	1,3	0,7	1,5
Vegyianyag	6,8	9,5	5,1	11,2	6,1	11,5	7,6	8,0
Gyógyszer	5,0	3,4	2,9	2,5	3,5	4,7	6,0	3,7
Kohászat (vas, acél)	6,2	4,5	12,7	5,9	19,3	15,4	2,6	1,7
Könnyűipar								
Textil	3,5	2,9	3,7	3,8	11,1	3,7	2,8	2,1
Konfekció	4,4	4,0	3,9	6,2	2,2	1,9	4,8	2,9
Bőr, cipő	3,5	2,2	2,8	1,8	0,7	0,6	5,3	2,7
Bútor	0,9	1,0	0,8	1,7	0,2	0,2	0,9	0,7
Gép	34,2	32,1	7,0	12,7	37,0	35,0	44,7	43,9
Műszer	2,5	2,2	0,7	0,4	4,0	3,9	3,0	3,0
Jármű	12,9	10,8	1,0	3,2	7,9	9,7	17,9	14,9

A magyar gazdaság növekedésének belső és külső feltételeiben bekövetkezett változásoknak, illetve a struktúrapolitikai elgondolások végrehajtásának eredményeként a hetvenes években a gazdaság szerkezeti átalakulása is új szakaszba lépett. Az 1950 és 1975 közötti időszakban a mezőgazdaság súlya 42 százalékról 18 százalékra csökkent, az iparé 32-ről 50 százalékra nőtt a termelésben és 23-ról 34 százalékra a foglalkoztatottságban. A gyors iparosítás növekedési szakaszát felváltó „hatékonyságcentrikus” struktúrafejlesztés időszakát viszont már nem a népgazdasági arányok gyors eltolódása, hanem az egyes ágazatokon, alágazatokon, tevékenységi területeken végbemenő, statisztikailag jóval nehezebben mérhető változások jellemzik.

A magyar illeszkedési problémák körébe tartozó kiemelt jelentőségű energiaszektorban például a szénhidrogének aránya az energiefelhasználásban 21 százalék volt 1960-ban, 43 százalék 1970-ben és 64 százalék 1980-ban, ezzel párhuzamosan a külföldről vásárolt energia aránya 1960-ban 26, 1970-ben 36 és 1980-ban 53 százalékot tett ki. Az energiaszektorban a kedvezőtlen ártrendek a hetvenes években még nem befolyásolták a század harmadik negyedében kibontakozó irányzatokat. A nemzetközi összehasonlításban lassuló dinamikájú kohászati termelés Magyarországon még 45 százalékkal növekedett 1970 és 1980 között; a nyersacéltermelés 3,1 millió tonnáról 3,9, a hengerelt acél gyártása pedig 2 millió tonnáról 3,2 millió tonnára nőtt. A könnyűipari termelés szerkezetében végbemenő változásokat jellemzi, hogy 1970 és 1979 között a textilipar aránya 38-ról 34 százalékra, a ruházati iparé 14-ről 12,6 százalékra, a bőr-, szőrme- és cipőiparé 17,8-ről 16 százalékra csökkent, ugyanakkor a fafeldolgozó iparé 11,8-ről 14,6, a kézmű- és háziiparé 5-ről 6,7, a papíriparé 7,7-ről 9,2, a nyomdaiparé 5,6-ról 7 százalékra nőtt. A gépipari termelés szerkezetén belül az általános gépipari termékek aránya 26,3 százalékról 22,1-re, a fémtömegcikkéké 16-ról 10,7 százalékra csökkent. 26,6 százalékról 27,8-ra nőtt a közlekedési eszközök, 12,8-ról 14,6-ra a villamosipari gépek, 10,7-ről 15,6-ra a híradás- és vákuumtechnikai termékek, 7,5-ről 9 százalékra a műszeripari termékek súlya.

A magyar gazdaság szerkezeti fejlődése a külkereskedelmi kapcsolatokban is tükröződik. A hetvenes években gyors ütemben fejlődött Magyarország részvétele a nemzetközi munkamegosztásban, kibontakozott a gazdasági fejlődés exportorientáltsága. Az 1970–1978. évi időszakban a kivitelnek a bruttó belföldi termeléshez viszonyított aránya 31,1 százalékról 33,5 százalékra, az ipari kivitelnek az ipari termeléshez viszonyított aránya 17 százalékról 31 százalékra, a gépipari exportnak a gépipari termeléshez viszonyított aránya pedig 29 százalékról 49 százalékra nőtt.¹ Az 1. és 2. táblában bemutatott mindhárom fő relációban túlsúlyra jutott az ipari munkamegosztás. Jelentős illeszkedési problémák fakadnak viszont az egyes országcsoportokkal folytatott külkereskedelem és különösen a magyar kivitel eltérő szerkezeti paramétereiből.

Míg a KGST-országokba és a fejlődő országokba irányuló magyar kivitel nagyobb hányada a magyar gazdaság technológiai fejlettségi színvonalából, a munkaerő szakképzettségi színvonalából fakadó komparatív előnyökön épül, az OECD-országokba irányuló magyar kivitel túlnyomó része természeti erőforrásokra való szakosodást tükröz. Az egyes országcsoportokba irányuló kivitel szerkezeti okokból is nehezen csoportosítható át.

A közös piaci országokba irányuló magyar kivitel termékszerkezete jól mutatja a külpiacról érkező szerkezeti meggrázkódtatások mértékét és következményeit. Az

¹ Bogomolov, O. T.: Sztranü szocializma mezsdunarodnom razdelenii truda (Nauka, Moszkva, 1980.), valamint a Központi Statisztikai Hivatal évkönyvei.

Európai Gazdasági Közösség 1974. évi korlátozásai nyomán a magyar szarvasmarha-kivitelnek mintegy 80 százalékát kellett új piacok felé áttéríteni. Ugyanakkor a kieső bevételek pótlását jórészt olyan könnyűipari, nehézvegyipari és kohászati termékek kivitelének bővítése tette lehetővé, amelyek piacain a protekcionizmus és a relatív árcsökkenés mértéke az átlagnál jóval erőteljesebb volt. Más oldalról viszont a KGST-országokba irányuló magyar kivitel kedvező szerkezeti paramétereit jelentős mértékben a szakosítás és az együttműködési egyezmények magyarázzák. A Szovjetunióba irányuló magyar kivitel fele például hét nagyobb szakosodási egyezmény keretében bonyolódik.

A magyar külkereskedelem viszonylati szerkezetének változásait jellemzi, hogy az OECD-országok aránya 1970 és 1980 között 26,8-ról 35,1 százalékra nőtt a magyar kivitelben és 29,1-ről 40,2 százalékra a behozatalban. Ugyanakkor a fejlődő országok aránya csaknem megkettőződött: 5,2 százalékról 9,8 százalékra emelkedett a kivitelben és 4,1 százalékról 9,2 százalékra a behozatalban. A fejlődő országok felvevőpiaci szerepe különösen a magyar gépipar szempontjából nagy jelentőségű. Szállítói szerepük erősödik az ipari munkamegosztásban is: például 1970 és 1980 között a cipőbehozatalon belüli súlyuk 1,4-ről 13,3 százalékra, a kötött felsőruházati cikkek behozatalán belüli arányuk 0,3-ről 48,0 százalékra, a pamutszövetimporton belüli arányuk pedig 2,6-ről 11,7 százalékra nőtt. A behozatal oldalán a legjelentősebb szerkezeti változást az jelenti, hogy a külföldi eredetű energiahordozók értéke 1970 és 1980 között meghatszorozódott részben árhatások, részben a behozott mennyiség megkétszereződése következtében. Míg az energiahordozók aránya a magyar behozatalban 1970-ben még csupán 9 százalék volt, 1980-ban már mintegy 16 százalékot ért el. 1980-ban az energiahordozók behozatalának közel 80 százaléka bonyolódott rubel elszámolásban.

Magyarország nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásának hatékonyságát nagymértékben befolyásolja, hogy behozatalának közel kétharmadát, sőt az agrártermékek figyelembevételével háromnegyedét köti le a hiányzó természeti erőforrások pótlása. Emiatt az ipari fogyasztási cikkek aránya a magyar importban igen alacsony, a hetvenes évek átlagában 8 százalék, a nem rubel elszámolásokban 5 százalék, ami nemcsak a belföldi fogyasztói szükségletek kielégítésének, hanem a magyar gazdaság versenyhelyzetének, szerkezeti átalakulásának szempontjából sem kedvező, hiszen a gyenge importverseny nem ösztönözheti kellően a piacorientált vállalati magatartás kialakítását. Hosszabb távon még kedvezőtlenebb jelenség, hogy a behozatal adott szerkezete korlátozza a magyar gazdaság műszaki fejlődését, a szerkezeti átalakulás szempontjából elsődleges fontosságú gépek és szállítóeszközök, valamint egyéb beruházási javak behozatalának bővítési lehetőségeit.

A természeti erőforrások oldaláról meghatározott importszerkezet nemcsak a gazdasági szerkezet, a gazdasági környezet továbbfejlesztése, hanem az egyensúlyi viszonyok és a gazdasági dinamika szempontjából is hátrányos helyzetet teremt. A nagyobb árdinamikájú termékcsoporthoz a magyar behozatalban jóval magasabb, mint a kivitelben. A magyar energiahordozók kivitele alig egyötöde a behozatalnak. E termékcsoporthoz a magyar külkereskedelmi hiány 1978-ban több mint 30 milliárd, 1979-ben 35 milliárd, 1980-ban pedig 33 milliárd forint volt.

A nyersanyagok esetében ezekben az években 73 milliárd, 57 milliárd, illetve 60 milliárd forint behozatali többletet kellett számba vennünk. Az ország legfontosabb devizakitermelő ágai a mezőgazdaság és az élelmiszeripar ugyan a legutóbbi három évben 26, 34, majd 38 milliárd forint külkereskedelmi mérlegtöbbletet ért el, a természeti erőforrásokkal való ellátottság kedvezőtlen mértéke azon-

ban a vonatkozó termékcsoportok külkereskedelmében még így is igen jelentős egyensúlyhiányt váltott ki.

Az erőteljesebb szerkezeti illeszkedés csak az 1977. évi külgazdasági stratégia végrehajtásának elkezdődése után mutatkozik, és e rövid idő alatt nagyobb szerkezeti átalakulás nem is mehetett végbe. Az elmúlt évtized során ugyan nőtt a magyar tényezőellátottsággal és a világpiaci irányzatokkal nagyobb összhangot mutató egyes gépipari alágazatok (műszeripar, elektroipar) termelésének aránya, korántsem csökkent viszont a kívánatos mértékben több, a nemzetközi túlkínálat sávjába eső, importanyag-igényes és kedvezőtlen áralakulású könnyűipari, kohászati és nehézvegyipari alágazat aránya a termelésben és a kivitelben. A termelési szerkezet hetvenes években végbement átalakulása csak az évtized végétől kezdve segítette elő a külgazdasági egyensúlyhiány növekedésének megfékezését, a külgazdasági stratégiában meghirdetett offenzív és illeszkedési politika követelményeinek megvalósításában azonban még csak szerény eredményeket tükröz.

A MAGYAR STRUKTÚRAPOLITIKA KONCEPCIONÁLIS KERETEI

Magyarországon, miként más szocialista országokban, a gazdálkodás intézményes rendszeréből adódott a „tervszerű arányos fejlesztés” követelménye, és ebben az értelemben a magyar szerkezetátalakítási politika hosszabb gazdaságtörténeti múltra tekinthet vissza. Más KGST-országhoz hasonlóan, a magyar struktúrapolitika kezdetei és gyökerei igen határozott jegyekkel kapcsolódtak a történelmi elmaradottság örökségének felszámolásához, a szocialista gazdálkodás intézményes rendszerének kialakításához, az iparosítás végrehajtásához.

A célkitűzések lényegében a hatvanas évek derekára megvalósultak. A következő évtizedben a gazdaságirányítási rendszer fejlesztésének előtérbekerülésével párhuzamosan nem érlelődött ki egységes álláspont a gazdasági növekedés intenzív szakaszában felmerülő struktúrapolitikai feladatokkal kapcsolatban. Egyes álláspontok azt sürgették, hogy a történelmileg kialakult szerkezeti torzulások felszámolása után a magyar gazdasági növekedés térjen át valamiféle, valamennyi ország számára közös növekedéstörténeti pályára, normálstruktúrára, és lényegében mindenkori fejlettségi színvonalának függvényében kövesse a közös növekedési úton előtte járó országok szerkezetátalakulási folyamatait. Más megközelítések szerint a szocialista iparosítás lényegében megoldotta a makrostruktúrák átalakítását, és az iparilag fejlett Magyarországon további feladatot már csak a vállalati termékszerkezet fejlesztése jelent.

A hetvenes évek folyamatai szemléltették, hogy a magyar gazdasági növekedés külső és belső feltételei strukturális értelemben módosultak. A „szerkezeti kihívások” szükségessé tették a hazai termelési szerkezet változtatását előirányzó politika felértékelését, koncepcionális továbbfejlesztését. Ezzel kapcsolatban a következő fontosabb mozzanatokra kell gondolnunk.

a) A hetvenes években körvonalazódó új magyar struktúrapolitika elméleti kiindulópontja szerint a nemzetgazdasági struktúrák a növekvő nemzetközi függőség ellenére nem valamiféle nemzetközi közös strukturális optimum követelményei szerint, hanem a növekedési adottságok, az anyagi környezet, az intézményrendszer, a munkamegosztási, az elosztási, a társadalompszichikai folyamatok függvényében alakulnak. Ebből adódóan a szerkezeti illeszkedés célszerűsége nem általános érvényű elméleti normák, hanem kor- és helyspecifikus tényezők alapján minősíthető. A termelési szerkezet mind kialakultságában, mind mozgásában a nemzeti állam határaival esik egybe, a gazdasági szerkezet fejlesztésére irányuló politika céljai,

eszközei, intézményes keretei pedig az egyes államok mindenkori célrendszeréhez, gazdasági, továbbá nem kis mértékben politikai lehetőségeihez és korlátaihoz kapcsolódnak.

b) A termelési szerkezet átalakítására irányuló új magyar politika így a fejlesztési stratégia kereteinek és jellegének ismeretében alakulhatott ki.

A nemzetközi politikai és a gazdasági fejlődés irányváltozásaihoz való magyar illeszkedés politikai keretei szempontjából alapvető jelentőségű az ország legfelsőbb szintű politikai vezetésének az a felismerése, hogy századunk utolsó két évtizede világméretben a kontinuitás és diszkontinuitás, egyes hosszabb távú fejlődési irányzatok befejeződésének, töréspontjának és nagyszámú új folyamat megindulásának időszaka lesz. Miként a legtöbb állam, a magyar társadalom további sorsát is messzemenően meghatározzák az új típusú kihívásokra adott válaszok, a felmerülő problémák megoldásai vagy éppenséggel megoldatlanságuk.

A világgazdasági kihívásra adandó magyar gazdaságstratégiai válasz kialakítása természetesen nem volt problémamentes folyamat. Az 1970-es évek közepén még korántsem voltak ritkák az olyan illúziók, amelyek olyan feltételezésekre épültek, hogy a társadalom szocialista volta, illetve a gazdaság tervezett jellege önmagában is védelmet nyújt a kedvezőtlen világgazdasági változások ellen. Más megközelítések a nemzetgazdasági vagy regionális önellátottság fokának növelésében, befelé forduló növekedés kibontakoztatásában, az irányítási rendszer korábbi centralizáltsági fokának visszaállításában láttak kiutat.

A nemzetközi gazdasági együttműködés jelentőségét és az illeszkedési folyamat jelentőségét felismerő közgazdászok álláspontja sem volt azonos a célszerű terápia jellegével kapcsolatosan. Egyes nézetek a külső pénzügyi erőforrások igénybevételeivel kapcsolatos mennyiségi korlátoknak nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget, és az illeszkedési gondok enyhítését elsősorban a külső hitelek növekvő igénybevételeitől várták. Más megközelítések viszont egyszeri, de radikális racionálási-illeszkedési program megvalósításában látták a kiutat. Élénk viták alakultak ki azzal kapcsolatban is, hogy a különböző illeszkedési irányok kialakításának függvényében a gyorsított vagy a lassított ütemű növekedés jelenti-e a célszerűbb megoldást.

Az 1970-es évek végére kristályosodott ki az a döntés, hogy a világméretben is rendkívüli külkereskedelmi érzékenységet mutató, korlátozott erőforrásokkal, belső piaccal, pénzügyi és munkaerő-tartalékokkal rendelkező kis Magyarországnak nincs más ésszerű lehetősége, mint a világméretű változásokhoz való illeszkedés. A sürgető illeszkedési kényszerek felismerése ellenére a fejlesztési stratégia szükségszerűen tudomásul vette a radikális illeszkedés politikai korlátait, a gyorsított növekedés vagy a külső erőforrások nagyarányú igénybevételére támaszkodó növekedés egyensúlyi korlátait.

Az 1980-as évek első felére kialakított új magyar stratégia lényegét így a ráfordítások (az input) lassúbb növekedési üteme és kisebb egyensúlyhiányok melletti ésszerű hasznosítására alapozott illeszkedés jellemzi.

c) A gazdasági szerkezet fejlesztésére irányuló politika szemléleti jellemzői közé tartozik az a felismerés, hogy az eredményes szerkezeti illeszkedés erőteljes összhangot kíván a társadalom gazdasági és nem gazdasági (bel- és külpolitika, oktatási politika stb.) szférái között. A gazdaságon belül kialakult egy olyan szemlélet, hogy a szerkezeti átalakulás különböző szféráinak gazdaságpolitikai elhatárolása nem szerencsés, mivel a mikrostruktúra korszerűsítése feltételezi a makrostruktúra fejlesztését is. A korábbi gyakorlattól eltérően a magyar szerkezetváltóztatási politika nem egyszerűen előre kijelölt mennyiségi arányok kialakítására, meg-

határozott ágazatok fejlesztésére törekszik, hanem alapvetően minőségi célokat követ. Fejlesztési céljait úgy alakítja ki, hogy a magyar tényezőellátottság kiaknázásával segítse elő a gazdálkodás hatékonyságának fokozását és a nemzetközi munkamegosztás megváltozott feltételrendszeréhez való illeszkedést.

A szerkezeti illeszkedés folyamatában szintetizálódó gazdasági és nem gazdasági folyamatokkal összefüggésben a struktúrapolitikai terápia nem támaszkodhat a piaci mechanizmusok vagy a központi tervezés rendszeréből levezetett vegytiszta elméleti megoldásokra. A korszerű struktúrapolitika a nemzetgazdasági sajátosságok és a külső kihívások természetének függvényében különböző arányban alkalmaz különböző gazdaságpolitikai, szervezeti megoldásokat. Az illeszkedési politika célszerűsége elsősorban a megfelelő „keverési arányok” kialakításától függ. Az új magyar szerkezetváltoztatási politika tehát minden elemében a közgazdasági folyamatokhoz, a piaci hatások figyelembevételéhez kötődik, az illeszkedési célok kialakításában és végrehajtásában viszont messzemenően támaszkodik a tervezésre.

E felfogásban a gazdasági szerkezeti átalakulás ösztönzésére fordítható erőforrások telepítését már nem egyszerűen az egyes ágazatok vagy vállalatok szervezeti adottságai határozzák meg. A szerkezetátalakítási erőforrásokért a gazdálkodó egységek versenyeznek a megvalósítani kívánt fejlesztési célok jövedelmezősége, eredményjavító hatása alapján. Ilyen értelemben a termékszerkezet átalakításának jelenlegi fő hadszíntere az egyes vállalatok, vállalkozások keretében alakul ki, a struktúrapolitika viszont jórészt közvetett eszközökkel teremti meg az illeszkedés kedvezőbb feltételeit.

Ugyanakkor a pozitív és a negatív illeszkedési tapasztalatok egyaránt arra utalnak, hogy a vállalatgazdasági rögtönzések, a mindenkori ráfordítási–megtérülési arányok mérlegelése még nem alakítja ki az egyes gazdaságok egészséges szerkezetét, és különösen világgazdasági szakaszváltozások idején a szűkebb mozgástérrel rendelkező kis országokban okozhat kárt a struktúrapolitikai „agnoszticizmus”. A „szerkezeti áttörés”, a nemzetközi műszaki élvonalba való jutás olyan mértékű információszerzési, előrejelzési, kutatási–fejlesztési, piacrajutási, erőátcsoportosítási kapacitásokat tételez fel, amelyekkel a kisebb országok nemzetközi összehasonlításban kisebb méretű szervezeti rendszerint nem rendelkeznek (különösen a világpiactól való nagyobb gazdaságkörnyezeti távolság esetén).

Ilyen helyzetben az osztársadalmi szinten kialakított, központilag megfogalmazott és ösztönzött struktúrapolitika alapvető szerepet játszik a növekedési folyamat és a szakosodás hatékonyságában, s intézményes komparatív előnynek (vagy téves döntés esetén hátránynak) tekinthető. A tervezési és piaci hatásmechanizmusok kombinációjára alapozott irányítási és célrendszerek a mai világgazdasági feltételek mellett korántsem összegyeztethetetlenek, az 1968-ban bevezetett magyar gazdaságirányítási rendszer tanulságai is azt szemléltetik azonban, hogy a működtetés hatékonysága az irányítási rendszer, a gazdaságpolitikai cél- és eszközrendszer, a gazdaság szervezeti keretek és a szervezés–irányítás humán tényezői közötti tárgyyszerű összefüggések teljes figyelembevételét és harmonizálását igényli.

A SZERKEZETI ILLESZKEDÉS GAZDASÁGPOLITIKAI ESZKÖZTÁRA ÉS MAKROÖKONÓMIAI HATÁSA

A világgazdaság és a magyar gazdaság új fejlődési realitásainak kialakulása és a magyar szerkezetváltoztatási politika feladataival kapcsolatos korábbi, felfogásbeli tisztázatlanság következtében nem állt rendelkezésre megfelelő iránytű a strukturális illeszkedés eszköztárának legcélszerűbb felhasználásához.

A beruházási politika viszonylag szűkebb mozgástérrel rendelkezett az offenzív szerkezeti illeszkedés ösztönzésében. Az 1971–1975-ös tervidőszak átlagában az összberuházások 33 százaléka jutott az iparra, 2,5 százaléka az építőiparra, 15 százaléka a mezőgazdaságra, 12 százaléka a szállításra és hírközlésre.² A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás szempontjából meghatározó jelentőségű iparon belül a hetvenes évek első felében a beruházások 9,6 százaléka jutott a bányászatra, 13,4 százaléka a villamosenergia-ipar fejlesztésére, 8 százaléka a kohászatra, 11 százaléka az élelmiszeriparra és a könnyűiparra, 19 százaléka vegyiparra és 16 százaléka a gépiparra. A termelési szerkezethez viszonyítva lényegesen magasabb volt a vegyipar és alacsonyabb a gépipar aránya a beruházásokban.

Az 1975 és 1980 közötti időszak beruházásainak már több mint egyharmadát az energiaszektor bővítése kötötte le, és jelentős fejlesztési erőforrásokat kaptak a nyers- és alapanyagipari ágazatok is. Az erőforrások hovaforditása így a hetvenes évek derekán elsősorban defenzív jelleget öltött, és következményeiben szükség-szerűen lefékezte a feldolgozó ipari ágak termelési szerkezetének átalakítását. Ugyanakkor a hetvenes évek végén az egyensúlyi és életszínvonal-védelmi követelmények előtérbe kerülése a beruházási vásárlóerő visszafogását tette szükségessé. Így a beruházások volumene 1979-ben már stagnált, 1980-ban pedig erőteljesen visszaesett.

Bizonyos esetekben az állami költségvetés fejlesztési segélyeket nyújtott a különösen sikeres, dinamikusan fejlődő, versenyképes termékeket előállító, de kellő pénzügyi alapokkal nem rendelkező vállalatoknak. E fejlesztési segélyeket ugyan nem kell visszafizetni, de a vállalat köteles 10 éven át a segély 15 százalékát kitevő befizetést eszközölni, ami jelentős pénzügyi terhet jelent a vállalat számára is. Az energiagazdálkodás, a bányászat, továbbá egyes feldolgozó ipari alágazatok fejlesztésében jelentős szerepet játszanak a központi beruházások, amelyeket az adózás előtti vállalati nyereségből kell törleszteni.

Adott körülmények között a megváltozott világgazdasági feltételekhez való magyar alkalmazkodás egyik legeredményesebb ösztönzőjét a Magyar Nemzeti Bank hitelpolitikája jelentette. Az exportkapacitás mennyiségi bővítésének és szerkezeti javításának finanszírozására biztosított 45 milliárd forintos (később megemelt) hitelkeret általában beváltotta a hozzáfűzött reményeket, az összvállalati beruházások 11 százalékát reprezentáló hitelkeret azonban nem volt elég a kedvezőtlen külkereskedelmi irányzatok gyökeres megváltoztatásához.

A szerkezeti arányok javításában nagyobb szerepet kapott az árpolitika. A belföldi árarányok világpiaci illeszkedését szolgálták már a termelői árakkal kapcsolatos 1975–1976. évi intézkedések, amelyek nyomán a fontosabb nyers- és alapanyagok ára mintegy 50–60 százalékkal emelkedett.

1979-től kezdődően erős hangsúlyt kapott az a követelmény, hogy az árak megfelelően orientálják a vállalati és a fogyasztói döntéseket. A fogyasztói árak 1979. évi radikális és azóta is folyamatos rendezése már számottevő mértékig illeszkedést mutat a nemzetközi árarányokhoz. A termelői árak rendezésének második lépcsőjeként az 1980. január 1-én életbe lépett új termelői árak a korábbinál szintén jóval szorosabb kapcsolatot létesítettek a belföldi és a külföldi árak között. Az új termelői árrendszer szerint a nyersanyagok és az alapanyagok belföldi árait is a világpiaci árak alapján alakítják ki, tehát a belföldi árak követik a világpiaci ármozgásokat. A feldolgozó iparban az ún. versenyképes termékek területén a belföldi árképzés alapja a kivitelben elért ár- és jövedelmezőségi színvonal. E rend-

² Beruházási adattár, 1955–1977. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1979. 330 old.

szerben a vállalatok fokozottan érdekeltek a külkereskedelmi árak, illetve az átlagosnál jövedelmezőbb termékek kivitelének növelésében.

Az árpolitika és a hajlékony árfolyampolitika összekapcsolása hivatott megteremteni a gyors ütemben inflálódó világpiaci árak és a lehetőség szerint stabilizálni kívánt belföldi árszínvonal közötti szerves kapcsolatot. A magyar forint árfolyamváltozásai 1980. január 1-e óta, a magyar nemzetközi fizetési forgalomban használt kilenc legfontosabb külföldi valutát magába foglaló „valutakosár” alapján folyamatosan követik a nemzetközi árfolyam-ingadozásokat. Az árfolyampolitika áttekinthetőségét növeli és a konvertibilitás előfeltételeit javítja, hogy 1981 október óta egységes valutaárfolyamon kerülnek elszámolásra a különböző gazdasági ügyletekkel kapcsolatos fizetések.

A magyar struktúrapolitika felismerése, hogy az alacsony hatékonyságú ágak fokozatos korlátozása jótékonyan befolyásolja a gazdasági körforgást, enyhíti a korábbi túlfoglalkoztatottságból és túlzott nyersanyag-felhasználásból adódó gondokat, szélesebb érdekközösséget teremt a fejlődő országokkal való munkamegosztás elmélyítése iránt, és kedvezőbb előfeltételeket teremt a magyar gazdaság szerkezeti átalakítása szempontjából kulcsfontosságú, korszerű, exportorientált ágazatok fejlődéséhez és külső piacaik bővítéséhez. A hetvenes években a magyar gazdaságot párhuzamosan érték a gazdasági növekedés belső és külső feltételeinek módosulásából adódó kedvezőtlen hatások. E kedvezőtlen hatások halmozódása társadalmi-politikai okokból nem tette lehetővé erőteljesebb ágazati-alágazati fejlesztéskorlátozási vagy visszafejlesztési programok végrehajtását. A visszafejlesztési mechanizmusok és rendezőelvek hiánya kétségkívül lassította a szerkezeti illeszkedés folyamatát.

A végrehajtás eszközei közül a közvetlen adminisztratív utasítások igen szerény eredményeket hoztak. Így például minisztertanácsi határozat rendelkezett a termelési szerkezet átalakításáról, amelynek alapján az egyes alágazati minisztériumok előírták vállalataik számára a termékszerkezet felülvizsgálatát. Jellemző, hogy 1979-ben a vállalatok az éves termelésnek kevesebb mint 0,5 százalékát javasolták gazdaságossági okokból megszüntetni.

A termékszerkezet átalakítását közvetve segíti elő a vállalatok közötti társulási formák jogi kereteinek megteremtése. E társulási formák a vállalati önállóság megtartása mellett megkönnyítik az egyes vállalatok között a pénzügyi vagy egyéb erőforrások áramlását, a kockázatmegosztást, a szakosodást. A műszaki fejlesztés ösztönzésére irányul az az intézkedés, amely lehetővé teszi a vállalatok számára bizonyos rögzített normák szerint a kutatási-fejlesztési ráfordítások forrásául szolgáló műszaki fejlesztési alapok képzését.

A szerkezeti illeszkedés regionális problémái a kis területű Magyarországon ez ideig nem jelentkeztek számottevőbb súllyal. Mindössze egy megyénk van (Borsod-Abaúj-Zemplén), amelyben a nemzetközi fejlődés által hátrányosan érintett nehézipari és kohászati alágazatok nagyobb mértékben koncentráálódtak. Az ebből fakadó problémák azonban még nem tették szükségessé a regionális politika eszköztárának kibővítését.

A népgazdasági szerkezet illeszkedési folyamatának gyorsítását elősegítő országos munkaerő-átképzési és -átcsoportosítási politika kidolgozására szintén nem került még sor. 1979 óta ugyan megindult az iparban foglalkoztatottak számának csökkenése, de a mintegy 3 százalékos létszámcsökkenés jórészt a természetes elöregedés következménye, a fennmaradó hányad pedig, amely a létszámot csökkentő vállalatoktól adódott, nem jelentett számottevőbb szociális vagy munkaerő-gazdálkodási problémát.

A magyar gazdaság szerkezeti illeszkedési folyamatainak felgyorsítását sürgető külső kényszerhatások mellett jelentős a külső illeszkedési korlátok szerepe is. A gazdaságpolitikai környezet mindenképp az Európai Gazdasági Közösség térségébe irányuló magyar kivitel növekedését és szerkezeti átalakulását korlátozza. A mezőgazdasági védővámrendszer, a szektorális megállapodások, a különféle hátrányos megkülönböztetések a magyar kivitel nagyobb hányadát érintik. A magyar munkaerő szakképzettségi színvonalában rejlő komparatív előnyök kiaknázása hosszú távú, jelentős kutatási-fejlesztési, termelési, értékesítésszervezeti beruházásokkal, valamint szélesebb körű nemzetközi vállalatközi együttműködéssel együtt járó fejlesztési stratégiát igényel. Ilyen stratégia azonban nehezen valósítható meg olyan bizonytalan gazdaságpolitikai légkörben, amelyben az Európai Gazdasági Közösség esetleges együttműködés-szabályozási intézkedései, a GATT-tagországokat megillető kedvezmények nyújtásával kapcsolatos állásfoglalásai, a legnagyobb kedvezmény nyújtásával kapcsolatos amerikai álláspont rendszeres felülvizsgálata a gyötrelmes illeszkedési folyamattal kapcsolatos áldozatvállalásokat bármikor értelmetlenné tehetik.

A szerkezetátalakulási folyamatok történelmi jelene világméreteken a múlt örökségét is tükrözi. Az is széles körű tapasztalat, hogy a fejlesztéspolitikai célok, alkalmazott gazdaságpolitikai eszközök rendszerint nem az egész gazdasági folyamat, hanem elsősorban a „növekmények” szerkezetét befolyásolják. A magyar gazdaság hetvenes években végbement szerkezetátalakulási folyamatait is jórészt a hatvanas évek iparpolitikai előzményei, a korábbi évekből örökölt erőteljesen növekedéscentrikus és jóval kevésbé hatékonyság- és piacorientált szemlélet következményei határozták meg. A hatvanas években kezdeményezett központi fejlesztési programok (petrokémiai, közúti jármű, számítástechnikai, alumíniumipari) túlnyomórészt nem a széles körű nemzetközi munkamegosztás, hanem a hazai és a regionális piac akkori igényei alapján alakultak ki. Az iparosodott országokban már lemaradónak számító könnyűipari ágazatokban végrehajtott magyar rekonstrukciós programok egyes termelési tevékenységek megszüntetése vagy korlátozása helyett a hetvenes évek első felében még túlságosan is széles fronton nyúltak a felújítás, a kapacitásbővítés eszközeihez. A műszaki fejlődés szerkezetátalakító hatását korlátozta a „termékközpontú” fejlesztési szemlélet túlsúlya a „technológia-központú” szemlélettel szemben, az arányaiban egyébként tetemes magyar kutatási-fejlesztési kapacitások túlzott szétaprózása, illetve a kutatási-fejlesztési ráfordításokban mindössze 10 százalékot jelentő licencvásárlások (kis országok esetében feltűnően) alacsony aránya.

A magyar szerkezeti illeszkedés objektív hajtóerői között a legnagyobb horderejű energiagazdálkodás lényegében defenzív visszahatásokat tükrözött, és a hetvenes évek túlnyomó részében a felhasználás ésszerűsége helyett még kínálatbővítési megoldásokat preferált. A fejlettségi, illetve jövedelem-színvonal általános emelkedése a fogyasztási cikket gyártó alágazatokon belül a magasabb minőségi igényeket kielégítő termékek súlyát növelte. A műszaki fejlődés szerkezetátalakító hatását elsősorban az elektroipar aránynövekedése tükrözi. Az egyes gazdasági ágak növekedési és a magyar gazdaság szerkezetátalakulási dinamikája legnagyobb mértékben külpiazi hatásokat, elsősorban az egyes ágazatok eltérő exportteljesítményeit tükrözi. Az 1979 előtti lazább egyensúlyi korlátok következtében a behozatal oldaláról jelentkező szerkezetátalakítás főleg árhatásokat takar.

Összegezve: a magyar gazdasági fejlődés hetvenes évek végétől kibontakozó folyamatait, a szerkezetátalakítási politika koncepcionális kereteinek, végrehajtási eszköztárának módosítása arra utal, hogy a súlyos világgazdasági kihívások és a

magyar gazdasági növekedés lassulása ellenére felgyorsult a magyar gazdaság illeszkedése a növekedés külső feltételeinek változásához. A korábbinál nagyobb mértékben csoportosulnak át a termelési tényezők a magasabb termelékenységi színvonalú, jövedelmezőségű, belföldi természeti erőforrásokra és szakképzettségi adottságokra nagyobb mértékben támaszkodó tevékenységi területekre, gazdasági egységekbe.

A különböző gazdaságpolitikai hatásmechanizmusok kibontakozásának időigényessége, illetve a gazdaságpolitikai döntések és a végrehajtási eredmények közötti időérés következtében a reálfolyamatok még nem tükrözik kellőképpen az illeszkedési folyamat eredményeit. Széles körű nemzetközi és Magyarországra is érvényes tapasztalat, hogy az illeszkedési folyamat korlátainak felszámolása vagy gyengítése önmagában is fontos ösztönző. Az illeszkedési kapacitás javítását szolgálta az ármechanizmusok szerepének erősítése, a vállalati–vállalkozói döntési keretek tágítása, a hatékonysági elv előtérbe helyezésének szélesebb körű társadalmi elfogadtatása, a gazdaságszervezet meginduló korszerűsítése. Csekélyebb előrehaladás tapasztalható viszont az illeszkedés bér- és jövedelempolitikai, személyzetpolitikai követelményeinek megvalósításában, visszafejlesztési mechanizmusainak kiépítésében. Nem sikerült külpolitikai vagy külgazdaság-diplomáciai eszközökkel felszámolni vagy meggyengíteni a magyar illeszkedési folyamat külső korlátait, a Magyarországgal szemben alkalmazott, hátrányos megkülönböztetést jelentő intézkedéseket, az ország külgazdasági kapcsolatainak dinamikáját, hatékonyságát befolyásoló bizonytalansági tényezőket.

Az illeszkedési folyamat még fennálló belső és külső korlátai következtében az eddigi eredmények a hetvenes években kiéleződött feszültségek továbbmélyülésének, a világgazdasági pozícióromlás folyamatának lefékezésében tükröződnek. A kedvezőtlen irányzatok megfordítása időben megnyúló folyamat, megköveteli az illeszkedési eszköz- és célrendszer továbbfejlesztését, és feltételezi a világméretű illeszkedési nehézségek átfogó nemzetközi együttműködés keretében való enyhítését.

IRODALOM

- Gadó Ottó:* Structure policy and its connection with economic mechanism. Megjelent: New Features of the Hungarian Economy. Hungarian Chamber of Commerce. Budapest. 1981. 47–58. old.
- Darvas György:* Az iparpolitika néhány új vonása. *Gazdaság*. 1981. évi 1. sz. 32–43. old.
- Faluvégi Lajos:* A gazdasági szerkezet változásai. *Társadalmi Szemle*. 1981. évi 8–9. sz. 3–17. old.
- Kádár Béla:* Szerkezeti változások a világgazdaságban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1979. 38. old.
- Kádár Béla:* Some strategic aspects of structural policy in Hungary. *Acta Oeconomica*. 1980. évi 3–4. sz. 277–288. old.

РЕЗЮМЕ

Венгерская экономическая политика только с некоторым опозданием начала стимулировать приспособление к структурным изменениям в мировом хозяйстве. Для новой венгерской структурной политики характерны повышенный учет экономических условий и возможностей народного хозяйства, основывающееся на рационализации производства приспособление, гармоничное развитие экономической и неэкономической сфере, а также стремление к сочетанию центрального управления и рыночных эффектов главным образом с помощью косвенных инструментов.

В арсенале структурной политики в последние годы возросла роль политики цен и кредита. Меньший прогресс наблюдался в создании предпосылок структурного преобразования со стороны регулирования зарплаты и доходов, политики кадров, в создании механизмов свертывания нерационального производства, в расширении внешних пределов процесса приспособления средствами внешнеэкономической политики.

Результаты венгерской структурной политики последних лет, из-за долгосрочного характера развертывания эффектов экономических механизмов, пока проявляются в сравнительно узкой сфере и выражаются в первую очередь в сдерживании ухудшения позиций Венгрии на мировом рынке.

SUMMARY

Economic policy in Hungary was lagging when it started to incite adaptation to the structural changes of the world economy. The new structural policy in Hungary is characterized by increasing consideration of the economic endowments, of input rationalization, by harmonizing the development of economic and non-economic spheres, the efforts to combine the tools of central economic management and the indirect means of market effects.

From among the tools of structural policy price and credit policy have recently come to the foreground. A slight improvement could be felt in establishing the conditions of structural changes in the field of wage-, income- and staff policy, in developing setback mechanisms as well as in promoting adaptation possibilities through foreign trade policy.

The results of structural policy being delineated in Hungary in recent years presented themselves so far in a narrow field, due to time-consuming mechanisms of action of economic policy, and they are reflected primarily in slowing down the deterioration of our competitive position in the world economy.

A BAROMFI ÁGAZAT TERMELÉSE ÉS A FEJLESZTÉSI ELKÉPZELÉSEK

DR. LÁSZLÓ LAJOSNÉ

A magyar baromfitenyésztés az elmúlt években intenzív fejlődése következtében a nemzetközi élvonalba került. Hazánk jelenleg a világ legnagyobb baromfihús-termelő, -fogyasztó és -exportáló országai közé tartozik. Az egy lakosra jutó 1980. évi 42,3 kilogrammos vágóbaromfi-termeléssel – a FAO-adatok szerint – a világon a második helyen állunk. 18–19 kilogramm körüli fejenkénti baromfihús-fogyasztásunkat pedig csak Izrael, az Egyesült Államok és Kanada múlja felül. Jelentős az exportban betöltött szerepünk is: a világ bruttó baromfihús-exportjából csaknem 10 százalékkal részesedünk.

A baromfihús- és a tojástermelés a hazai állattenyésztésnek nem elhanyagolható tétele. Az állattenyésztés termelési értékének egynegyede a baromfi ágazatból származik, nagyobb részben (60%) a vágóbaromfiból, kisebb részben mintegy (35%) a tojástermelésből.

A baromfi ágazat helyzetéről, méginkább jövőjéről napjainkban számos, egymástól eltérő, nem egyszer ellentétes állásfoglalás is felmerül. A problémák reális megítélése érdekében fontosnak tartjuk az ágazat eddigi fejlődésének inkább kritikai, mint mennyiségi szemléletű áttekintését. Remélve, hogy a negatív tényezők feltárása ráirányítja a figyelmet azokra a legfontosabb tennivalókra, amelyek a termelés gazdaságosabbá tétele érdekében megvalósítandók.

A FEJLŐDÉS FŐBB JELLEMZŐI (1965–1980)

A hetvenes évek végére a baromfi ágazat vágóállatban kifejezett termelése meghaladta a 460 000 tonnát (ebből a tyúkfélék 369 000, a liba 40 000, a kacska 36 000 és a pulyka 19 000 tonna). Ez a mennyiség közel két és félszerese (243%) az 1965. évinek. Ebben az időszakban egyetlen más állattenyésztési ágazat sem ért el hasonló ütemű fejlődést.

A vágóbaromfi 67 százalékát az ipar dolgozta fel. A baromfihús-termelés 230 000 tonna körül alakul, s ennek 60 százaléka tőkés piacokra került. A baromfi-ipar exportárbevétele meghaladta a 200 millió dollárt.

A tojástermelésben – elsősorban a gazdaságos piaci lehetőségek hiánya miatt – lényegesen szerényebb mértékű az előrelépés: 15 év alatt 2,4 milliárd darabról 4,4 milliárdra (83 százalékkal) nőtt a tojástermelés. E fontos élelmezési cikk 62 százalékát még 1980-ban is a kisgazdaságok termelték.

A baromfi ágazat fejlődésének alapját több, együttesen érvényesülő tényező jelentette. Így például ebben az ágazatban volt hazánkban is a leggyorsabb a ge-

netikai és a technikai tudományok, vívmányok megújítása, az új eredmények gyakorlati alkalmazása és széles körű elterjedése. Fontos tényező volt az is, hogy más hústermelő ágazatokhoz viszonyítva itt aránylag kevés tőke kellett a genetika és a tartástechnológia egyidejű fejlesztéséhez. A befektetett tőke gyorsan megtérül, könnyen forgatható. Ezáltal számos gazdaságban üzemviteli hitelt pótló szerepet is betölt. Ez utóbbi adottsága miatt az ágazat viszonylag romló gazdasági pozíciója ellenére is helyet kap a gyenge adottságú vállalatok termelési szerkezetében.

A fejlődés elsősorban a szocialista nagyüzemekben volt igen gyors (évente átlagosan 24 százalékos). 1980-ban csaknem ötször annyi vágóbaromfit termeltek, mint 1965-ben. Ezek a gazdaságok árutermelésük rohamos bővülésével egyidőben a jövedelmező termelés megszervezésére, a ráfordítás és a hozam viszonyának javítására is törekedtek.

A kisgazdaságok vágóbaromfi-termelése már jóval kisebb mértékben (32 százalékkal) nőtt, de még így is az országban termelt baromfihúsnak több mint egyharmadát (36 százalékat) ezek a gazdaságok állítják elő.

A vágóbaromfi-termelés egyik bázisa a mindenkori törzsállomány, annak nagysága és minősége. A létszám a termelőkapacitás egyik fontos meghatározója. A másik igen fontos tényező a termelés színvonala, amit az adott fajta, az alkalmazott termelési technológia, a tartási és a takarmányozási körülmények és még az üzemtípus (kisgazdaság vagy nagyüzem) is számottevően befolyásol.

A törzsbaromfi-állomány

A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 1980. december 31-én – a kis- és a nagyüzemek együttesen – 43 millió törzs- (3 hónapnál idősebb) baromfit tartottak minden baromfifajból és minden szektorban számottevően (átlagosan 46 százalékkal) többet, mint 1965-ben.

A baromfifajok közül legnagyobb arányban (90 százalék felett) tyúkfélét tartanak mindkét üzemtípusban egyaránt. Mindaz, ami a termelés gyors növelését szolgálta (hibridek megjelenése, korszerű tartástechnológia, termelésszervezés stb.) elsősorban ennél a baromfifajnál terjedt el.

A tőkés exportot tartósan biztosító lúdtenyésztésben a törzsállomány mindössze 20 százalékkal nőtt, holott éppen ebben az ágazatban a termelés legfőbb tényezője jelenleg is az állomány nagysága. A termelőkapacitás fejlődése ebben az ágazatban nem volt kielégítő mértékű. A lúdállomány nagyobb hányadát (54 százalékat) – ellentétben a többi baromfifélével – a nagyüzemek gondozzák.

Ezek a gazdaságok elsősorban szaporító tevékenységgel foglalkoznak, de az eddigi eredmények szerint korántsem megfelelő színvonalon. Állandósultak a szaporítási problémák, s ez bizonytalanná teszi az árutermelést és ezzel az exportot is. A lúdtenyésztés indokolt mértékű fejlesztését – a nagymértékű elhullás miatt is – az országosan jelentkező naposlibahiány gátolja. Mind ez ideig a tenyésztői munka sem nyújtott megbízható alapot a termelés hatékonyságának javítására.

A kisgazdaságok lúdállományának csökkenését nem sikerült megállítani. Tizenöt év alatt több mint 200 000 darabbal (36 százalékkal) csökkent e szektor törzsállománya (a többi baromfiféléből 22 százalékkal többet tartanak). A gazdaságos tőkés baromfiexport növelése érdekében indokolt lenne az eddigieknél hatásosabb eszközökkel támogatni a kisüzemi lúdtartást, amelynek termékei csaknem teljes egészében tőkés piacokra kerülnek.

A tyúkfélék után a kacsából tartanak legtöbbet (1980-ban 1,7 millió darabot) a termelők. Arányuk – mindkét üzemtípusban – növekvő tendenciájú. Az állomány

nagyobb része (87 százaléka) kisüzemi gazdaságokhoz tartozik. Ez az egyik oka annak, hogy e faj termelési színvonala valamennyi baromfifajénál alacsonyabb. Ennek az ágazatnak hatékonyabb fejlesztését elsősorban az indokolja, hogy a hazai fogyasztó a kacsa húst előnyben részesíti a liba- és a pulykahússal szemben.

A pulykatartás csak szerény keretek között zajlik hazánkban. A törzsállomány országosan 220 000 darab körül stabilizálódott. Többnyire a kisgazdaságok foglalkoznak pulykatartással, főként az alföldi megyékben, ahol elsősorban a saját háztartásuk szükségleteinek a kielégítésére nevelik a pulykát. A nagyüzemek kis állománnyal, de intenzív termeléssel biztonságosan megtermelik az évente rendszeresen exportálható (8–10 000 tonna) vágópulykát.

A hozamszint változása

A termelőkapacitás kinasználásának, az átlagos termelési intenzitásnak megítélésére – megbízhatóbb mutató híján – az egy állatra jutó termelés szolgál. Ez a mutató csak megközelítő pontosságú értékelésre alkalmas, de az ország baromfitartására átlagosan jellemző bizonyos tendenciákat jól mutatja. Elsősorban azért, mert például a kisüzemi termelést nem csupán a ház körül tartott állomány adja. Ezek a gazdaságok ugyanis a nagyüzemektől rendszeresen vásárolnak naposállatokat, amelyek felnevelve a kisüzemi termelést növelik törzsbaromfi-állomány nélkül. Ennek következtében a kisüzemeknek a törzsállományra vetített vágóállat-termelése a valóságosnál kedvezőbbnek, a nagyüzemeké pedig kedvezőtlenebbnek mutatkozik. E torzítás ellenére ez a mutató választ ad arra a kérdésre is, hogy a termékkibocsátás növekedése milyen mértékben származott az intenzitás, illetve a létszám növekedéséből.

Az egy törzsállatra jutó termelés üzemtípusonként és állatfajonként is igen differenciáltan változott. A tyúkféléknél közel kétszeresére nőtt a fajlagos termelés másfél évtized alatt, a pulyka és a liba esetében viszont mindössze 17, illetve 14 százalékkal. Ugyanakkor a kacsá ágazatban csaknem 40 százalékos visszaesés következett be, amit csak részben indokol az, hogy a piacon inkább a kisebb testű, kevésbé zsíros terméket keresik.

Valamennyi baromfifélénél együttesen a termelés volumene jóval nagyobb mértékben (142 százalékkal) nőtt, mint az egy állatra jutó termelés (62 százalékkal). A termelésnövekedés fő forrása tehát a baromfiállomány gyarapodása volt. A termelés fokozásának extenzív módját csak bizonyos kényszerítő körülmények – például a termelők saját húsfogyasztásának kielégítése, az export fokozása stb. – teszik indokolttá, illetve megengedhetővé.

Az ágazati termelés intenzitásának változása szoros összefüggésben van a szektorok részesedésével is. Minél nagyobb mértékben nő a nagyüzemek aránya, annál erőteljesebb az árukibocsátó képesség növekedése. Erre jellemző, hogy például 1965-ben a vágóbaromfinak 34 százaléka származott a nagyüzemektől, holott a törzsállománynak nem egészen egytizede tartozott ehhez a szektorhoz, 1980-ban pedig az ország baromfiállományának egynegyedével az összes vágóbaromfi 64 százalékát produkálták.

A két szocialista nagyüzemi szektor (állami gazdaságok és mezőgazdasági termelőszövetkezetek) baromfitermék-kibocsátó képessége között is szembetűnő a különbség. Az állami gazdaságokban az egy törzsbaromfira jutó termelés még a felét sem éri el a szövetkezetekben kialakult szintnek. Ennek fő oka az, hogy az állami gazdaságok – a liba kivételével – árutermelés helyett kiterjedtebben foglalkoznak szaporítótevékenységgel, szülő-, illetve nagyszülőpár-tartással, mint a szövetkezetek.

Ezenkívül a nagyobb testű s ezáltal nagyobb hústömeget adó baromfifajták aránya az állami gazdaságokban kisebb, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetek közös gazdaságában.

A baromfifélék igen jelentős része (75 százaléka) a kisüzemekben van. A nagyüzemekhez kapcsolódva termelő kisüzemektől eltekintve e szektorban igen kevés lehetőség nyílik az új genetikai, takarmányozás-élettani és technikai eredmények hatékony felhasználására. Legtöbb ház körüli gazdaságban erre igény sincs, mivel nem az árutermelés, hanem a saját fogyasztásra való termelés a cél. Így e szektorban a jövedelmezőség alig játszik szerepet, és termelési eredményeik csak szerény mértékű fejlődésről tanúskodnak.

A nagyüzemekkel kooperáló kisüzemek árutermelésének aránya a növekedés ellenére még jelenleg sem haladja meg az 5–8 százalékot. Feltehető, hogy az ilyen kisüzemek száma a jövedelmező termelési feltételek megteremtésével és stabilizálásával, a termelés biztonságának növelésével a jövőben tovább fog gyarapodni. A kisgazdaságokban az árubaromfi-termelés növelésének ez a leghatékonyabb módja, mivel ezeknél a hozamok színvonala és a ráfordítások nagysága hasonló, sok esetben pedig még kedvezőbb is, mint a nagyüzemekben. A baromfitenyésztés fejlesztésének útját ezért elsősorban e kisüzemek termelésének növekedésében indokolt keresni. Ugyanakkor számolni kell azzal is, hogy a saját szükségletük kielégítésére termelők még hosszú ideig – függetlenül a termelői ár és a ráfordítások nagyságától – nem mondanak le a házkörüli baromfitartásról, a friss baromfihúsról és -tojásról.

A FEJLŐDÉST ELŐSEGÍTŐ TÉNYEZŐK

A gazdaságos termelés egyik, de nem egyedüli feltétele a megfelelő fajta kiválasztása.

A tenyésztett fajta tekintetében elsősorban a lúdtenyésztésben nem kielégítő a helyzet. A nálunk tömegesen (80⁰/₀) tartott rajnai fajta szaporulat, keltethetőség, a vágott termék minősége (a hús és a csont aránya) stb. vonatkozásában alig, sőt a beltenyésztés következtében egyre kevésbé tesz eleget a követelményeknek. Ezzel a fajtával eredetileg a hústermelést kívánták növelni, de az említett tulajdonságok tekintetében nem veheti fel a versenyt például az olasz típusú húslibával. Májtermelésre hasznosítva még kedvezőtlenebbek az eredmények, de a kimondottan májtermelő fajta (landesi) hiányában szükségképpen e célra is a rajnai fajtát tenyésztik. Ennek következményeként a hús- és a libamájtermelés visszaesett, esetenként még az exportlehetőségek kihasználását sem teszi lehetővé.

Más a helyzet a csirkehústermelés tekintetében. A nagyüzemekben mintegy fele-fele arányban tartott Tetra és Hunnia broilerek elvileg egyformán megfelelnek a gazdaságos termelés feltételeinek. A broiler-csirke ágazat veszteségei azonban – az állomány ellenálló képességének romlása miatt – jelenleg nagyobbak, a keltetési eredmények kedvezőtlenebbek, mint a megelőző években. A tenyésztőjás-termelés 8–10, a kikelt csibék száma 15–18 százalékkal elmaradt a tenyésztett fajták technológia szerinti teljesítőképességétől. Mindezek ellenére a szülőpártartói szakasz jövedelmezősége kétszerese annak, amit a broiler-hízalók elérnek. Ez jórészt abból származik, hogy a szaporító szakasz monopolhelyzetben van azáltal, hogy végterméke, a naposcsibe szabadáras termék. A monopolhelyzetben levők többletjövédelmet érnek el anélkül is, hogy rákényszerülnének a termelési paraméterek állandó javítására. Az aránytalan jövedelemelosztás feszültségeket idéz elő a termelési szakaszok között.

A nagyüzemek által hústermelésre tartott pulykahibridekről is elmondható, hogy a gazdaságos termelés feltételeinek megfelelnek. Így a csirke és a pulyka ágazatra egyformán érvényes az a megállapítás, hogy az utóbbi évben jelentkező „zavarokat” nem a megfelelő fajta, hanem főként a tenyésztési szakaszban alkalmazott tartástechnológia – beleértve a nagyobb szakértelem hiányát, a takarmányminőséget, a szervezethez, a műszaki színvonal hiányosságait stb. – idézte elő. A tenyésztésben elkövetett hibák – főként a csupán mennyiségi szempontokat figyelembe vevő genetikai munka – természetesen önmagukban is rontják a végtermék kibocsátási szakasz eredményeit, és a helyzetet súlyosbítja az is, hogy az utóbbi években meggyengült a technológiai fegyelem.

A kacsatenyésztésben – a piaci igényekhez jobban igazodva – a jelenleginél kisebb testű, kevésbé zsíros terméket adó fajtára kellene áttérni. Mindez azért is indokolt lenne, mert ezzel a jelenlegi igen magas fajlagos takarmányfelhasználást (3,40–3,50 kg) legalább 10–15 százalékkal csökkenteni lehetne. (A baromfifajok között a kacsza hasznosítja legnagyobb veszteséggel a takarmányt.)

Gazdaságos termelést a baromfi ágazatban is csak jó minőségű takarmánnyal és egészséges állománnyal lehet elérni.

A takarmányipar lendületes fejlődése ellenére a takarmány tekintetében a hetvenes évek második felében különösen sok kifogás hangzott el. A tápok ugyanis több vonatkozásban sem felelnek meg a gazdaságos baromfihús-termelés követelményeinek. Elsősorban az alapanyagok (búza, kukorica) minősége kifogásolható (beltartalmuk alacsony, fertőzöttek, túlszárítottak). A jelenlegi tárolással és tartósítási technológiákkal a beltartalom jelentős részét nem lehet megőrizni. A tápok kétharmadát alkotó alapanyagok fehérjetartalma jelenleg eleve alacsonyabb, mint néhány évvel ezelőtt volt.

A takarmánygazdálkodásban tapasztalható rendellenességek, műszaki és szervezési hiányosságok feltétlenül közrejátszanak abban, hogy a baromfi ágazat takarmányfelhasználása a gazdaságilag indokoltnál magasabb. A broiler-csirkéknek csupán 12 százaléknál termeltek egy kilogramm húst 2,30 kilogrammnál kevesebb takarmánnyal, 34 százaléknál viszont 2,40 kilogramm felett volt a fajlagos takarmányfelhasználás. A csirkehúsnek tehát 1980-ban egyharmada többlettakarmánnyal termelődött, és ebbe a kategóriába a gazdaságok 54 százaléka tartozott.

A baromfihús-termelés eredményességét mind jobban sújtja az ágazat biológiai–állategészségügyi problémájának megoldatlansága. Az elhullás valamennyi baromfifajnál nő, a keltetési eredmények rosszabbak, mint néhány évvel ezelőtt. E helyzet kialakulásában szerepe van a technológiai fegyelem fellazulásának, az állatsűrűség technikai feltételeknek meg nem felelő mértékű növelésének, a mennyiségi szempontokra korlátozott szaporító munkának, a takarmányozási hibáknak, a szervezési hiányosságainak stb. Mindezek következtében az elhullási arány esetenként a 15–20 százalékot is eléri.

A nagyüzemi baromfi ágazat műszaki–technológiai színvonalának elemzése során említést érdemel az a sajnálatos körülmény is, hogy az ipari háttér nem segíti kellőképpen a termelés hatékonyságának növekedését. Az elromlott etetőberendezések fokozzák a takarmánypocsékolást. A szétszórt és megromlott takarmány fogyasztása növeli az elhullást, jobb esetben az állatok megbetegedését. A hibásan működő itatók eláztatják az almot, és ez az állatok megfázását idézi elő. A gyomor-, bél- és tüdőbántalommal küzdő állomány lassabban fejlődik, e miatt bizonytalanná válik a termelés. Mindezek mellett a műszaki berendezések gyenge minőségéből adódó gyakori javítás növeli a fenntartási költségeket, ezzel a termékek egyébként is magas önköltségét.

A HATÉKONYABB TERMELÉS LEHETŐSÉGEI

Az utóbbi négy-öt évben a szerény és meglehetősen bizonytalan jövedelem miatt, a baromfi ágazat kevés lehetőséget adott a termelő gazdaságoknak a tartási körülmények korszerűsítésére, a termelés műszaki színvonalának javítására. A kapacitások 60 százaléka korszerűsítésre szorul, ami az ágazat jövőjének meghatározó tényezője. Az egyre nehezedő gazdasági körülmények között ugyanis csak a magas technológiai és termelési színvonalon működő üzemek maradnak versenyképesek.

Tudomásul kell venni azt is, hogy időközben a termelés gazdasági körülményei alapvetően megváltoztak. A termelői ár stagnálása vagy csekély növekedése, a ráfordítási tényezők nagyobb arányú emelkedése, a belső és a külső piac korlátozott felvevőképessége megszüntette a baromfihús korábbi konjunkturális helyzetét. Mindezekre, de különösen a telített külpiacra tekintettel, ebben az ágazatban a jövőben csak lassúbb ütemű növekedéssel érdemes számolni.

A jövőben a mennyiség helyett a hatékonyabb termelés fokozására kell törekedni, aminek még vannak hasznosítható tartalékai. A nagyüzemekben elsősorban az egy szülőpártól származó végtermék növelésére van lehetőség. Ezt jórészt a jelenleginél szigorúbb, a termelést közvetlen szolgáló tenyésztői munkával lehet és kell megteremteni. Ezenkívül a technológiai fegyelem helyreállításával, az elhullás mértékének a megengedett szintre csökkentésével, az átlagsúlyok növelésével lehetne elérni. Valamennyi baromfifajnál a húshozam, a súlygyarapodás elmarad az állatok genetikai adottságaiból adódó szinttől. Számítások szerint új fajta nélkül, kizárólag a termelési körülmények javításával mintegy 15–20 százalékkal lehetne növelni ebben az ágazatban a termelés hatékonyságát.

1. tábla

Néhány fontosabb ár és költség alakulása
a baromfi ágazatban

Megnevezés	1970.	1980.	Növekedés (százalék)
	évben (forint)		
Termelői ár (Ft/kg)			
Vágóbaromfi (átlagosan) . . .	23,62	33,40	41,4
Pecsenyecsirke	22,29	30,10	35,0
Broiler-táp (Ft/100 kg)			
Indító	504,0	723,0	43,5
Nevelő	436,0	682,0	56,4
Hízoló	386,0	538,0	39,4
Egy kilogramm csirkehús előállításának takarmányköltsége . .	11,31	16,94*	49,7
Egy négyzetméter baromfi-férőhely beruházási költsége . . .			
Állami gazdaságok	931,0	3593,0	285,9
Mezőgazdasági termelőszövetkezetek	1022,0	2940,0	187,6

* Változatlan (1970. évi) fajlagos felhasználás alapján számolva.

A baromfifélék esetében, amelyek biológiai adottságuk révén rövid idő alatt gyorsan szaporíthatók, elsődlegesen a gazdasági tényezők szabályozzák a termelőkapacitás bővítésének ütemét. A jó közgazdasági környezet, az ösztönző termelői ár, nem csupán az előállítandó termék volumene meghatározásának, hanem a ter-

melési struktúra befolyásolásának is hatásos eszköze. A jövőben olyan termékek előállítására kell ösztönözni, amelyek a leggazdaságosabban termelhetők, vagy a külpiacon az élesedő versenyben is viszonylag gazdaságosan értékesíthetők. Ez nem könnyű feladat, hiszen az utóbbi években az eszközök, az ipari alapanyagok, az energia és a takarmányok ára a termelői áraknál lényegesen gyorsabban emelkedtek. (Lásd az 1. táblát.) Különösen a takarmányárak növekedése érintette érzékenyen a gazdaságokat, mivel ebből rendszeresen nagy volument vásárolnak, illetve kötnek le.

A baromfifajok közül a legkisebb fajlagos takarmányfelhasználással előállítható csirkehús termelői ára 35 százalékkal, takarmányköltsége pedig 50 százalékkal emelkedett. Ennél is kedvezőtlenebb a tojástermelés helyzete, mivel a termelői ár 13 százalékkal, a fajlagos takarmányköltség 45 százalékkal nőtt. Csupán ezt az egy tényezőt, a takarmányárak emelkedését véve figyelembe, megállapítható, hogy az ágazat gazdasági helyzete a hús- és még inkább a tojástermelés terén fokozatosan rosszabbodó. A nagymértékű takarmányár-emelést a fajlagos takarmányfelhasználás javulása még a jó termelési színvonalon működő üzemekben sem tudja ellensúlyozni. A baromfi ágazat prognózisa tehát az érvényben levő közgazdasági környezetből kiindulva csak lassan növekvő termékkibocsátást jelezhet, de ezt is csak abban az esetben, ha az egész ágazat termelésének hatékonysága jelentősen javul.

A BAROMFI ÁGAZAT VÁRHATÓ FEJLŐDÉSE

A közeljövőben a baromfi ágazatban csak kisebb mértékű fejlődés várható annak ellenére, hogy a hústermelő ágazatok között a takarmányhasznosítás tekintetében nincs versenytársa, és a tőke gyors forgása miatt is ezt az ágazatot részesítik előnyben a gazdaságok.

Az erőteljes fejlődési ütem fenntartása ellen szól a világpiac viszonylagos telítettsége. A tőkés piacokon jelenleg az alacsony árak ellenére is kíméletlen verseny uralkodik, így a baromfihús-termelés nagyobb arányú fejlesztése az export bővítése céljából nem reális célkitűzés. Mindez annak ellenére érvényes, hogy az ágazat – csekély abrak igénye miatt – egységnyi területre vetítve, valamennyi állatfajnál nagyobb nettó devizahozamot produkál, és dollár kitermelési mutatója átlagos színvonalú, vagy annál alig kedvezőtlenebb.

A baromfi ágazat fejlődése 1985-ig

A hatodik ötéves terv a baromfitenyésztés dinamikus fejlesztését tűzte ki célul, elsősorban az exportbevételek növelése érdekében. (Lásd a 2. táblát.) A fejlesztés alapvetően a nagyüzemek feladata, de jelentős a háztáji és kisegítő gazdaságok szerepe is, amelyeknek tevékenységét a nagyüzemek fogják össze. A munkamegosztás során a nagyüzemek az előnevelést, a kisgazdaságok a végtermék előállítását végzik, oly módon, hogy a beruházás- és energiatakarékos módszerek kerülnek előtérbe.

A baromfitartás fejlesztését megalapozzák a hatodik ötéves tervben biztosított beruházások. A terv új beruházásként 80 000 négyzetméter ketreces tojóház, 130 000 négyzetméter mélyalmos szülőpártartó épület, 150 000 négyzetméter nevelőház létesítésével számol. Emellett a meglévő épületek pótlásaként 300 000 négyzetméter tojóház, 200 000 négyzetméter nevelőház megépítése, valamint 200 000 négyzetméter tojóház és ugyanannyi nevelő férőhely korszerűsítése is e tervidőszak feladata.

2. tábla

A baromfi ágazat 1985. évi tervelőirányzata

Megnevezés	1980.	1985.	Az 1985. év az 1980. évi százalékában
	évben		
Vágóbaromfi (ezer tonna)			
Termelés	460,0	500,0	108,6
Felvásárlás	308,0	349,0	113,3
Feldolgozott baromfi	229,0	257,6	112,5
Ebből:			
lakossági fogyasztás	93,5	109,0	116,5
export	133,5	146,0	109,3
Tojás (millió darab)			
Termelés	4500	5000	111,0
Ebből tenyésztojás	560	730	130,3
Felvásárlás	1120	1360	121,4
Feldolgozott tojás	1120	1360	121,4
Ebből:			
lakossági fogyasztás	770	980	127,2
export	240	220	91,6

A baromfitartás valamennyi ágazatának fontos feladata a versenyképesség megőrzése, a termelés hatékonyságának növelése, az export gazdaságosságának fokozása, mégpedig

- az importfehérje- és energiatakarékos takarmányozási és tartási körülmények kialakításával,
- az állategészségügyi munka, a technológiai fegyelem szigorításával,
- a fajlagos termelési mutatók és a végtermék minőségének fokozatos javításával.

Legnagyobb mértékű növekedést a pecsenyecsirke-nevelésben kívánunk elérni, mivel a világpiaci kereslet hullámzásaihoz ez az ágazat tud legjobban alkalmazkodni.

Á tojástermelésben kétirányú fejlesztés indokolt: a tenyésztojás-termelésben az exportigények, az étkezésitojás-termelésben a hazai fogyasztási igények kielégítése a cél.

A lúdtenyésztés termékei a mezőgazdaság leggazdaságosabban exportálható termékei közé tartoznak. Ezért a pecsenye-, a hús- és a hízottliba-termelés növelése ebben az időszakban is fontos feladat. A tollexport fokozásához is népgazdasági érdek fűződik, mivel e termék dollárkitermelése kedvező, és emellett jelentős mennyiségű tőkés devizához is juttatja az országot. A lúdtenyésztés tartás- és takarmányozási körülményei – mint korábban bemutattuk – még a többi baromfifajnál is kedvezőtlenebbek, ezért a tartási körülmények javítására itt az átlagosnál is nagyobb szükség van.

A kacs- és a pulyka ágazat fejlesztése csak gazdaságos külpiazi értékesítési lehetőségek feltárása esetén kerülhet szóba.

A hosszú távú fejlesztés variációi

Az 1985 utáni időszakra is a várható szükségletből kiindulva körvonalazható a baromfihús-termelés, azaz a fejlesztés mértékét a belső fogyasztás és az export határozza meg. Elsősorban az exportigényeket kell figyelembe venni, mivel a baromfi ágazat az ezredfordulóra előrejelzett fejenkénti 25 kilogrammos évi fogyasztás ki-

elégítésére már ma is elegendő terméket állít elő. A hazai fogyasztás 37 százalékos növekedéséhez tehát a hatodik ötéves tervben előírtnál nem kell több termelőkapacitás, de a régiók rekonstrukciója elengedhetetlen. Minthogy az ágazat hatékony termeléséhez jelentős mennyiségű importfehérje szükséges, ennek „kigazdálkodása” is szükségessé teszi az exportértékesítés fokozását. Ezt figyelembe véve három variációt készítettünk a baromfi ágazat termékkibocsátásának 2000-ig való előrejelzésére.

Az I. variáció abból indul ki, hogy a baromfihús-termelés 15 év alatt összesen 20 százalékkal nő. A szektorok termelése várhatóan eltérő irányban fejlődik. A nagyüzemek, elsősorban a szövetkezetek 47 százalékkal növelnék, a kistermelők viszont – amelyeknek száma csökken – mérsékelnék (14 százalékkal) termelésüket. Ezzel a nagyüzemek részesedése 57 százalékról 69 százalékra emelkedne. Ez a variáció azonban feltételezi, hogy a hatodik ötéves tervben előírt nagyüzemi baromfi-férőhely-beruházások megvalósulnak, s emellett az intenzívebb és hatékonyabb termelés feltételei is létrejönnek.

Az e variáció szerinti vágóbaromfi-termelés a hazai fogyasztás kielégítése mellett a jelenlegi méretű exportot is biztosítaná. Ez esetben tehát sem a kisüzemi termelés fejlesztésével, sem az export növelésével nem számoltunk, csupán a belső fogyasztás növekményének kielégítését vettük figyelembe. Ennek a variációnak akkor van létjogosultsága, ha a tőkés piacokon a gazdaságos értékesítés lehetőségei a jövőben sem javulnak, illetve a termékeinkkel kapcsolatos hátrányos megkülönböztetések továbbra is érvényben maradnak.

A II. variáció termelésnövekedéssel nem számol, de a szektorok részesedését a kisüzemekről készült más előrejelzéseknek figyelembevételével merészebben változtatja. A kistermelők termelése számuk csökkenése, valamint a falun élők életformájának megváltozása miatt a jelenlegi 190 000 tonnáról mintegy 140 000 tonnára esik vissza. Ezzel az árutermelésből való részesedésük nagyon csökken (25%), így hozamalakító szerepük nem lesz meghatározó. Ez a variáció tehát egy nagyméretű szektorális átrendezésre épül: a kisüzemi termelés erőteljes csökkenése miatt a nagyüzem merészebb fejlesztésével igyekszik az export szintjét tartani és a növekvő belső fogyasztást kielégíteni.

Az e variáció szerinti erőteljes termelésfejlesztést (58%) a nagyüzemek a hatékonyság növelésével korántsem tudják biztosítani, újabb termelést bővítő kapacitásokra is szükségük lenne. Nagyüzemeink jelenleg mintegy 3,9–4,0 millió négyzetméter nevelőt és tojóházat tartanak nyilván, és egy négyzetméteren átlagosan 66 kilogramm baromfit állítanak elő. Ha ezt 75 kilogrammra (14 százalékkal) növelnék, akkor is közel 1,6 millió négyzetméter új termelőhely (mai áron 4,5–5,0 milliárd forint) szükséges a hiányzó, a kisüzemi termelés csökkenése miatt kieső 40–50 000 tonna baromfihús megtermelésének biztosítására. E változat így csupán a szektorváltás miatt még a jelenlegi árakon számolva is jelentős többletberuházást igényel.

Ebből egyértelműen adódik, hogy a kisüzemi baromfihús-termelésről takarékosági okokból sem lehet lemondani. Ellenkezőleg, mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy termelésük ne csak megmaradjon, hanem – a nagyüzemi integráció keretében – még fokozódjék is. Támogatásuk a nagyüzemi termelés bővítésére szükséges összeg egy részével is megoldható.

A III. variáció 1985-től az ezredfordulóig 36 százalékos termelésfejlesztésen alapszik. A fejlődés üteme évi 2,4 százalékos. Ez a variáció a 25 kilogrammos fejenkénti hazai fogyasztás mellett növekvő (36%) húsexportot feltételez, és az eddigiekkel ellentétben a kisüzemek termelésének növekedésével is számol. A nagyüzemek új férőhelyigénye nem haladja meg a II. variáció szerinti. A kisüzemek a termelés

32, a nagyüzemek 68 százalékát adják. Élénkülő világgpiaci kereslet és gazdaságos értékesítési lehetőségek esetén e variáció az ágazat fejlesztésének reális változata.

A tyúktojástermelés távlati fejlesztésének is döntő szempontja a növekvő hazai fogyasztás kielégítése. A tojás általában nem tartozik a tőkés piacokon gazdaságosan értékesíthető termékek közé, de a tenyésztójásexport évek óta hozzájárul a hazai tenyésztési kapacitás jobb kihasználásához, és részben az importált tenyészállatok beszerzésének fedezetéül szolgál. Szem előtt kell azonban tartani, hogy az iparszerű termelés lendületes fejlődése ellenére a termelt tojásnak több mint hattizedét jelenleg is a ház körüli baromfitartás adja. A kisüzemek termelési aránya 15 év alatt nem egészen 20 százalékkal mérséklődött, további csökkenés azonban már nem várható. Arra viszont számítani kell, hogy intenzívebb lesz a termelésük, és a kooperációs tevékenység különösen a tojástermelésben tovább szélesedik.

Az egy főre jutó évi 360 körüli tojásfogyasztás kielégítésére a jelenlegi szintből kiindulva, mindössze 16 százalékos termelésfejlesztés szükséges. Számításaink szerint a tojástermelés az ezredfordulóra valószínűleg eléri az 5 milliárd darabot. Feltehető, hogy a tojás húst helyettesítő szerepe – a tojás egyike a legolcsóbb állati fehérjéknek – a jövő táplálkozási rendjében még inkább érvényesülni fog. A hazai tojástermelésnek 85–88 százaléka a jövőben is étkezési célokat fog szolgálni, és a mintegy 12–15 százalékos kiegészítő tenyésztótojás a hozamok javulása következtében a hústermelés növekedését is lehetővé fogja tenni. Az étkezési tojás exportja valószínűleg csak túltermelés levezetését segíti majd elő.

A termelés fejlesztésének lehetőségét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy mind a hús, mind a tojás előállítását szolgáló hibridek potenciális termelőképessége már jelenleg is meghaladja a 2000-re prognosztizált mutatókat. A biológiai igények kielégítésével, a gazdasági feltételek javításával üzemi körülmények között is fokozható a termelőképesség kihasználása, ami jelenleg csupán 60 százalék körüli.

РЕЗЮМЕ

В своей статье автор производит обзор значительного прогресса, достигнутого венгерским птицеводством на протяжении истекших 15 лет.

В настоящее время Венгрия относится к числу крупнейших в мире производителей, потребителей и экспортеров птицы. Автор в своем многостороннем, критическом анализе, охватывающем все виды птицы и, соответственно, сектора птицеводства дает оценку нынешнего положения отрасли.

Исходя из потребностей, а также из генетических, технологических, хозяйственных и других возможностей отрасли, автор приводит три варианта выпуска птицеводческой продукции до 2 000 года. Принимая во внимание возможную альтернативу долгосрочного будущего отрасли, автор производит обзор возможностей приспособления к различным внешним и внутренним условиям и связанных с этим задач.

SUMMARY

The author shows in her study the large-scale development of poultry sector in Hungary in the last 15 years.

Hungary is now ranked among the biggest poultry producer, consumer and exporter countries of the world. The author evaluates critically and from different aspects the conditions of the poultry sector in her analysis covering all poultry species and each mode of production.

The author gives three versions of forecasts for commodity output of the poultry sector up to 2000, starting from the needs and from the genetical, technological, economic etc. endowments. Taking into account the future alternatives of the sector on the long run the author reviews the possibilities in adapting to the various outer and inner conditions as well as the related course of action.

A GAZDASÁG VÁLLALATI SZERKEZETE*

DR. KOZMA FERENC

A gazdaság szerkezetét többször vizsgáljuk ágazati, alágazati, gyártási ági csoportosításban, mint vállalatok szerint, pedig az ágazat, alágazat stb. tulajdonképpen absztrakció: a gazdaságpolitika vagy vertikális technológiai és innovációs láncokban gondolkodik, vagy pedig gazdálkodási egységekben, azaz vállalatokban. Ha viszont a vállalatokat tesszük az elemzés középpontjába, rendszerint méretüket vizsgáljuk: a foglalkoztatott létszámot, az álló- és (vagy) a forgótőke nagyságát, az áru kibocsátást, s eszerint soroljuk be őket nagyságrendi csoportokba. Más keresztmetszetben el szoktuk különíteni egymástól a belpiacon „versenyhelyzetben” vagy „monopolhelyzetben” levő vállalatokat, továbbá csoportosítani szoktuk a vállalatokat például jövedelmezőségük mértéke szerint is.

Egyik csoportosítás, vizsgálat létjogosultsága sem vitatható, mégis megkockázatom a megjegyzést: a gazdaságpolitikának nem csak ilyen vállalat megkülönböztetésekre volna szüksége. Az iparági elhatárolás, valamint az alkalmazott termelési tényezők tömege szerinti sorrendbe szedés morfológiai jellegű ismérveket mutat. A vállalatnagyság-sorrend és a belföldi verseny vagy monopolhelyzet szerint rendezett sor a külgazdasági kapcsolatokkal át- meg átszőtt vállalatok egymással való összehasonlítását beszorítja a mi kis, kevesebb mint százezer négyzetkilométeres világunkba. A jövedelmezőségi sorrend az okozatot mutatja, nyitva hagyva az okokat vagy legalábbis azok néhány fontos, objektívizálható összetevőjét.

Nem merek vállalkozni arra, hogy kerek, új vállalatvizsgálati rendszert alkossak, arra különösképpen nem, hogy a magam alkotta rendszert megvalósításra ajánljam. Csupán néhány olyan ismérvet kívánok felsorakoztatni, amelyek nagyon erősen befolyásolják azt, hogy valamely vállalat működése hogyan hat a gazdaságra, hogy a vállalat miként reagál a piac vagy a központi szabályozók impulzusaira. Ezek segítségével a gazdaságpolitika biztosabban tudja megítélni hogyan számoljon a vállalattal.

A vállalatvizsgálati ismérvek meghatározásakor két alapszemponthoz vesznek figyelembe:

- a vállalat helyét, szerepét a népgazdasági újratermelési folyamatban, egyedi hatását a növekedésre, hatékonyságra, egyensúlyra;
- a vállalat viszonylagos piaci helyzetét, tehát objektíve kijelölt helyét abban a meghatározó közegben, amelyben ténylegesen mozog, ahol a műszaki fejlődésben, a költségversenyben, a kereslet és kínálat viszonyai között helyt kell állnia.

* A jelen tanulmányban kifejtettek szorosan kapcsolódnak a *Társadalmi Szemle* 1982. évi 12. számában (25–39. old.) megjelent, „A gazdaságpolitika vállalatszempléletteről” c. cikkhez, annak mondanivalóját metodikai szempontból támasztják alá.

Ezután jellegskálát állapítok meg a következő minőségi jegyek szerint.

1. *Makroökonómiai egyedi szerep: D és E típusú vállalat.* Valamely vállalat önmagában lehet olyan méretű vagy jelentőségű, hogy a normálistól eltérő viselkedése (gazdálkodásának gyors javulása, illetve romlása) egyedileg is érezhetően hat a népgazdaság helyzetére: ebben az esetben *determináns* vállalatról (*D*) beszélek. Amennyiben a vállalat életében bekövetkezett kritikus mértékű elmozdulások nem érzetik hatásukat a makroökonómiai helyzeten, nem *determináns*, egyéb vállalatról (*E*) van szó.

2. *Versenyméret: N és AN típusú vállalat.* Valamely vállalat abszolút és fajlagos teljesítőképessége lehet akkora, hogy elégséges a maga szakterületén és piacain a szükséges, teljes értékű helytálláshoz. Ekkor *normális* méretű vállalatnak (*N*) nevezhető. Ezzel szemben lehet *anormális* méretű (*AN*) akár úgy, hogy kis teljesítményű („törpe növésű”), akár úgy, hogy túlzottan nagyok a méretei („agyaglábú óriás”). Mindkettő rontja piaci mozgását és a manőverező képességét.

3. *Piacorientáció: IE és B típusú vállalat.* Ha a vállalat termelése erősen függ a külpiazi vásárlásoktól vagy eladásoktól, akkor import–export, azaz külpiaconorientált (*IE*), ha nem, akkor belpiaconorientált (*B*).

4. *A termelési tényezők belső harmóniája: H és DH típusú vállalat.* Amennyiben valamely vállalatban belül a technológiai, innovációs és értékesítési láncok egymáshoz képest is arányosak, és belső láncszemeik is arányosan illeszkednek egymáshoz, harmonikus belső szerkezetű képződménynek nevezem (*H*). Ha jelentős aránytalanságok (csökkenéses fejlődés, túlfejlesztés) tapasztalható, akkor a vállalat *dizsharmonikus* belső felépítésű (*DH*).

5. *A termelési tényezők rugalmassága: RV és M típusú vállalat.* Valamely vállalat profilja lehet egysíkú, tehát igényelhet egyoldalúan specializált gép- és beruházásparkot, munkaerőt, technológiai és szervezési kultúrát, de lehet sokoldalú, vagyis átállítható, rugalmasan változtatható az adott műszaki–gazdasági kultúra határai között. Az előbbi esetben a vállalat profilja merev (*M*), az utóbbi esetben rugalmas, mint például a nehézgépgyártás, vagy legalábbis variálható, akár például a konfekcióipar (*RV*).

6. *Innovációigényesség: KF és L típusú vállalat.* A piaci helytálláshoz szükséges lehet egyes termékek és (vagy) technológiák állandó, gyors ütemű megújítására: ez esetben a tevékenység gerince a kutatási–fejlesztési (*K+F*) marketing tengely. Ez az ún. *innovációigényes* vállalat. Amennyiben innovációra nincs szükség, mert az alkalmazott technológia vagy az adott termékcsoporthoz műszakilag megállapodott, akkor a vállalat lassú innovációs területen működik (*L*).

7. *Tőkeemelőlevezési igény: T és NT típusú vállalat.* Versenyképes méretű termelőkapacitás létrehozásához különböző nagyságú tőkéket kell állóeszközökbe „befagyasztani”. A nagy megelőlegezési igényű területeken (például a bányászatban vagy a nehéziparban) működő vállalatok tőkeigényesek (*T*), a kis megelőlegezés igényes területeken működők nem tőkeigényesek (*NT*).

8. *Monopol (MO) és versenypozíciójú (V) vállalatok.* Az adott, számára tényleges mozgásteret jelentő piacon monopol vagy oligopol helyzetű vállalat (*MO*) különbözik a tényleges versenyhelyzetben levő (*V*) vállalatától.

A felsoroltak – mint említettem – minőségi jegyek, pontos mérésük tehát nem követelhető. Mégis igyekeznünk kell, valamilyen, a lehető legnagyobb objektivitású jelzőszámrendszer kialakítását, hogy érzékelhetővé tegyük a vállalatok elhelyezkedését nyolcas jellegskálánkon, és némileg összesíthetővé váljanak az egymástól eltérő jellegtulajdonságok.

A leírt típusú mutatók természetesen elhatárolást, megítélést követelnek, ami nemkívánatos szubjektív elemet visz be a rendszerbe. A szubjektivitást a közgazdasági megfontolás és a nélkülözhetetlen „csapatmunkában” kibontakozó vita enyhítheti.

A D–E összefüggés számszerűsítése

Azt, hogy valamely vállalat egyedileg *determináns* tényezője-e a népgazdaságnak, vagy sem, csakis dinamikus szemszögből közelíthetjük meg. A kérdés úgy tehető fel, hogy a vállalat tevékenységének elmozdulása milyen mértékű és irányú elmozdulást vált ki a népgazdaságban.

A vizsgált összefüggés számszerűsítése olyan statisztikai adatszolgáltatást: vállalatbontású ágazati, pontosabban piaci kapcsolati mérlegrendszert (PKM) követel, amellyel ma még nem rendelkezünk. Ez a mérlegrendszer módszerét tekintve azonos lenne az ágazati kapcsolatok mérlegének (ÁKM) létező, ágazati bontású és szervezeti elhatárolású *B* változatával, ám a belső négyzetben az ágazatok helyét a *D* típusú vállalatok foglalják el, illetve egyetlen oszlop és sor erejéig az *E* típusú vállalatok. A belső négyzet tehát a vállalatok közötti áruforgalmat tüntetné fel: a munkatárgypiacot. A belső négyzetben kiemelt *D* típusú vállalatok közötti forgalmat vállalatonkénti bontásban, a *D* és az *E* típusú vállalatok forgalmát összegezve, az utóbbi vállalatok egymás közti forgalmát pedig az *E/E* diagonálnégyzetben összegezve mutatná ki. Az *E* típusú vállalatok piaci kapcsolataira hasonló matrixot, illetve matrixokat lehetne felállítani (például vagy az országos kisipari szövetkezetek, vagy egy megye, vagy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vonatkozásában).

A mérleg jobb oldali szárnya a vállalati kibocsátást részletezi: külpiacra (illetve annak fő szegmenseire), lakossági piacra, közületi piacra, készletezésre és végül beruházási piacra. A sorösszegek a vállalati kibocsátások összességét adják. Az import sor vállalati oszlopokkal adódó metszéspontjain a termelő felhasználási célú import szerepel vállalati bontásban, fő piaci szegmensek szerint. A végső felhasználók oszlopaival képződő metszéspontokon a közvetlenül végső felhasználási célú import adatait találjuk.

Az alsó szárny további sorai a vállalatok „vásárlásait” tüntetik fel, azaz a saját dolgozóiknak kifizetett összegeket a költségvetés javára teljesített pénzkidadások egyenlegét (ahol befizetési túlsúly esetén pozitív összeg jelenik meg, ha viszont a költségvetésből befizetéseit meghaladó forrást „hívott le” a vállalat, akkor a rovatban megjelenő összeg negatív előjelű). Hasonló szerkezetű a bankkapcsolat rovat, amely az éves bankszámla-befizetések és -lehívások egyenlegét tartalmazza. A „vállalati rendelkezésű nyereségből eszközölt vásárlások” rovat az egyes vállalatoknak a náluk maradó nyereségből fedezett beruházási és forgóeszköz-növelési célú dologi kiadásait tünteti fel belföldi és import bontásban. Az utolsó sor a vállalatok kiadásait (inputjait) és a végső felhasználók összes felhasználásait összesíti, vagyis a piaci kapcsolatrendszer másik oldalát világosítja meg.

Az input-output számítások szabályai szerint bármely vállalat kibocsátása és felhasználása bármilyen irányú változásának hatása (független változóként kezelve) bármely makroökonómiai mutatóig bezárólag végigvezethető, sőt az is figyelemmel kísérhető, hogy az adott vállalatoknál észlelt változás milyen vállalati körben, meddig gyűrűzik, és hol hal el, illetve válik – akár mint serkentő, akár mint zavaró tényező – elhanyagolhatóvá.

A megfigyelési és elemzési rendszer adatbázisát a vállalati bizonylatok (vásárlások, eladások bizonylatjai), illetve az MNB-számlarendszer adhatja. Az adatszolgáltatási rendszert azonban igen nagy körültekintéssel kell kialakítani, beleértve a gépi feldolgozási programot is. A kész piaci kapcsolati mérlegrendszer alkalmas arra, hogy segítségével elemezzük és előrebecsüljük a vállalatok egymás közötti áru- és pénzfolyamatait, tehát nélkülözhetetlen segédeszköze a vállalkozáscentrikus tervező és szabályozó tevékenységnek. E mérlegrendszer adatai alapján, közgazdasági és gazdaságpolitikai megfontolásokra támaszkodva kell kiválasztanunk azt a vállalatot vagy vállalatcsoportot, amelynek adott, minimális hatásimpulzusa egységnyi átfutási idő alatt a legnagyobb befolyást gyakorolja a kiválasztott makroökonómiai mutatókra. Ezt a minimális hatásimpulzust tekintjük 100 egységnek, a többi vállalatot pedig az ehhez viszonyított hatásimpulzus alapján soroljuk be a skála 100-nál kisebb tartományába, egészen a 0 hatásimpulzusig. Így megkapjuk a *D*

típusú vállalatok sorrendjét a D_{\max} vállalattól a D_{\min} vállalatig, amelyet skálán is ábrázolhatunk.

Az MO–V összefüggés számszerűsítése

Itt tulajdonképpen két mennyiséget kell megfontolnunk: az egyik az adott vállalattól származó kibocsátás súlya az adott termékkör fizetőképes keresletéhez viszonyítva (az ellenkező oldalon: az adott vállalat „inputjellegű” vásárlásainak súlya az adott termékkör forgalmához viszonyítva); a másik az eladási és (vagy) vásárlási piac koncentrációjának mértéke. Az előbbi az abszolút monopolizáltsági fokot mutatja, a másik a relatív monopolizáltsági fokot (az oligopólium fokát).

Kifejezetten MO-típusú vállalat az, amelyik az adott piacra egyedül gyárt terméket. Aki Magyarországon autóbust akar vásárolni, az az Ikarushoz fordulhat, más kínáló nincs. Az Ikarus „output oldali” abszolút monopolizáltsági mutatója a belpiacon 100. Tegyük fel, hogy Magyarországon több cég gyárt telefonközpontot, viszont csak a Magyar Posta vásárolhat: ez esetben a Posta „input-oldali” abszolút monopolizáltsági mutatója 100. Az abszolút monopolizáltsági mutató értékét 50-ig (valamely vállalat a piac felét uralja) mindenképpen érdemes figyelembe vennünk, de az is lehet, hogy „lejjebb” is megéri a számítást; ez az adott szakterület konkrét megítélésétől függ. A piac mozgásai olykor 10–15 százalékos részesedéssel is erősen befolyásolhatók.

A piacon húsz (hazai és külföldi) szerszámgépipari vállalat jelenik meg termékeivel; ezek a termékek egymással helyettesíthetők. A kereslet 35 százalékát az A vállalat, 25 százalékát a B vállalat biztosítja, a maradék 40 százalékon 18 másik vállalat osztozik. Sem az A, sem a B vállalat nincs teljesen monopolhelyzetben. A piac látszólag versenypiac, mivel egy-egy vállalat átlagos részesedése 5 százalék. Ugyanakkor az eladások hattizede két vállalattól származik. Ez esetben az A vállalat monopolhelyzetét három szám jellemzi: 0,35; 0,60 és $2:20=0,10$, vagyis az A vállalat „abszolút” mutatója 0,35, az oligopólium együttes „abszolút” mutatója 0,60 és az oligopólium tagjainak aránya az összes versenyző vállalathoz képest 0,10. A maradék piac diszpergáltságát az $1,00-0,10 = 0,90$ fejezi ki. A szó szoros értelmében vett monopolhelyzet (az előbbi példában az Ikarus vagy a Magyar Posta) 1,00; 1,00; 1,00 számokkal jellemezhető. A piac koncentrációs fokát ezek után az oligopólium összesített piaci részesedése (0,60) és a maradék piacon található vállalatok számának a piacon megjelenő összes vállalat számához való viszonyából (0,90) képzett szorzat, azaz $0,60 \cdot 0,90 = 0,54$ fejezi ki. Az A vállalat MO mutatója az A vállalat piaci részesedésének és a piac koncentrációs fokának hányadosa, azaz $0,35:0,54 = 0,65$. Amennyiben a szó szoros értelmében vett monopolhelyzet áll fenn (mint előbbi példánkban az Ikarusé), akkor a relatív MO mutató is 1,00.

Az MO–V skálán a relatív monopolizáltsági fokot tüntetjük fel, azt, amelynek alapján megkapjuk a vállalatok versenypozíció alapján sorrendjét. A számítást – Magyarország esetében – kizárólag a belső piacra érdemes elvégeznünk, külön az input és külön az output oldali monopolhelyzetre. Így a mérőszám a kettő átlaga. Egy-egy vállalat 100-as értéket csak akkor érhet el, ha egyedüli vásárlója a termeléshez szükséges alapanyagoknak, és egyedüli eladója a megfelelő termékeknek: ez abszurd helyzet, a valóságban nem létezik. Ezért itt is összehasonlításra folyamodunk: a számításokkal nyert kombinált (input-output oldali) mutatószámok közül a legnagyobbat (az ország leginkább monopolizált helyzetben levő vállalatáét) vesszük 100-nak, a többiekét pedig ehhez százalékosan hasonlítva, építjük fel a sorrendet a 100-as beosztású skálára.

Az IE–B összefüggés számszerűsítése

Első lépésként a vállalat közvetlen exportját a teljes kibocsátáshoz, valamint közvetlen, termelési célú importját és lekötött állóeszközeinek forintban kifejezett importtartalmát összes felhasználásának és összes lekötött állóeszközei értékének összegéhez viszonyítjuk. Ez adja a közvetlen IE kapcsolat nagyságát (százalékban). Ezt minden vállalatra célszerű kiszámítanunk.

A második lépésben a számítást kénytelenek vagyunk a D vállalatokra korlátozni, mivel – feltételezésem szerint – a vállalati bontású input-output mérleg csak az előzőkben ismertetett mélységig készíthető el reálisan. A PKM adatok segítségével kiszámíthatók:

- bármely D vállalat, illetve az E szektor termelési célú felhasználásának, illetve lekötött termelőeszköz-állományának halmozott importtartalma;
- ugyancsak bármely nyersanyagot vagy közbenső terméket gyártó D vállalat termelésének végső értékesítési arányai export és belső piac szerint.

A 100-as beosztású skálára a kombinált, halmozott export- és importarányok kerülnek fel akár egyszerű százalékos kifejezésben, akár a leginkább export–import orientáltságú vállalat mutatójához viszonyított százalékos arányban.

Az N–AN összefüggés számszerűsítése

Ahhoz, hogy megállapíthassuk, hogy egy-egy vállalat versenyméretű-e, vagy törpe (esetleg óriás) növésű, először is tudnunk kell, mekkora az a vállalat, amely a vizsgált gazdasági egység fő mozgatóterét jelentő piacon eléri az alsó méretküszöböt, és mekkora az, amely az optimálisához közel álló nagyságú. Ez a műszaki adatok, valamint a konkurrencia ismeretében bármely gyártási ágban elég nagy biztonsággal megbecsülhető. Az utóbbi vállalat évi megtermelt hozzáadott értéke az a minta, amelyhez a vizsgált vállalat hozzáadottérték-termelését viszonyítjuk. Nyilván csak a V vállalatokra érdemes a számítást elvégeznünk: az MO vállalat ugyanis nem abból profitál, hogy méretnagysága normális, hanem monopolhelyzetéből. Ebből az is következik, hogy a hazai piacon nagy monopolizáltságú, exportorientált vállalatok esetében a vizsgálatot mindenképpen a külföldi piacon meghatározó szerepet játszó, azonos „szakmában” működő vállalatokhoz mérve kell elvégeznünk. Mivel a hazai piacon gyakorlatilag nincs konkurrencia, illetve ami van, az nagyon kevésbé függ a vállalati méretektől (még tömeggyártás esetén is), a számítást célszerű a vállalatok valódi vagy fiktív („ha exportálna...”) nemzetközi versenyméretének sorba rendezésére használnunk.

A számításokban két viszonyítási alapunk van:

- a) az adott „szakma” adott piacon vezető pozíciójú (azaz optimális méretű) vállalatának mérete, ez a skálán a 100-as ponton foglal helyet;
- b) az alsó és a felső versenyképességi küszöbön elhelyezkedő vállalatok méretei, amelyeknek a megfelelő mintához viszonyított hozzáadott értékei kisebbek, illetve nagyobbak 100 százaléknál.

Miután számunkra e felméréskor mindegy, hogy törpeként vagy óriásként anomális-e a kérdéses vállalat, a képzeletbeli skálát mintegy „kettétörjük”. Így fél egyenest kapunk, amelynek a végén az optimális méretű vállalat foglal helyet, többi pontjain pedig az optimálistól fel- és lefelé eltérők. Az alsó és a felső küszöbérték ilyenformán egymás mellé fog kerülni: vagy egybeesik, vagy eltér egymástól. A küszöbértékek és a 100-zal jelölt optimális érték közötti tartományban helyezkednek

el az N vállalatok. Azok, amelyek nem érik el az alsó, vagy meghaladják a felső küszöbértéket, AN vállalatnak számítanak.

Nagyon sok múlik a minta, az „etalon” vállalatcsoport kiválasztásán. Itt sem szabad az ágazati szemlélet hibájába esnünk. Ha például a Budapesti Híradástechnikai Gyár (BHG) versenyméretét kívánjuk érzékelni, nem a világpiac legnagyobb híradástechnikai vállalatainak méretét (mondjuk az ITT-ét vagy a Texas Instrument-ét) tesszük a skála tetőpontjára, hanem azokét a vállalatokét, amelyeknek termelési profilja közel áll a BHG-éhez. Gondot okozhatnak továbbá azok az etalon-vállalatok, amelyek szerteágazó profilú vállalatcsoport tagjaiként vesznek részt az adott, szűkebb terület piacán. Példaként a magyar gyógyszeripari vállalatok saját versenyméretük meghatározásakor nem tekinthetnek el az olyan konkurrensnek számításbavételétől, mint mondjuk a Hoechst, amely igen sok profilú vegyipari konzern, és gyógyszeripari vállalatai összességükben is csak kisebb hányadát termelik a konzern teljes kibocsátásának. Világos, hogy a Chinoin, amely gyógyszereket és növényvédőszeret gyártó vállalat, nem helyezheti magát olyan skálára, amelyen a Hoechst-konzern teljes hozzáadottérték-termelése a 100, de nem is hasonlíthatja össze magát a Hoechst legszűkebb értelemben vett gyógyszer- és növényvédőszeripari hányadával sem, hiszen

a) a konzern egyéb üzemeiben az alapanyagok és intermedierek sorát állítja elő gyógyszer- és növényvédőszer-ipari részlegei számára;

b) egyéb irányú kapacitásai részben konvertálhatók gyógyszer- és növényvédőszer-termelésre, tehát konjunkturális tartalékkapacitásokként vehetők számításba (azt itt figyelembe sem tudjuk venni, hogy egy óriáskonzern mennyivel könnyebben csoportosít át beruházási és kutatási-fejlesztési eszközöket, s hogy mit jelent egységes piacpolitikája).

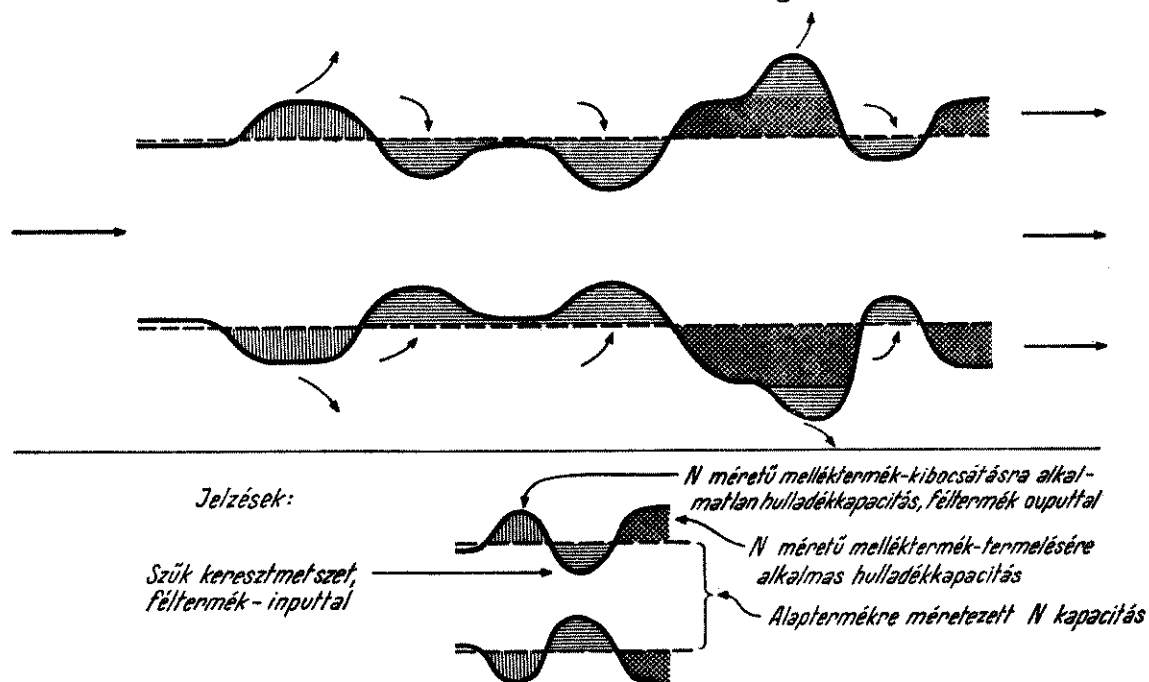
Ilyen esetekre szakmánként tapasztalati koefficienszt kell kidolgoznunk, s a legszűkebb értelemben összehasonlítható kapacitásokat ezzel felszoroznunk. Ha tehát a gyógyszeriparban a sokágazatú konzernnek az intermediertermeléssel a gyógyszer-végkibocsátás hozzáadott értékét általában 20 százalékkal növelik, a méretet 1,2-del meg kell szorozni. Ha az egyéb kapacitások 15 százaléka szükség esetén konvertálható gyógyszertermelésre, s e konverzió bekövetkezésének valószínűsége 33 százalék, akkor a méret további 1,05-os szorzótényezővel emelendő. Így valamennyire közelebb jutunk a reális nagyságkülönbségek érzékeltetéséhez.

A H–DH összefüggés számszerűsítése

Telített piac esetén, tehát akkor, ha bármely technológiai lánc bármely szűk keresztmetszeten jelentkező vállalati vásárlás vagy bér munka-végeztetési szükséglet gond nélkül kielégíthető, a vállalatban belüli harmónia-diszharmónia problémája az alkalmazott termelési tényezők aszimmetriáira korlátozódik, és végeredményben abban fejeződik ki, hogy a hozzáadottérték-kibocsátás méretarányos-e vagy sem. Ha a termelői piac telítetlen, hiányhelyzet áll fenn, vagy ha a vállalatok közötti kapcsolatrendszer akár a szabályozás kevésbé szerencsésen megválasztott eszköztára, akár a termelés vagy a kereskedelem kulturálatlansága zavarja, a vállalatok igyekeznek hiánytalan technológiai láncokat kiépíteni. (Az előbbire példa az az eset, amikor minden vállalat a közvetlen exportban érdekelt, ezért belföldi ügyfeleit csak akkor szolgálja ki, ha exportlehetőségei kimerültek, az utóbbira pedig a szállított áruk gyenge minősége, a határidők be nem tartása szolgáltat példát.) Ilyenkor azok a megbízhatóbb, fejlődőképesebb, normatív módon célirányosan szabályozható, vagyis helyes reakciórendszerű vállalatok, amelyek egymás mellé megközelítően N méretű munkafázisokat telepítenek közös vállalati parancsnokság alatt.

A H–DH összefüggés tehát – például magyar viszonyok között – az N–AN összefüggés sajátos, vállalaton belüli megjelenési formája, ám két dimenzióban mérve. A két dimenzió (valójában két kérdés): a) a vállalaton belüli munkafázisok egyenként N vagy AN méretűek-e; b) az egyes – ilyen vagy olyan méretű – munkafázisok a vállalaton belüli technológiai folyamatábrába zavartalanul beilleszthetőek-e.

1. ábra. Diszharmonikus technológiai lánc

Az első összefüggést a fenti N–AN számítások segítségével vázolhatjuk fel, lényegében üzemáganként. Gépgyár esetében például azt tudhatjuk meg, hogy öntödéje, melegalakító üzeme, forgácsoló üzeme, hegesztő üzeme, szereldéje, festő műhelye, TMK-részlege stb. önmagában mint „árutermelő” („ha egyedül volna, és műhelyi kibocsátásának egészét áruként értékesíthetné...”) az N–AN skálán milyen helyet foglalna el. A viszonyítási alap itt természetesen nem a világ legnagyobb öntödéje, hanem azoknak a műszaki–gazdasági mutatóknak az összessége, amelyek egy gazdaságos öntödét jellemeznek. A számítások eredményéül egyenetlen sort kapunk, amely annál közelebb áll a skála 100-as pontjához, minél kisebb a szóródás.

A második összefüggés számszerűsítésekor igen körültekintően kell eljárunk. Először is fel kell mérnünk a vállalat különböző, kölcsönösen „kézre dolgozó” részlegeinek egymáshoz viszonyított keresztmetszeteit. A viszonyítási alap a vállalaton belüli technológiai lánc alapvető láncszeme. Például, ha gépgyárról van szó, ez lehet a forgácsoló műhely, a lemezlakatos műhely vagy a szerelde, attól függően, hogy melyikük teljesítménye határozza meg a végkibocsátás ütemét. Amennyiben a végkibocsátás például nagysorozatú termék, a báziskeresztmetszet a szerelde lesz (mondjuk a kismotorgyártás), ha ellenben sokféle egyedi vagy csaknem egyedi termék, akkor inkább a forgácsoló műhely, a lemezlakatos műhely vagy akár az öntöde, esetleg a melegalakító üzembrész. E kulcskeresztmetszetet 100-nak véve határozzuk meg a többiét. Ha ezek nem képesek maradéktalanul és biztosan kielégíteni a kulcskeresztmetszet szükségleteit, akkor a tervezett érték kisebb lesz 100-nál, ha viszont rendszeres többletermelésre alkalmas kapacitásunk van, jellemzőjük meghaladja a 100-at. 100-nál kisebb értékek esetén kooperációs kereslet („beszállítási igény”) jelentkezik, amely a kulcsponthoz képest szemponthoz – a fel-

tételezett szűkös vagy rendezetlen piaci viszonyok közepette – bizonytalansági tényező. A bő keresztmetszetek kooperációs kínálattal járnak együtt, a szabad kapacitások gazdaságos kihasználását azonban a tökéletlen piaci viszonyok ugyancsak kérdésessé tehetik, hacsak mint „hulladékcapacitások” fel nem használhatók valamely, a gyár termelési kultúrájának megfelelő melléktermék előállítására.

Azt, hogy mekkora a szűk, illetve a bő keresztmetszetekből adódó kockázati tényező, szakmánkénti vagy vállalatonkénti megfontolások alapján kell számításba venni. Elképzelhető, hogy a vállalat tradicionális üzleti kapcsolatai révén már minimálisra redukálta ezeket.

Kiszámítandók tehát a különböző műhelyek, részlegek ún. átteresztőképességei az alapkeresztmetszethez képest, az ütemes és gazdaságos (versenyképes) kibocsátás kockázati tényezői az egyes szűk és bő keresztmetszetek esetében (vagyis a szűkületek és bővületek eredeti mértéke korrigálendő a kockázat nagyságának különbözőségeivel), és ezek után számítandó ki az átlagos keresztmetszet-szóródás, amely annál egészségesebb reakciókra teszi alkalmassá a vállalatot, minél kisebb az értéke. A szóródásmentes (harmonikus) technológiai lánc értéke kerül a 100-as beosztású skála tetőpontjára, míg a kisebb értékeket az erősen szóródó belső szerkezetű vállalatok foglalják el. A felső $N-AN$ arányok, valamint a technológia folytonosságát jelző szóródási értékek átlaga fogja kirajzolni a $H-DH$ összefüggés végső mutatóját. Például, ha egy vállalat műhelyeinek versenyképes méret-egyenszilárdsága 86 (azaz, átlagosan 14 százalékkal maradnak el, vagy múlják felül az N méretet), egymáshoz való kapcsolódásuk harmóniája pedig 72 (azaz a szűk és a bő keresztmetszetek átlagos aránya a kooperációs kapcsolatok „megbízhatatlansági” tényezőjével korrigálva ± 28 százalékos), akkor a vállalat a $H-DH$ skála 79-es pontján foglal helyet.

Az $RV-M$ összefüggés számszerűsítése

Itt a vállalatnak nem a népgazdasági irányítás adta vagy a személyi és az ösztönzési adottságokból eredő rugalmasságát, hanem objektív műszaki–szervezeti adottságainak rugalmasságát kell mérnünk. A mérés (inkább becslés) lényege: két-fajta igény, kétfajta kereslet egymás mellé állítása. Az egyik feladat legyen termék-módosítás, például áttérés egyik szövetfajta termeléséről a másikra, egyik autóbustípus termeléséről a másikra. A másik feladatot a vállalat szakmájába vágó, de a pillanatnyilag előállított termékektől minőségileg különböző új termék bevezetése jelentse.

Újon itt nemcsak műszakilag új értendő. Például a Ganz-Mávag számára a felvonógyártás új profil volt, bár a felvonó önmagában nem új termék. Az atomreaktorhoz szükséges kazettaátrakó robotberendezés viszont minden szempontból új: a népgazdaság számára is, a Ganz-Mávag számára is. A termék-módosítás és az új termék bevezetése közötti különbözőség lényege az, hogy a módosított termék a meglévő szellemi ismeretekkel és az alkalmazott technológiai kiigazítása árán előállítható, ezzel szemben az új termékhez a szellemi ismeretek lényeges gyarapítására és a másutt már használt technológia jelentősebb adaptálására, olykor kiegészítésére van szükség.

Mindkét feladat kétféleképpen oldható meg: vagy beruházással (új üzemrész, műhely, gyáregység stb. létesítésével), vagy a meglévő termelőkapacitások átrendezésével, némi kiegészítésével. Mindkettő költségekkel jár: beruházással, szervezéssel, munkaerő-átképzéssel, a munkaerő másfajta, az előzőtől eltérő javadalmasításával stb. E költségek termékenként nagymértékben szóródnak, és jelentősen

függnek a vállalat belső felépítésétől, többek között a versenymérettől és a belső harmóniától. Alapmutatónk a konstrukciós és a bővítési típusú megoldás teljes költségeinek hányadosa. Minél közelebb áll ez a hányados az 1-hez, annál merevebb a vállalat, minél kisebb értéket mutat (vagyis, ha a belső átrendezés költségei jóval kisebbek a bővítési költségeknél), annál rugalmasabb. A mutatót termékmódosítás és újtermék-meghonosítás esetére egyaránt célszerű kidolgoznunk. A megítélés alapja a két mutató átlaga. A vállalatok egy része igen merevnek fog mutatkozni: ők még a termékmódosítást is gyakorlatilag csak bővítéssel oldhatják meg (ilyenek például a nehézszerkezetgyártó vállalatok). Ezek a 100-as fokozatú skálán a 0 pont közelében foglalnak helyet. Más vállalatokban a termékmódosítási (taktikai) rugalmasság már jelentős mértékű lesz, vagyis olcsóbbnak fog mutatkozni, ha a termékmódosítást belső átrendezésekkel érik el, mint ha a kapacitást bővítik. Ezzel szemben az új termékek bevezetése itt továbbra is gazdaságosabbnak bizonyul bővítéssel, mint adaptálással. Ez esetben *taktikailag rugalmas, de stratégiaileg merev* vállalatról beszélünk; összesített együttthatója közepes értéket fog mutatni.

Ritkábban előfordulhat az is, hogy új termékek bevezetését könnyebb a meglévő technológia adaptációjával elérni, mint a már gyártottak módosításával. Ilyenkor szintén közepes rugalmassági együttthatót kapunk, ám ez éppen az ellenkezőjét fogja takarni az előzőnek: a vállalat *stratégiaileg rugalmas, de taktikailag merev*. Hangsúlyozom: az utóbbi eset ritka. Például előfordulhat, hogy valamely házigyár hamarabb áll át lakóházak szereléséről irodaépületekére, mint más követelményeket kielégítő lakóházakra, mivel panelválasztékát így nem kell módosítani. A skálán közepes értékeket felvevő vállalatok esetében tehát érdemes az adat mögé néznünk. Végül a vállalatok harmadik csoportja *mind taktikai, mind stratégiai szempontból rugalmas* adottságúnak bizonyul. Együttthatóik közelednek a 100-as értékhez, amely a gyakorlatban természetesen nem érhető el.

A kétfajta rugalmasság megítélését, egymástól való elválasztását megkönnyítheti az, ha a különböző vállalatok pozícióját az átlagon kívül egy taktikai és egy stratégiai rugalmassági ponttal is jellemezzük.

A KF–L összefüggés számszerűsítése

Azt, hogy valamely szakmai terület mennyire kutatás- és fejlesztésigényes, csak a verseny relativitásában tudjuk számszerűen megítélni. Ha az egyik szakterületen a hazai (vagy a világpiacon vezető pozíciójú vállalatok esetében az összes) kutatási- és fejlesztési költség, a szellemi termék-vásárlásokat is beleértve, 1 százalékát teszi ki a vállalati költségeknek, a másikon 40 százalékát, bizvást mondhatjuk, hogy az első szakterület L-lel, a második KF-fel jellemezhető. Egy mikroelektronikát gyártó vagy biotechnológiát alkalmazó vállalat ily módon eleve a KF, egy bőrdíszműcikket gyártó vállalat vagy egy malom természeténél fogva inkább az L szektorhoz tartozik. A számszerűsítendő alapösszefüggés tehát a különböző szakterületek versenyképes egységeinek kutatási–fejlesztési költséghányada. Ez a könnyebb kezelés céljára ismét sorba rakható akkor, ha a leginkább KF jellegű területet (mondjuk a mikroelektronikai komponensgyártást vagy a gyógyszeripart) 100-nak vesszük.

Ezek után térjünk át a magyarországi vállalatok konkrét vizsgálatára, hogy első kérdésünkkel együtt a másodikkra is válaszolhassunk.

Bármekkora legyen is a versenyképesség fenntartásához szükséges kutatási–fejlesztési igény, az adott szakmában működő magyar vállalat ezt vagy túlhaladja, vagy eléri, vagy elmarad mögötte. Relatív előnye van annak a honi vállalatnak, amely erőteljesebb kutatási–fejlesztési kapacitással rendelkezik, mint versenytár-

sai (feltételezzük, hogy a kutatási–fejlesztési költség és az egész költség viszonya ténylegesen kifejezi a hatékony ráfordítások súlyát) egészen addig, amíg a szakterület képes felszívni az újdonságokat. Relatív hátrányban van az a magyar vállalat, amely kevesebbet fordít kutatásra és fejlesztésre a piacot meghatározó versenytársainál. Ha minden vizsgált magyar vállalat e ráfordításainak arányát az azonos szakterület piaci domináns vállalatcsoportéhoz viszonyítjuk, ismét sorrendet kapunk. A skála 100-as pontja közelében fognak elhelyezkedni azok a vállalatok, amelyeknek értéke megközelíti, eléri, vagy netán meghaladja az etalon vállalatcsoportét, és a szerényebb helyeken húzódnak meg azok, amelyeké jelentősen elmarad attól.

A skálára bármelyik mutató – vagy esetleg mindkettő – felvehető, de kísérletet tehetünk egyesítésükre is, aminek több módszere lehetséges.

Ha a vizsgálatunk a szakterület kutatás–fejlesztés igényességében meglévő különbségek kiemelésére hivatott, és a szükséges orientáció tényleges megléte csak korrekciós tényezőként jöhet számba, akkor a két mutatót olyan törtszámmá vonjuk össze, amelynek számlálójában a szakterület kutatás–fejlesztés igényessége, a nevezőjében pedig az adott vállalat tényleges kutatási–fejlesztési költséghányadának a számlálóban feltüntetett költséghányadhoz viszonyított értéke szerepel. Ha például a növényvédőszer-ipar kutatási–fejlesztési költségeinek színvonala az etalonként választott mikroelektronikai alkatrészek gyártásához viszonyítva 0,9, a magyar növényvédőszer-ipari vállalat e költségének színvonala a piacot meghatározó cégekéhez képest csak 0,2, akkor összesített mutatója $(0,9 : 0,2 =)$ 0,45, tehát a skála közepe táján fog elhelyezkedni. Eszerint a magyar növényvédőszer-ipar a termelők között közepes ellátottságú.

A másik esetben, ha ti. a sorrendet a hazai kutatási–fejlesztési kapacitás relatív versenyképességének rendeljük alá, akkor a két számot szorozni fogjuk egymással: $0,9 \cdot 0,2 = 0,18$, ami által a vállalat a skála alsó tartományába csúszik. Ilyenformán a magyar növényvédőszer-ipar a növényvédőszer-ipari piaci követelményekhez képest gyenge ellátottságú.

Az első két mutató (a 0,45 és a 0,18) átlagolása az adott esetben 0,315 értéket jelez. Ez nagyjából kifejezi azt, hogy a szóban forgó szakágazat a nemzetközi átlaghoz képest ugyan gyenge kutatási–fejlesztési ellátottságú, de igénye az ipari átlagot azért meghaladja. Valószínű, hogy a skálán az utóbbit célszerű feltüntetnünk.

A T–NT összefüggés számszerűsítése

Gondolatmenetünk itt hasonlít az előzőhöz: az alapmutató egy versenyképes nagyságú (N méretű) termelőegység komplett (például környezetvédelmi és munkásjóléti beruházásokkal együtt számított) létrehozásának tökemegelőlegését fejezi ki, beleértve a beruházási idő alatt befejezetlen beruházásként „pangó” tőke elmaradt hasznát, s ehhez hozzámérendő a termelő objektum teljes élettartama alatti, várható hozzáadottérték-teljesítményének évi átlaga. Minél kisebb ez a mutató, annál inkább T jellegű a vállalat.

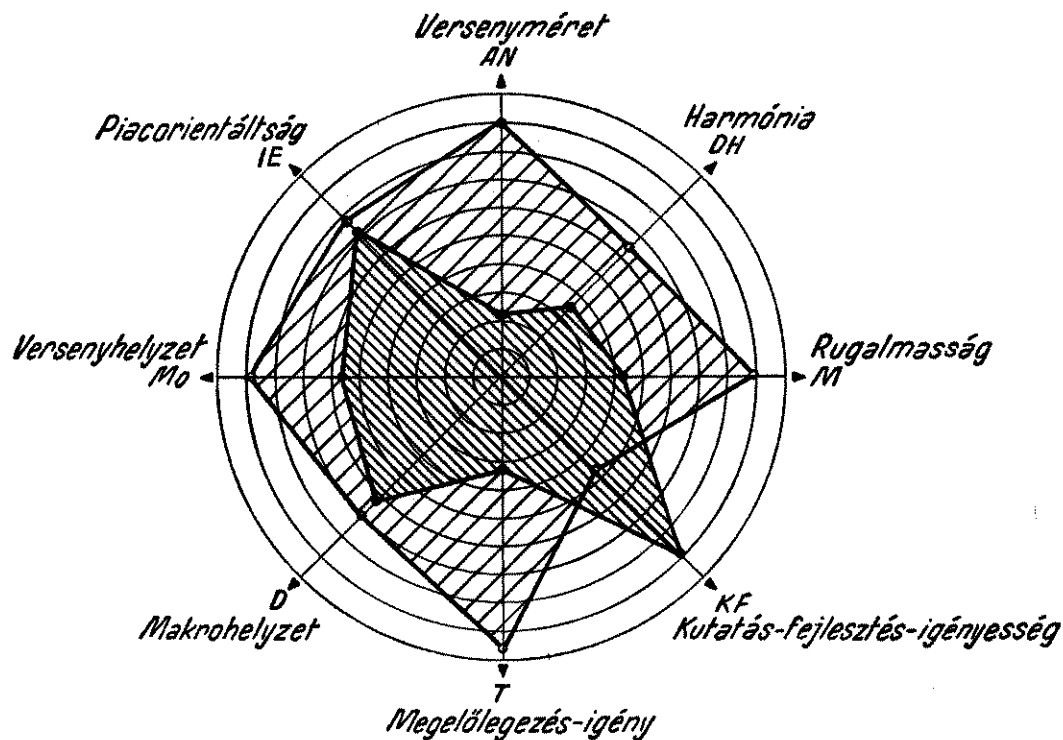
Ezek után:

1. megbecsüljük a különböző szakterületek jellemző T–NT mutatóinak sorrendjeit a világpiac versenyképes egységeinek adatai alapján;
2. kiválasztjuk a leginkább „megelőlegzésigényes” szakterületet (például a villamosenergia-ipart), és emögé sorrendbe állítjuk a többieket;
3. elkészítjük a számításokat a magyar vállalatokra, mindegyiküket viszonyítjuk a megfelelő etalon-csoportéhoz, és sorba rendezzük.

A kapott két mutatót hányados és szorzat formájában ismét összesíthetjük, majd a kettőt átlagoljuk: a kapott eredmény a szakterület megelőlegezésigényét és a megfelelő magyar vállalatok ennek való megfelelését egyaránt érzékelteti.

Az elmondottak szerint nyolc skálánk keletkezik (ha egyéb ismérvek bekapcsolásával bővítjük a megfigyelés körét, akkor több is létrejöhet), és a 0 és 100 közötti beosztáson belül mindegyik vizsgált vállalat rá jellemző helyet foglal majd el. A nyolc skálát ezek után ún. pókhálódiagramban egyesíthetjük, ahol a sugarasan elágazó skálákat a 100-as beosztás körkörösén fogja össze.

2. ábra. A vállalatok jellegkülönbségeinek pókhálódiagramja

Az adott vállalat különböző skálákon elfoglalt pozíciója egyenként jellemzi a vállalatot, a pozíciópontok közötti húzható vonalak által határolt terület nagysága pedig összességében lesz a vállalatra jellemző. A skálákat tehát úgy kell egymás felé fordítanunk, hogy az értékek 0-tól 100-ig való növekedésének valamilyen szempontból egységes jelentősége legyen. Az ábrán:

- a legkisebb értékű az E, a legnagyobb értékű a D állapot;
- a legkisebb értékű a V, a legnagyobb értékű az MO állapot;
- a legkisebb értékű a B, a legnagyobb értékű az IE állapot;
- a legkisebb értékű az N, a legnagyobb értékű az AN állapot;
- a legkisebb értékű a H, a legnagyobb értékű a DH állapot;
- a legkisebb értékű az RV, a legnagyobb értékű az M állapot;
- a legkisebb értékű az L, a legnagyobb értékű a KF állapot;
- a legkisebb értékű az NT, a legnagyobb értékű a T állapot.

A bemutatott állapotok nem következnek automatikusan a vállalatokkal kapcsolatos köznapi értékítéletünkből, a 0–100-as rangsorok nem fejeznek ki összességükben valamiféle finomított fejlesztési sorrendet. (Ahhoz ti. például az N–AN sorrendet fordítva kellett volna felírunk, hasonlóképpen az RV–M sorrendet, de a T–NT sorrendet is.) „Pókhálónk” kifejezetten abból a szempontból állt össze, hogy melyek azok a vállalatok, amelyek objektív ismérvek alapján jól vagy rosszul reagálnak a normatív jellegű piaci vagy pénzügyi szabályozókra. Minél nagyobb egy „vállalati nyolcszög” területe, annál inkább számítanunk kell arra, hogy a szigorúan

vett normatív piaci szabályozók a gazdaságpolitikai elv ellen hatnak. Minél több az ilyen vállalat, és minél kevésbé tudjuk munkájukat nélkülözni, annál inkább kell kivételeket beiktatnunk, s végeredményben számíthatunk rá, hogy bármilyen „tabularasá”-t követően néhány év alatt újjászüljük a „szabályozódzsungelt”.

Más felállásban a pókhálódigram fejlesztési alternatívákat könnyíthet meg: akár oly módon, hogy különböző vállalatok nyolcszögeit hasonlítjuk össze, és közlítjük a lehető legjobbat (például hitelpolitikai irányelvek kialakításakor vagy célhitelakciók során), akár úgy, hogy meghatározott vállalat különböző fejlesztési alternatíváit vetjük egybe komplex vállalati–népgazdasági nézőpontból.

РЕЗЮМЕ

Автор наряду с рассмотрением экономики в отраслевом и подотраслевом разрезе предлагает осуществлять анализы, прогнозирование и планирование также и в делении на предприятия. Он принимает во внимание предприятия с двух точек зрения. Исходя из места и роли в народнохозяйственном процессе воспроизводства различает индивидуально определяющие и, соответственно, прочие предприятия. Второй точкой зрения является место предприятий в конкуренции. Здесь он по ряду признаков проводит различие между предприятиями: предприятия, способные к конкуренции на данных рынках благодаря своим оптимальным размерам, органически включенные в международное разделение труда, имеющие здоровую структуру благодаря внутренней гармонии производственных факторов, располагающие эластичной технической культурой, способные к инновации и нуждающиеся в ней, фондоемкие предприятия, предприятия, занимающие монопольное положение. Указанные предприятия он различает от предприятий неоптимальной величины, работающих на внутренний рынок, с негармоничной структурой, неэластичной технической культурой, не способных к инновациям, не фондоемких. Автор относительно каждой пары противоположностей рекомендует измерительные признаки в целях количественного отражения качественных различий в форме шкалы. Он делит ее на 100 ступеней, получая таким образом единые, соизмеримые шкалы, объединяемые в рамках сетевой диаграммы.

В сетевой диаграмме максимально благоприятные для экономической политики величины располагаются по периферии круга, а минимальные величины приближаются к центру. Многоугольные поверхности соединяющие на шкале точки параметров конкретного предприятия показывают индивидуальную годность предприятия с точки зрения данной цели экономической политики.

SUMMARY

The author recommends, in addition to analysing the economy by sectors and subsectors, to prepare analyses, forecasts and plans by enterprises. The enterprises are evaluated from two aspects. From the aspects of the place and role of enterprises in the national reproduction process the author divides them into two groups: enterprises of determinant character and others. The second aspect is the competitive position of enterprises. Here several discriminative criteria are listed: enterprises which are able to hold on in competition on a given market due to their size, connected organically into international division of labour, attaining a healthy structure as regards the inner harmony of the factors of production, maintaining a flexible technical culture, requiring and able to innovation, being capital intensive and in a monopolistic position are distinguished from non-proportional enterprises directed to the home market, functioning with a structural disharmony and inflexible technical culture, unable to innovation, showing low capital intensity and being in keen competition. The author recommends criteria of measurement for both contrasting pairs in order to indicate quantitatively the qualitative differences on the measuring scales. By means of adjusting the scales to 100 grades, uniform, commensurable scales are obtained which can be unified in a cobweb diagram.

The degrees referring to different criteria bearing maximal value for economic policy are located on the periphery of the cobweb diagram, while those of minimal value are located around the centre. Thus the area of the polygons which connect the points representing scale parameters of the different enterprises indicates the individual value of the enterprise.

AZ ÖKONOMETRIA ÉS A MAKROSZINTŰ GAZDASÁGPOLITIKA IGÉNYEI*

E. MALINVAUD

Az Ökonometriai Társaság egyik alapítójának, *Ragnar Frisch*nek munkásságát aki az *Econometrica* sikerét is kezdettől fogva biztosította, egész életén át főként a gazdaságpolitika és a tervezés problémája vezérelte. Ezért, amikor ismételen fel tesszük magunknak a kérdést: vajon az ökonometriai módszerek jelenlegi hasznosítása igazodik-e a gazdaságpolitika igényeihez, csupán az ő ösztönzését követjük.

Ha Frisch Rómában 1965-ben el is mondta nekünk kétségeit arról az útról, amelyet a matematikai közgazdaságtan követett, úgy tűnik, arról a kérdésről, amelyet itt szemügyre veszünk élete végéig nyilvánosan nem nyilatkozott. Ennek a kérdésnek azonban elsőrendű fontosságúnak kellett lennie számára. A két legközvetlenebbül érintett terület kutatásában – egyfelől a gazdasági előrejelzés céljaira szolgáló modell szerkesztésében, másfelől a számos változóból álló idősorok szimultán vizsgálatához szükséges statisztikai eljárások tökéletesítésében – ugyanis úttörő munkásságot fejtett ki. Ily módon nem vagyunk tájékozottak abban a tekintetben, hogy ez a világos elme milyen kezelésmódját ajánlotta volna annak a témának, amely ma időszerűbb, mint valaha.

Azt, hogy a téma ma újra él, annak a figyelemreméltó sikernek tulajdonítható, amelyet egy Frischhez igen közel álló kutató, *Jan Tinbergen* ért el. A „kutatási program”,¹ amelyet Tinbergen indított el, és *Lawrence Klein* átvett, vezetett a makroszintű ökonometriai modellek jelenlegi bőségére, valamint arra a tényre, hogy ezek a modellek a makroszintű gazdaságpolitika tanulmányozásának fő eszközeivé váltak még azokban az országokban is, amelyek mint Franciaország, hosszú ideig szkeptikus magatartást tanúsítottak velük szemben.

A siker kétségkívül magyarázatot ad arra a nagyszámú kritikára, amellyel egy napjainkban közhasználatú módszert támadnak. A szóban forgó kritikákat ez jogosulttá teszi, amit nyilvánvalóan nem szabad lebecsülni. Éppen ellenkezőleg, ezeknek ösztönözniük kellene a tökéletesítésre, a felülvizsgálatra és új utak keresésére. Ezek lehetősége ugyanis könnyen elképzelhető.

* Az Ökonometriai Társaság Aix-en-Provence-ban, 1980-ban tartott IV. Világkongresszusán elhangzott, *Ragnar Frisch* emlékének szentelt előadás. Eredeti címe: *Econometrics Faced with the Needs of Macroeconomic Policy*. Megjelent: Institut National de la Statistique et des Études Économiques. Serie des documents de travail de l'École Nationale de la Statistique et de l'Administration Économique et de l'Unité de Recherche, No. 8006. 1980. 21 old.

¹ Valóban feltehetően nincs is jobb példa a társadalomtudományokban a „kutatási program” fogalom szemléltetésére, ami jelenleg a tudományok filozófiájában annyira népszerű. Lásd *M. Blaug*: „Kuhn versus Lakatos or Paradigms versus Research Programmes in the History of Economics”. Megjelent: *Methods and Appraisal in Economics*. Szerk.: *J. J. Latkies*. Cambridge University Press. 1976.

Hogyan kellene az ökonometria művelőinek a jelenlegi kritikákra reagálniuk, és mivel járulhatnának hozzá tökéletesebb módszertani megoldások felkutatásához? Ez az a téma, amelyet itt szeretnék közelebbről is megvizsgálni.

Először is a támadási pontot kell szabatosan körülhatárolni, és világosan meg kell állapítani, hogy a jelenlegi gyakorlatban alkalmazott módszertan milyen jogos panaszokra ad okot. Azután meg kell vizsgálni, hogy az ökonometrikusoknak milyen következtetéseket kell levonniuk azokból a megváltozott és olykor egymásnak ellentmondó áramlatokból, amelyek felkavarják a gazdaságelméletet, bár előre is viszik azt. Végül fontos annak tanulmányozása: vajon valóban olyan eljárások felülvizsgálatáról van-e szó, amelyek kifejezetten ökonometriai jellegűek vagy sem.

I. A JELENLEGI ELÉGEDETLENSÉG

Mielőtt bárminemű önkritikára sor kerülne, egy pillantást vetünk a múltba a megvalósult fejlődés okainak szemléltetésére. Az, hogy *Tingergen* és *Klein* kutatási programja gyümölcsöző volt, annak a számos ökonometrikusnak is köszönhető, akik azt komolyan vették, és a realizáláshoz szükséges eszközöket megteremtették.

Mindenekelőtt fontos szerepet játszottak a gazdaságstatisztika gyors fejlesztésében és a nemzetgazdasági mérlegek kialakításában. Majd a modellek egyenleteinek becslésére és ellenőrzésére alkalmas, induktív eljárásokat dolgoztak ki. Végül a számítástechnikát tanulmányozták, amely lehetőséget ad modellek szerkesztésére és felhasználására nagyszámú előrejelzés készítésével, számos változatot képezve mind a külső környezetre, mind a gazdaságpolitikára vonatkozólag.

A munka nyilvánvalóan még nem ért véget. Süketnek kellene lennie annak, aki nem hallja meg az ellene irányuló tiltakozásokat, amelyek polgártársainktól, a kormányzatoktól, a közgazdászoktól, sőt olykor az ökonometrikusoktól származnak.

1. A modellek megbízhatóságát megkérdőjelezi a közvélemény

Polgártársaink számára a makroszintű ökonometriai modellek sikere vagy bukása azonosul a kormányzat által alkalmazott makroszintű gazdaságpolitika sikerével vagy bukásával. Mintegy 15 év után, mialatt az országok többségében – úgy tűnt – ez a politika megfelelt a fő célkitűzéseknek, most majdnem 10 éve a közvéleményben mély csalódottság keletkezett az események fordulata, de legalábbis a szakemberek nyilvánvaló tehetetlensége miatt, akik nem tudták megoldani a stagnálással párosult infláció problémáit.

Ez a hely nem alkalmas arra, hogy magát a fejlődést tanulmányozzuk. Annyit azonban meg kívánunk jegyezni, hogy azoknak az ökonometrikusoknak, akik a hatvanas években szélsőségesen bátorították a közvélemény lelkesedését a modellek iránt, mindenesetre mértéktartást tudunk tanácsolni.

A jelenlegi elégedetlenség részben visszahatás e túlzott lelkesedéssel szemben. A makroszintű gazdaságpolitikák nem mindenhatók:² nevezetesen nem teszik lehetővé, hogy a társadalmak megkerüljék azt az alkalmazkodást, amelyet a világ-gazdaságban kialakult új feltételek előírnak számunkra. A társadalmi lélektan pedig olyan, hogy amennyiben az ökonometriai modellek éppen ezt a tényt juttatják kifejezésre, az emberek nem adnak hitelt nekik, sőt éppen ellenkezőleg azt hányják szemükre, hogy Cassandrák.

² El kell ismerni, hogy a szélsőséges optimizmust a stabilizációs politika lehetőségei vonatkozásában igen sokan osztották. Fontos megérteni, hogy miért: mert csak így lehet méltányos értékelést adni arról a szerepről, amelyet a makroszintű gazdaságpolitika ebben betöltött. Lásd például ebben a témában: *R. J. Gordon: What can stabilization policy achieve? American Economic Review. 1978. május.*

Két további ok az elégedetlenségre azonban közvetlenebbül érdekel bennünket. Megértettük, hogy az ökonometriai modellek a vizsgált gazdaságpolitikák középtávú hatásainak tanulmányozására sokkal kevésbé alkalmasak, mint a hat hónaptól két évig terjedő hatások vizsgálatára. Ugyanakkor most mind inkább nyilvánvaló, hogy a gazdaságpolitika által tárgyalandó problémák között pontosan a közép- és a hosszú távú problémáknak kellene elsőbbséget adni.

Azt is tudomásul vettük, hogy a közgazdászok között nem volt egyetértés Tinbergen és Klein kutatási programjának elfogadásában. Ez kíváncsivá tesz bennünket azoknak a fenntartásoknak az indítékai iránt, amelyek egy olyan tudományból származnak, amelynek fejlődéséhez magunk is hozzá kívánunk járulni.

2. Számos közgazdász támogatása hiányzik

Azon közgazdászok között, akik nem csatlakoztak a szóban forgó programhoz, akadnak szkeptikusok, akik sohasem hitték, hogy az valóban működőképes lenne, és akadnak külön utakon járók, akik elvben keresztülvihetőnek tartják ugyan, véleményük szerint azonban rosszul hajtották azt végre.

A szkeptikusok csoportja maga is meglehetősen heterogén. Találunk köztük dogmatikus liberálisokat, akik mindenféle makroszintű gazdaságpolitikát alapvetően ártalmasnak ítélnék, mert szükségképpen zavarja a piacok szabad játékát. Találunk prófétai lendületű marxistákat, akik szerint semmiféle gyógyszer sem tudja sokáig meghosszabbítani a kapitalizmus életben maradását. Ideszámíthatjuk azonban azokat a matematikai közgazdászokat is, akik úgy vélik, hogy a makroszintű közgazdaságban túlságosan sok önkényes folyamat zajlik le ahhoz, hogy képes legyen azok fölött a jelenségek fölött úrrá lenni, amelyekkel foglalkozik.³

A külön utakon járók szemrehányása az, hogy a jelenlegi makroszintű nemzetgazdasági modelleket a jelenségek keynesi szemlélete túlságosan is közvetlenül ihlette. Ezekre a bírálatokra rögtön vissza fogok térni, figyelmemet arra összpontosítva, amelyek a közgazdászok körében leginkább hallhatók.

Fel kívánom azonban hívni a figyelmet arra a tényre, hogy amennyiben a multiplikátor-elmélet jó szolgálatot tett mint kiindulópont a makroszintű ökonometriai modellek szerkesztésekor, és ha ezek napjainkban használt modellek többsége egymáshoz nagyon hasonlít, ezek mégis olyan elméleti magyarázatát adják a jelenségeknek, amely nem olyan tiszta, mint a multiplikátoroké. A törekvés a megfigyelt tények leginkább szembetűnő tulajdonságainak értelmezésére, inkább empirikus és kevésbé tudatos lépések útján, számos olyan elem bevezetésére vezetett, amelyek a keynesi elmélettől idegenek. Így a piaci feszültséget kifejező mutatók gyakran lényeges szerepet játszanak, és azt eredményezik, hogy a „kínálat” jellemzői éppen olyan fontosak vagy még fontosabbak mint a „kereslet”.⁴

Annak kiderítése is érdekes kutatási téma lenne, hogy melyik jövedelemelosztási elméletet tartalmazzák impliciten a jelenlegi legáltalánosabb modellek. Összefoglalva, az egyes modelleket mint olyanokat kell megítélni, nem pedig intellektuális eredetük szerint.

³ Ez a magatartás ritkán tükröződik írásban, de ez vezeti azokat, akik a gazdaságelmélet más területein dolgozva teszik azt magukévá. *T. Koopmansnál* ez világosan megfigyelhető. Nagyon közel állt *J. Tinbergenhez* és *L. Kleinhez* hosszú távú időn át, de később már nem hitt abban, hogy törekvéseiket magáévá tudja tenni. Lásd erről a témáról például „*The Scientific Papers of Tjalling Koopmans. A Review Article (Journal of Economic Literature, 1972. szeptember)*” c. cikkemet.

⁴ A rövid lejáratú egyensúly korszerű elmélete nem tökéletesen rugalmas árak esetén a Keynes típusú egyensúlytól különböző egyensúlyú állapotokat is ismer. Amennyiben figyelembe vesszük a szektorok és a folyamatok sokféleségét, akkor ennek a változatosságnak a makroszintű ábrázolása valójában a feszültséget tükröző mutatók bevezetésével lehetséges. Ez az, amit *J. Muellbauer* és *D. Winter* kifejtettek „*Unemployment, Employment and Exports in British Manufacturing: a non clearing Markets Approach*” (*European Economic Review, 1980. május*) c. cikkükben.

3. Az ökonometria néhány művelője továbbra is kétkedő marad

Az ökonometrikusok maguk is meglehetősen nyilvánvaló ellenállást tanúsítanak azzal szemben, hogy rendszeresen a modellekre támaszkodjanak. Sokan érzékenyen reagálnak azokra a logikai gyengeségekre, amelyek az ilyen gyakorlatból adódnak. A makrogazdaságtan és a valóság viszonya C. Christtől egészen C. Simsig nagymértékben aggasztotta őket, és gyakran feltették a kérdést maguknak: vajon mit érnek az ökonometriai előrejelzések a jövő kifürkészésében.⁵

Érdemes itt megjegyezni, hogy az ebben elért pontosság közepes, és még jelentős továbbképzésre van szükség ahhoz, hogy képesek legyünk kielégítő mértékű biztonságot elérni valamennyi olyan gazdaságpolitikai ajánlásnál, amelyekre a modellek alkalmazása automatikusan lehetőséget ad.

Az ökonometrikusok azonban a fejlődés érdekében javasolt kutatási irányok tekintetében megoszlanak. Egyesek szerint a jelenlegi modellek túlságosan sok nem bizonyított elgondolás elfogadásán alapulnak. A specifikáció gyakran olyan elméleti érvelésekre támaszkodik, amelyeket magától értetődőnek tekintenek, holott érvényük vitatható. Vissza kell térni a sokkal nyitottabb adatelemzéshez, amelyek révén az okozati kapcsolatok és az időbeli késleltetések tapasztalati úton fognak láthatóvá válni. Mások szerint, a modellek kidolgozói megelégedtek elégtelen előzetes elgondolásokkal. Azt állítják, hogy ezek ad hoc érvekkel hozakodnak elő, hogy a gazdasági magatartást kifejező fő összefüggéseket igazolják. Ezek állítólag túlságosan egyszerűsítenek. Újra át kellene gondolni, meg kellene erősíteni minden előzetes elméleti elemzést, majd ezeket a sokkal jellemzőbb meghatározásokat, amelyekre az elemzés elvezetne, statisztikai becsléssel kellene ellenőrizni.

Annak tudatában, hogy milyen nagyfontosságú e két, egymásnak ellentmondó magatartás mindegyike – számomra úgy tűnik – ez az a nagy kihívás, amellyel napjainkban szembenézünk. Ez az, aminek átgondolására bátorítást szeretnék nyújtani ennek a tanulmánynak a harmadik részében.

II. KÖZGAZDÁSZOK ÉS AZ ÖKONOMETRIKUSOK

A makroszintű gazdaságpolitika tanulmányozása nyilvánvalóan érinti a közgazdászokat, akik nem tudnák teljesíteni feladatukat, ha hallgatnának ebben az ügyben. Minthogy ez a tanulmány nem nélkülözheti a tényekre történő módszeres utalást, bizonyos nézőpontjai miatt szükségképpen ökonometriai jellegű.

A közgazdászokat gyakran rabul ejtik a merész elméleti egyszerűsítések. Ezek amennyiben megállnák helyüket, a részletekbemenő ökonometriai munkát feleslegessé tennék. Ezt a magatartást határozottan el kell vetni, mert az elméleti megfontolás éppen ellenkezőleg arra a következtetésre vezet, hogy azok a jelenségek, amelyeket meg kell magyarázni, nagyon is összetettek. Az igazi kérdés az, hogy a választott specifikáció milyen természetű hibákat rejthet magában. A specifikáció ugyanis kényelmetlen, de szükségszerűen egyszerűsíteni fogja a dolgokat.

1. Ellenállás az egyszerűsítések iránti kísértéssel szemben

Tudjuk, hogy a makroszintű közgazdaságtan fejlődése újabb keletű jelenség. Korábban ezen a területen a közgazdasági okoskodás jobbra az általános pénzügyi egyenlet alkalmazására szorítkozott. Ezt tetszőleges alakban írták fel, például

⁵ Számos tanulmányt írtak erről a témáról. Ha időszerű értékelést akarunk kapni, akkor a legokosabb a legújabbakra utalni, például V. Zarnowitz „On the Accuracy and Properties of Recent Macroeconomic Forecasts” (*American Economic Review*, 1978. május) c. tanulmányára.

így: $M \cdot V = P \cdot Q$. Keynes elméletének értelmezése, valamint a nemzetgazdasági mérlegek és modellek kialakítása vezettek azután olyan elemzésekre, amelyek egyre összetettebbekké váltak attól függően, hogy a jelenségek egyik vagy másik oldalát tanulmányozták gondosabban.

A kísértés tehát fennállt olyan egyszerűsítések bevezetésére, amelyek segítségével makroszintű gazdasági politikával kapcsolatos viták igen egyszerű eszközökkel elintézhetők. Ilyen természetű közvetlen érvelésre a pénzügyi egyenlettel kapcsolatban gyakran sor került. Ennél az M pénzkínálatot tekintik a gazdaságpolitika eszközének. Számításba veszik továbbá, hogy az M növekedése ösztönző hatású a Q termelési volumenre. Ez azonban nem állandósul, és bizonyos idő után az általános árszínvonalban (P) bekövetkező arányos emelkedés miatt kiegyenlítődés áll elő. Egy rokon nézet szerint P kiegyenlítő jellegű időbeli késése összefüggésben M -mel csupán azokban az esetekben áll fenn, amikor a pénzkínálatban váratlan ingadozások jelentkezők. A „váratlan” ingadozásokat azután gyakran azonosítják egy olyan fejlődési sémától való eltérésekkel, amely séma hosszú időszakon át a megfigyelésekkel megegyezőnek mutatkozott (például a fejlődést autoregresszív folyamat határozza meg, amelyet egy-két évtizedes időszakhoz illesztettek).

Az ilyen jellegű egyszerűsítések nyilvánvalóan nagyon tanulságosak lehetnek az olyan vizsgálat keretében, amelynek az egyszerűt és az összetettet váltakozva kell hasznosítania, és többféle megközelítő módszert kell alkalmaznia annak érdekében, hogy egyetlen elemzési eszköz kizárólagos felhasználása miatt ne váljék szűk látókörűvé. Lényeges továbbá rámutatni arra, hogy az egyszerű ábrázolások számos megfigyelt fejlődés esetében gyakran jó első közelítésül szolgálnak.

Bizonyos fokú nyugtalanságomat kell azonban kifejeznem azoknak a tudományos munkáknak jelenlegi túlsúlya miatt, amelyek a gazdaságpolitika súlyos kérdéseit sematikus és túlságosan leegyszerűsítve kívánják megoldani. Nemcsak az a baj, hogy ezek a – főbb folyóiratokban megjelenő – munkák vannak a legnagyobb számban, és a közgazdászok ezekből merítik a legtöbb ösztönzést, hanem az is, hogy ezek biztosítják szerzőjüknek a legtöbb megbecsülést. Nagy a kockázat, hogy úgy tekintsük ezeket, mint amelyek a témát teljesen ki is merítik.

Világosan rá kell mutatni arra, hogy az ilyen magatartás megengedhetetlen. Az igazolás, amelyen állítólag alapszik, a legenyhébb kritikai vizsgálatot sem állja ki. Valójában a javasolt elméleti modellek olyan feltevéseket fogalmaznak meg, amelyek egyszerűségük miatt rendkívül irreálisak, és annál inkább kitűnik irrealitásuk, minél jobban magyarázzák őket.

Az empirikus vizsgálatok továbbá nem elég szabatosak. Az egyik meglepszik három vagy négy idősor (például az általános árszínvonal, a termelés volumene és a pénzkínálat) szimultán tanulmányozásával. A korszerű statisztikai eljárások felhasználása, a spektrálemzés, az okozati összefüggéseket ellenőrző próbák vagy egyéb módszerek nem feledtethetik velünk azt, hogy a jelenségeknek számos egyéb vonatkozása van, és azt, hogy jelentőségüket még nem ellenőrizték sem általában, sem azoknak a speciális kérdéseknek a szempontjából, amelyeket a gazdaságpolitika az egyik vagy másik pillanatban felvethet.

2. A jelenlegi modellek még mindig túlságosan lerövidítettek

Azoknak a különféle kérdéseknek nem dogmatikus tanulmányozása azonban, amelyek a gazdaságpolitika kialakítása kapcsán felvetődnek, éppen ellenkezőleg azt sugallja, hogy a jelenlegi ökonometriai modellek, eltekintve nagy méreteiktől, még mindig túlságosan leegyszerűsítettek.

Ez akkor is igaz, ha csupán a pénzügyi vagy költségvetési politika orientálásáról van szó a leghagyományosabb értelemben. Még inkább fennáll az ár- és jövedelempolitika esetében vagy az olyan természetű átfogó döntéseknél, mint amelyek a munkahét rövidítésére vagy a nemzetközi árucseré átrendezésére irányulnak.

Gondolataim gyakran arra vezetnek, hogy figyelmemet az „egyensúly hiányának” megjelenítésére összpontosítsam, és arra ügyeljek, hogy a modellek, hogyan keresik a specifikációknál az erre alkalmas módozatokat. A különböző piacokon a feszültséget kifejező indikátorok jelenléte meglehetősen gyakori.⁶ Szerepük, úgy tűnik, legtöbbször kifogástalanul meghatározott. A modellek leírásakor mégis ritkán veszik ezt figyelembe.

A mennyiségek vonatkozásában fennálló „egyensúlyhiányok” számbavételére ily módon sor kerül, de az árak terén mutatkozó „egyensúlyhiányok” nem foglalják el az őket megillető helyet. Olyan gondolatok, mint a „jövedelmezőség” vagy a „versenyképesség” bizonyára sok mindent meg tudnak magyarázni, amikor a gazdaság egészének vagy egyes szektorainak dinamizmusát kell értékelni: az új vállalatok létesítése, a beruházások, a munkaerő-toborzás, a siker a kül- és a belföldi piacokon nyilvánvalóan függ ezektől. Az újabb keletű gazdaságelméletben ezeket nem hangsúlyozták eléggé,⁷ és a szóban forgó magatartási törvényszerűségeket tárgyaló ökonometriai munka hatásuk mennyiségi jelentőségét nem mutatta ki.

Méltányoljuk, hogy az elvárások kezelése iránt jelenleg olyan nagyfokú az érdeklődés. A makroszintű gazdasági modellek felhasználói bizonyára nem mulasztják el az elvárások terén fennálló helyzet végiggondolását, amikor valamely modell alkalmazását elképzelik. A teljesség kedvéért azonban meg kell jegyezni, hogy ezt a helyzetet túlságosan is gyakran exogén jellegűnek minősítették, jöllehet azt a gazdaságpolitika eszközei jelentősen befolyásolhatják.

Mindemellett úgy tűnik, hogy napjaink szakirodalma nem ad kellő tájékoztatást az elvárások szerepéről olyan jelenségeknél, amelyek a gazdaságpolitikát érdeklik. Először, túlságosan nagy hangsúlyt kap az „ésszerű elvárások” hipotézis. Ez, eltekintve bizonyos nehézségektől, a formulák felírásakor⁸ megfelelhet a struktúrapolitika számos kérdésének tanulmányozásához, de a jelenségek közép- és rövid távra történő vizsgálatához nem elegendő.⁹

Ez is azokra az elvárásokra összpontosítja a figyelmet, amelyek az általános árszínvonalra és a pénzmennyiségre vonatkoznak; jöllehet legalábbis egyenlő helyet kellene biztosítani a többi változóval kapcsolatos olyan elvárásoknak is, amelyek a gazdasági műveletek esélyeit és kockázatát, nevezetesen a jövedelmezőséget és a versenyképességet befolyásolják.

3. A jelenlegi modellek használata torzítja-e a gazdaságpolitikát

Ha szembenézünk a makroszintű ökonometriai modellek elméleti hiányosságai-
val, nyilvánvalóan kíváncsiak leszünk: vajon mekkora bizalommal viselkedhetünk
írántuk, amikor gazdaságpolitikai választási alternatívák következményeit akarják le-
írni. Ez a kérdés mindig fel fog merülni, mert a modellek sohasem lesznek tökélete-

⁶ A francia gazdaságra szerkesztett METRIC modell különösen jól mutatja ezeket az indikátorokat, amelyek a gazdasági feltételekre vonatkozóan elvégzett vizsgálatokban hazánkban már régóta nagy szerepet játszottak. (Lásd *Annales de l'INSEE*, 1977. április–szeptember.)

⁷ Érdemes megjegyezni, hogy egy kivétel akad. Ez olyan közgazdász műve, aki a francia gazdaságra középlejárátú, makroszintű gazdasági előrejelzések készítésével megbízott csoportban képezte magát. Lásd *R. Courbis: Compétitivité et croissance en économie concurrentielle*. Dunod. Paris, 1975.

⁸ Lásd *C. Gourieroux – J. J. Laffont – A. Monfort: Rational Expectations Models. Analysis of the Solutions*. INSEE. Paris, 1979.

⁹ Az „ésszerű elvárások” fanatikusainak arra a késedelemre kellene gondolniok, amely a nyugati közvélemény számára szükséges volt az új nyersolajhelyzet és következményeinek megértéséhez.

sek. Ha a vizsgálat célja ehhez hasonló, bármely más eljárással kapcsolatban hasonló kérdés vetődne fel. A modellekre való támaszkodás előnyeinek egyike éppen az, hogy a múltban előfordult hibák eredetét azonosítja, és az ebben a fejezetben feltett kérdésre a válasz bizonyos elemeit szinte önkéntelenül megadja.

A kérdés a közgazdász számára állandó kihívást jelent. Ők azok, akiknek meg kell találniuk azokat a meghatározásokat, amelyek a valóságnak minden tekintetben megfelelnek, és az ökonometria művelői számára könnyen kezelhetők.

Tudatában vagyok annak, hogy a valóban világosan felvetődött kérdés megválaszolására képességeim nem elegendők. Egyszerűen gondolkodásra szeretnék ösztönözni, és olyan pontokba foglalnám a problémákat, amelyek a kérdés időszerűségét mutatják:

1. vajon a modellek túlbecsülik-e az expanzív költségvetési politika ösztönző hatásait?
2. vajon a modellek alábecsülik-e a nyereséghányadot növelő politikából adódó előnyöket?
3. vajon a modellek a valutapolitikát a leértékelés irányába orientálják-e?

Bármelyik pont megvitatása hosszú tanulmány tárgyát képezhetné. Mivel észrevettük, hogy a kérdések megfordítva is feltehetőek (vajon a modellek alábecsülik-e az ösztönzés hatásait? stb.), itt elegendő lesz néhány rövid megjegyzést tenni.

Először, tudomásul kell venni, hogy a modellek kevésbé egyszerűsítettek, következtetéseikben kevésbé szélsőségesek, mint bizonyos gazdasági elméletek; gyakran jóval kevésbé, mint az őket közvetlenül inspiráló gazdasági elméletek. Így megmutatták, hogy a „multiplikátor” jóval alacsonyabb volt, mint azt először mondták: a nyereségnövelő politika először visszafogta a gazdasági tevékenységeket; bármiféle valutaleértékelés pedig fonák hatásokat váltott ki.

Hangsúlyozni kell továbbá, hogy a gazdaságpolitika érdeklődése a rövid lejáratról a középlejárat felé tolódott el. Ha teljes választ akarnánk adni a három fenti pont bármelyikére, mindenekelőtt azt kellene megvizsgálnunk, hogy a modellek milyen időszaki hatásokat tulajdonítanak az egyes gazdaságpolitikai intézkedéseknek, ha az időszakokat években mérjük. A vizsgálatnak már eleve a pontosság magas igényével kellene fellépni, amivel szemben – ezt őszintén el kell ismerni – a gazdaságtudomány teljesítményei elégteleneknek bizonyulnának. Ilyen módon nehéz lenne rámutatni azokra a torzításokra, amelyeket feltehetően a modellek okoznának.

Végül tudomásul kell venni, hogy a középlejáratú következmények becslésekor a napjainkban használatos különféle modellek olyan következtetésekre vezetnek, amelyek gyakran eltérnek egymástól. Az eltérések nemcsak az alig különböző számszerű eredményekben jelentkeznek – ez nem lenne aggasztó –, hanem olykor az eredmények ellentétes előjelében is. Ezért a modell felhasználójának, aki a gazdaságpolitikát irányító szakembereknek tanácsot ad, el kell kerülnie a dogmatizmust, és mértéktartónak kell lennie olyan ajánlásokkal szemben, amelyeket a modell megválasztása befolyásol. Minden, amit remélhetünk az, hogy a jövőben egyre csökken majd azoknak az eseteknek a száma, amelyekben az ökonometrikusok bizonytalanok következtetéseikben.

III. KUTATÁSI CÉLOK AZ ÖKONOMETRIA SZÁMÁRA

Napjaink közgazdászai ily módon háromszoros feladattal kerülnek szembe: először át kell értékelniük átfogó nézeteiket és leegyszerűsített elméleteiket a valós jelenségekről; másodsor fokozniuk kell az analitikus vizsgálatokat ezeknek a jelenségeknek valamennyi tárgyi vonatkozásában is; harmadszor meg kell tanulniuk

az átfogó nézetek világosabb megfogalmazását a számszerű kutatómunka eredményeivel együtt.

Az ökonometrikusok teljesen hasonló programmal állnak szemben, amit az előzővel egyidejűleg kellene végrehajtani. A program végrehajtása során azonban két speciális követelményt kellene figyelembe venni. Egyfelől nagyobb hangsúlyt kellene adni a specifikáció ellenőrzésének, mint az máig történt; másfelől a becslési módszereket és a szimulációt össze kellene egyeztetni azzal a ténnyel, hogy a specifikáció nem olyan megbízható, mint amilyen megbízhatóságot, úgy tűnik, írásbeli megfogalmazásuk kölcsönöz nekik.

Úgy érzem, hogy közülünk számosan ragaszkodnak egy ilyen programhoz, és néhány legújabb keletű és leginkább megújulást célzó ökonometriai kutatási terv valójában végül is hozzájárul majd ehhez, még akkor is, ha szerzőik látszólag más célokat követnek. Arra törekszem, hogy ezt itt bemutassam, és ily módon segítsek ezt a kutatást a véleményem szerint legtöbbet ígérő irány felé orientálni.

1. Jóllehet kifejezetten hasznos a közvetlen átfogó funkció, de nem elégséges

Az ökonometria néhány művelője gondosan megvizsgálta a jelenlegi gyakorlatot, amely szerint a nagy ökonometriai modellek a makroszintű gazdaságpolitika vizsgálatára szolgálnak. Számos logikai gyengeségre mutattak rá ennek a gyakorlatnak az alapjaiban. Mivel a módszertani kritika összetett és árnyalt, erről pontos számadást adni itt nyilvánvalóan lehetetlen. Elegendő lesz utalni annak a kiváló tanulmánynak első részére, amelyet C. Sims nemrég adott közre.¹⁰

A fő probléma abban áll, hogy az identifikálás érdekében felhozott érvek, ha közelebbről vizsgáljuk őket, nélkülözik a hihetőséget. Számos ok kétségeket támaszt a megszorításokkal szemben, amelyeket a strukturális egyenletekbe ellenőrzés nélkül vezetnek be, és feltételezik, hogy ezek különféle magatartásokat fejeznek ki. Kétségek merülhetnek fel nem csupán a „kizárási feltételekkel” kapcsolatban, amelyek szerint bizonyos változók bizonyos magatartások közvetlen meghatározásában nem játszanak szerepet, hanem olyan kétségek is támadhatnak, amelyek a változók endogén vagy exogén jelleg szerinti csoportosítására vonatkoznak. Ez utóbbiakról feltételezik, hogy az elemzett gazdasági helyzet nem érintette őket. A redukált egyenletekre továbbá olyan erős megszorításokat kötnek ki ezekben a modellekben, amelyek nagy valószínűséggel pontatlanok.

Amint azt C. Sims gondosan kimutatja, mindez ezeket a modelleket nem teszi szükségképpen használhatatlanná: ha az igazi egyenletek ugyanis nem térnek el nagyon a kikötött pontatlan feltételektől, akkor a becsülendő paraméterek számának csökkentése végül is szabatosabb előrejelzéseket eredményezhet, mint amilyenek azok egyébként lettek volna.¹¹ Mindenesetre a napjainkban használt nagyméretű modelleknek ez a tökéletessége felveti a kérdést: vajon egy alternatív közelítés nem lenne-e helyénvaló a gazdaságpolitika induktív jellegű tanulmányozásához.

Az alternatív megközelítés, amelyet C. Sims vizsgált, nagyméretű makroszintű gazdasági modellek megszorításokat nem tartalmazó, redukált alakjainak becslésé-

¹⁰ C. Sims: *Macroeconomics and Reality. Econometrica*. 1980. január. Ennek a tanulmánynak előző változatából, amely 1978-ban vált ismeretessé, hiányoztak bizonyos árnyalatok, és úgy tűnt, hogy a jelenlegi gyakorlatot mint alapvetően alkalmatlant elveti. A most közzétett szövegben ez az eset már nem áll fenn.

¹¹ Valóban kimutatták, hogy a többszörös regresszió alapuló előrejelzések esetén, kiváltképpen a regresszió bizonyos együttműködésének becslése esetén az együttműködésre vonatkozó megszorítások bevezetése, ha kis mintáról van szó, gyakran előnyösebb, mint valamennyi paraméter becslésének követelménye, ahogy azt a klasszikus statisztikai elmélet ajánlja. Lásd ebben a témában az egész „becslés előzetes próbával” tárgykörben fellelhető irodalmat, valamint például T. Sawa – T. Hiramatsu „Minimax Regret Significance Points for a Preliminary Test in Regression Analysis” (*Econometrica* 1973. november) c. tanulmányát.

ből áll. Valamennyi változót úgy kezelik, mintha endogén lenne. Kizárólag ez a becslés tárná fel a sokdimenziós sztochasztikus folyamatnak azt a szerkezetét, amely a változók halmazára épül. Valójában az idősorok kezelésére alkalmazott korszerű eljárások lehetővé teszik ezt, mégpedig igen hatékonyan, ha olyan szakértők használják azokat, mint C. Sims.

A magam részéről az ilyen természetű munkát igen hasznosnak tartom, mert felfrissíti ismereteinket arról az egyenletes fejlődésről, amelyet tapasztaltunk, valamint hozzászoktat bennünket az összetett korrelációk és bizonyos állandóságot mutató, ezért jelentős késleltetési szerkezetek létesítéséhez. Azt azonban nem gondolom, hogy ezek el fognak vezetni olyan alternatív stratégia kidolgozásához, amely a gazdaságpolitika tanulmányozására napjainkban használt stratégiát helyettesíteni tudja.

A probléma lényege az, hogy „a megszorításokat nem tartalmazó” redukált forma említése „abus de langage” (visszaélésszerű szóhasználat), amint arra C. Sims rámutat. Ezalatt olyan redukált alakokat kell értenünk, amelyeknél semmiféle előzetes „hipotetikus ismeretből” származó megszorítást nem vesznek figyelembe. A sokdimenziós sztochasztikus folyamat nem teljesen pontos meghatározása helyett azonban valójában be kell vezetnünk néhány fontos megszorítást.

Ezek közül egyik a maximális késleltetés hossza. Ennek hatása meglehetősen fontos. Például, amikor a beruházás fontos szerepet játszik, ennek a késleltetésnek 12 negyedre történő korlátozása elégtelen lehet. A legszigorúbb megszorítás azonban a szimultán tárgyalt változók számára vonatkozik. C. Sims bemutat egy gyakorlati példát hat változóval.¹² Ez valóban nagyon kevés, mert a napjaink modelljeiben szerephez jutó változók nagy száma nem fantázia szülötte: összhangban van bizonyos gazdaságpolitikai kérdések tanulmányozására alkalmas becslés elmélyült kidolgozásával.

Vannak kézenfekvő utak a becsülendő paraméterek túlságosan nagy számából adódó alapvető nehézségek megkerülésére. Az adatelemzési technika már régóta alkalmazkodik ezekhez a nehézségekhez. A sokdimenziós sztochasztikus folyamat dimenziójának csökkentése céljából, nevezetesen a változók túlságosan nagy halmaza esetén azok helyettesíthetők néhány első főkomponensükkel. Ez a gyakorlat a számszerű eredmények értelmezésének fontosságát még jobban kidomborítja tekintettel arra, hogy a közgazdászok által feltett kérdésekre kell választ adni. Ez azonban nem a legdöntőbb pont.

Tény, hogy a szóban forgó technikák a tanulmányozandó folyamatra mesterséges megszorítások bevezetését jelentik. Ezekről tudjuk, hogy nem szabatosak. Bevezetésük azonban lehetővé teszi számunkra látszólag pontos eredmények elérését. A mesterséges megszorítások ugyanis nem tetszőlegesen, a tanulmányozandó adatok vizsgálatából származnak.

Összefoglalva: ha olyan jelenségek leírása a feladat, amelyek nagyszámú változó szimultán működését feltételezik, akkor két közelítés képzelhető el. A hagyományos közelítés napjainkban előzetes elméleti elemzést követel. Talán összegezi olyan adatokon végrehajtott ökonometriai, induktív következtetések eredményeit, amelyek mások, mint a közvetlenül tárgyalt idősorok. Véleményt alkot erről az előzetes elemzésről úgy, hogy bevezet számos megszorítást, amelyek közismerten közelítő jellegűek, és bizonyos esetekben vitathatók, de mindig van gazdasági jelentőségük. Az alternatív közelítés kizárólag a tárgyalt, felölelt információ idősorokba

¹² A hat szóban forgó változó korábbi egyenletes fejlődésének visszafelé történő egészen egyszerű nyomon követésére összetettebb szerkezetet kellene bevezetni. Ezt mutatta be R. C. Fair „An Analysis of the Accuracy of Four Macroeconometric Models” (*Journal of Political Economy*, 1979. augusztus.) c. tanulmányában.

integrálásából áll és abból, hogy olyan megszorítások bevezetésével, amelyek közismerten mesterségesek, de a közvetlenül illesztett eljárás általános jellemzőit csupán kissé torzítják, teszi érthetővé az eredményeket.

Nincsenek kétségeim afelől, hogy a hagyományos közelítés tudományágunkban jobban alkalmazható és sokatigérőbb, mint az alternatív közelítés. Mindemellett megismétlem, hogy egészséges dolog az utóbbival kísérletezni és ily módon még egyszer ellenőrizni az elfogadott elgondolásokat. Ennek a munkának igen jótékony hatású mellékterméke az lesz, hogy arra kényszerít bennünket: az elfogadott specifikáció ellenőrzésének tulajdonítsunk nagyobb fontosságot, mint ahogy azt mostanáig tettük.

A vizsgálat tárgyát képező szakterületen hasznos tapasztalatokat szereztünk a csonka becslőfüggvényeknek a statisztikai indukcióban viselt szerepével kapcsolatos általános megfontolásokból. Ma már ismeretes, hogy a sokdimenziós lineáris jelenségek induktív jellegű vizsgálata bizonyos értelemben tökéletesíthető a becsült paramétervektor hosszának csökkentésével. Az ilyen javítás nem érinti az egyes paraméterek egyenként végrehajtott becslését, hanem csupán a módosított modell bizonyos általános hasznosítása esetét, ami már összevethető a gazdaságpolitikai vizsgálatokhoz szükséges bizonyos szimulációkkal. Ez különösen akkor érdemel figyelmet, ha a kis paraméterértékek a priori sokkal valószínűbbek, mint a nagy értékek.¹³

A megszorítások kikötése hasonlít kissé a csökkentett dimenziójú becslések bizonyos meghatározásbeli kikötéseire akkor is, ha a csökkenés nem a nullavektor irányában, hanem a másik irányban hat. A megszorításoknak mégsem szabad az elemzett adatoknak túlságosan ellentmondaniok. Pontosan ez az, amit a C. Sims által javasolt alternatív jellegű közelítés elkerül, és amit a jelenlegi gyakorlattal el lehetne kerülni, ha azokat a megszorításokat, amelyeket bevezetünk, gondosan, módszeresebben ellenőriznénk. A nyereség a hatékonyság terén annál nagyobb, minél valószínűbbek a priori a megszorítások.¹⁴ Ez számomra úgy tűnik, hogy világos előnyt biztosít a jelenlegi gyakorlatnak.

2. Nagyobb hangsúly a megszorítások ellenőrzésén

Szerencsét kellene kívánni saját magunknak, hogy az ökonometriai kutatás végre ráébredt arra: az ökonometrikusok erőfeszítéseiket többnyire túlságosan is a modellek becslésére és nem a modellek ellenőrzésére összpontosították. Tanácsos inkább a megszorításokkal és az exogenitással kapcsolatos hipotézisek ellenőrzésével törődni, különösen pedig a jó specifikációra irányuló induktív jellegű vizsgálatok után kell kutatni.¹⁵

Minthogy a kérdés a makroökonometriai modellek körébe vág, az erőfeszítések új irányba terelése nem fog jelentős eredményekre vezetni, ha az olyan egyszerű specifikációk tárgyalására korlátozódik, amelyek a jelenleg alkalmazott modelleknek csupán rossz karikatúrái. Az exogenitási hipotézis elvetése bizonyos változóknál nem ad semmiféle hasznosítható információt, ha az eredmény olyan specifikáció kö-

¹³ Tudatában vagyok annak, hogy az áttekintés nagyon is tömör a csökkentett dimenziójú becslés szerepéről adott fejtegetések eredményeihez képest. A „Statistical Methods of Econometrics” c. könyvem harmadik angol nyelvű kiadásában (lásd: 6. fejezet 12. §.) megkíséreltem ebben a témában világosabban fogalmazni.

¹⁴ Ez a gyakorlat nyilván a bayesi valószínűségelmélet körébe tartozik, mint sok más fogalom is, amelyet az ökonométer használ. Ebben a tekintetben nagy jelentősége van a csökkentett dimenziójú esztimátorok bayesi szemszögből történő tanulmányozásának, ami egyébként megtörtént.

¹⁵ Lásd E. Leamer: Specification Searches (John Wiley, New York, 1978.), valamint az itt tárgyalt területen A. Zellner „Statistical Analysis of Econometric Model” (Journal of the American Statistical Association, 1979. szeptember).

vetkezménye, amely a gazdaságilag jelentős változóknak nagy részét figyelmen kívül hagyja.¹⁶

Más szavakkal, ha a „tisztá” ökonometriai eljárások alkalmazása csupán igen kisméretű modelleknél képzelhető el, akkor az ökonometrikusoknak, akik a makroszintű gazdaságpolitika vizsgálatával foglalkoznak, meg kell elégedniük „nem tisztá” eljárásokkal. Nyilvánvalóan nem igazolható az összetett jelenségek valóságának eltorzítása annak érdekében, hogy a túlságosan leegyszerűsített specifikáció keretei köré erőszakoljuk őket.

A jelenlegi gyakorlattal összevetve: a haladás nem származhat közvetlenül azokból a tisztán induktív jellegű kísérletekből, amelyek valamennyi korábbi elméleti és ökonometriai ismeret elvonatkoztatásával szándékoznak újjáalkalmazni a jelenségek ábrázolásának rendszerét, úgy tűnik, hogy a fejlődésnek azoknak a próbáknak az alkalmazásából kell adódnia, amelyek különösen a kizárási megszorításokra vonatkoznak. Ezek a próbák feltehetően nem alkalmazhatók valamennyien egyszerre, amint azt a statisztikai elmélet ajánlaná, ha lehetséges volna. Így a strukturális egyenleteket egyenként kell tárgyalnunk a „nem teljes információ” alapuló eljárások alkalmazásával. A kis minták becslésének statisztikai elmélete továbbá azt sugallja, hogy ábránd lenne valamennyi kizárási megszorítás ellenőrzésével kísérletezni. Arra a néhányra kell szorítkoznunk, amelyek valószínűleg nagymértékben befolyásolják az eredményeket.

Ha a módosítás ilyen értelemben megtörtént, a makroszintű ökonometriai modellek kezelésének gyakorlata következne, alaposabban mint napjainkban. A közelítés a becslésnek és az előzetes próbáknak a kombinálásából, valamint azoknak a megszorításoknak a fenntartásából áll, amelyekről a priori valószínű, hogy nem mondanak ellene az adatoknak.

Úgy tűnik, hogy az ilyen természetű alkalmazásnál nem lehet teljesen követni *E. Maasoumit*, amikor valamennyi eljárás egyszerre történő végrehajtását javasolja valamennyi megszorítás szimultán ellenőrzésével.¹⁷ Tanulmányoznunk kellene azonban, hogy milyen esetekben lenne érdekesebb az egyenletek egy egész blokkjának szimultán kezelése az egyenként történő vizsgálat helyett.

Nincsenek illúzióink abban a tekintetben, hogy milyen nehéz olyan statisztikai elméletet kidolgozni, hogy fényt derítsünk az ilyen természetű közelítésre. Valóban erre a célra a kis minták elméletének kellene szolgálnia. Az utolsó tíz évben e téren elért igen jelentős haladás ellenére tudjuk, hogy mekkora erőfeszítést követel minden egyes új, előre tett lépés.

*

Ily módon *Jan Tinbergen* kutatási programját sikeresen végrehajtva, ma ugyanazzal a kihívással állunk szemben, ami a kezdetben fennállt. Milyen éles eszűek voltak azonban azok a vakmerő emberek, akik elindították azt. Több mint negyven év múltán is egyike ez azoknak a témáknak, amelyek a közgazdászokat leginkább érdeklik. Semmiféle újraorientáció, akár olyan, amelyen már keresztül ment, akár olyan, amelyen még keresztül kell mennie, nem befolyásolja alapvetően azt az eredeti szemléletet, amelyből kifejlődött.

¹⁶ Egy változó exogenitásának elvetése azt mutatja, hogy a becslésnek figyelembe kell vennie a változóra gyakorolt visszahatásokat. Ez azonban nyilvánvalóan nem jelenti azt, hogy a változó a gazdaságpolitikának rossz eszköze lenne. Itt nem foglalkozom tovább a kérdéssel, amelyet a „The estimation of economic systems and economic policy simulations” című előadásban, a Nemzetközi Statisztikai Intézet (ISI) manilai Konferenciáján, 1979-ben tárgyaltam.

¹⁷ Lásd: *E. Maasoumi: A Modified Stein-like Estimator for the Reduced form Coefficients of Simultaneous Equations. Econometrica. 1978. május.*

РЕЗЮМЕ

Настоящий очерк содержит материал доклада, представленного на состоявшемся в 1980 году в Эз-ан-Провансе 1У мировом конгрессе Эконометрического общества, посвященного памяти Рагнара Фриша.

Творчество одного из учредителей Эконометрического общества Рагнара Фриша руководствовалось в первую очередь проблематикой экономической политики и планирования. Вопрос о том, приспособляется ли использование эконометрических методов к нуждам экономической политики, сегодня снова приобрел актуальность в трудах Яна Тинбергена. Его научную программу продолжил Лавренс Клейн. Благодаря результатам их исследований эконометрические модели макроэкономического уровня в большинстве стран превратились в главный инструмент исследования экономической политики.

В своем очерке автор останавливается на критических замечаниях, возникающих в связи с эконометрическими моделями на макроэкономическом уровне.

SUMMARY

The study was given as a lecture, in *Ragnar Frisch's* commemoration, at the 4th World Congress of the Econometric Society held at Aix-en-Provence in 1980.

Ragnar Frisch's activity, who was one of the founders of the Econometric Society, concentrated mainly on the problems of economic policy and planning. Owing to *Jan Tinbergen's* studies the question whether the use of econometric methods follows the needs of economic policy has now become timely again. Tinbergen's research programme was carried on by *Lawrence Klein*. As a result of this econometric models at macro level have become, in several countries, the most important tools in studying economic policy.

In the study the author deals with the criticism addressed to econometric models at macro level.

GAZDASÁGI ÖSSZEFÜGGÉSEK VIZSGÁLATA HOSSZÚ IDŐSOROK ALAPJÁN*

DR. NYÁRY ZSIGMOND

A kutatói program, melynek részeredményeiről a következőkben számolok be, a hetvenes évek derekán a Központi Statisztikai Hivatalban működő Ökonometriai Laboratóriumban indult meg. Bár a befejezésig nem jutott el, feltehetően a részeredmények bemutatása is érdeklődésre tarthat számot. A kutatás részeredményeiről több ízben, így például 1978-ban Binz/Rügenben a „Planungs- und Prognosemodelle in der Wirtschaft” (a gazdaság tervezési és prognózismodelljei) tárgykörében tartott konferencián, majd 1980-ban Esztergomban a „Forecasting models in the socialist economy” (előrejelzési modellek a szocialista gazdaságban) témában rendezett nemzetközi szimpóziumon számoltam be. A kutatás eddig teljes körűnek tekinthető részeredményeiről a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat kiadásában megjelenő Történeti statisztikai füzetek 6. számában közzétett, „A magyar gazdaság hosszú távú vizsgálata ökonometriai módszerrel, 1875–1913” című tanulmányom adott képet.¹

Az adott keretek között csak nagyon szűkszavúan hivatkozhatom a hasonló témakörű tanulmányok, vagyis történeti statisztikai adatsorokkal végzett ökonometriai vizsgálatok amúgy is gyér irodalmára. Ez egyébként egyik magyarázata annak, hogy vizsgálataim nagyon magukon viselik az „első kísérlet” jellegét. Mindenesetre meg kell említenünk ebben a vonatkozásban *L. R. Klein* mindössze tíz egyenletet számláló ökonometriai modelljét, amely Japán gazdasági növekedését vizsgálta 1878–1937. évi adatsorok alapján 1961-ben. Figyelemre méltó és eddig e nemben páratlan vállalkozás *K. Ohkawa* és *Y. Hayami* (Tokió) két kötete, amely „Gazdasági növekedés: japáni tapasztalatok a Meiji-korszak óta” címmel 1973-ben jelent meg. A hosszú idősorokon alapuló, alternatív alakban megfogalmazott ökonometriai modelleket impozáns statisztikai adatbázis kiépítése tette lehetővé. Ezt az adatbázist japán gazdaságtörténészek sokéves kutatómunkájának eredményeként tizenhárom kötetben gyűjtötték össze. Sajnos, hasonló eredményekkel nem dicsekedhetünk.

Eredeti célkitűzésünk az volt, hogy vizsgálatainkat mintegy százéves időszakra terjesztjük ki. Ilyen hosszú időszakra azonban idősorok általában nem állnak rendelkezésre, sőt gyakori ellenvetésként felmerül a kérdés: ha lennének is százéves idősoraink, mi hasznuk lenne a gyakorlatban, amikor az egyes idősorok tartalmifogalmi köre olyan mértékben változik, hogy összehasonlításuk bizonyos idő múltán kétségessé válik.

* Az MKT Statisztikai Szakosztálya Statisztikatörténeti Szakcsoportjának Debrecenben, 1982. május 18–20-án tartott XX. (jubileumi) Vándorülésén megvitatott előadás.

¹ Ismertetését lásd a *Statisztikai Szemle* 1982. évi 7. számában (763–764. old.)

Arról, hogy ezt a problémát a jelen esetben hogyan próbáltuk megoldani, az alábbiakban lesz szó. Minden ellenvetés ellenére kétségtelen, hogy a hosszú távú vizsgálatokhoz összehasonlítható és hosszabb időszakot átfogó idősorok szükségese-
sek; egyes kiemelt évekre vonatkozó adatok nem elégségesek. A probléma inkább ott jelentkezik, hogy ha ilyen adatok rendelkezésre is állnak, illetve hosszabb idő-
szakra összegyűjthetők, többnyire csak gazdasági részterületekre, egyes szférákra
vonatkoznak. Aki a gazdaságot mint komplex egészet összeszövődöttségében hosz-
szabb távon akarja vizsgálni, úgyhogy a gazdaság rendkívül interdependens kap-
csolatainak mennyiségi jellemzőiről is tudjon valamit mondani, az vizsgálataiban
feltétlenül hosszú idősorokra és ökonometriai módszerekre van utalva. Arra, hogy
az alapp probléma – összehasonlítható, hosszú idősorok hiánya – mellett még milyen
speciális problémákkal találjuk szemben magunkat, a következőkben térek ki.

Különös jelentősége van az adatsorban mutatkozó töréseknek. Háborús évek
adatait – ha egyáltalán vannak – általános gyakorlat szerint el kell hagyni, mert
a rendkívüli hatások olyan kilengéseket okoznak az idősorban, hogy a becslés tor-
zítottá válik. Ilyenek az ország területében bekövetkező változások. Ilyenek értékben
kifejezett változók esetében az ország pénznemében bekövetkező változások, nem
beszélve az inflációról, amely ár- és értékadatok alkalmazását az inflációs idősokra
egyenesen kizárná. Ilyenek a nemzetijövedelem-elszámolás körébe vágó adatok ese-
tében a bázisév időszakonként feltétlenül szükségessé váló változtatásai.

Ezeket a buktatókat a jelen esetben sikerült elkerülni. Bár az eredeti célkitűzés
szerint vizsgálatainkat a két háború közötti időszakra is ki szeretnénk terjeszteni,
abban az időszakban (1875–1913) és azoknak a változóknak az esetében, amelyek-
re jelenlegi vizsgálatainkat alapítottuk, tartalmi–fogalmi változásról aligha beszél-
hetünk. Ezenkívül a változók nagyrészt természetes mértékegységben meghatározott
idősorokon alapulnak. Háborús évek, inflációs évek, országterület-változások ebben
az időszakban nem fordultak elő. A bázisév változásairól sem lehet szó – annál ke-
vésbé, minthogy nemzetijövedelem-adatokról Magyarországon a közismert Matol-
csy–Varga-féle tanulmányt (Magyarország nemzeti jövedelme 1924/25–1934/35.
Magyar Gazdaságkutató Intézet. Budapest. 1936), illetve Fellner Frigyes tanulmá-
nyát (Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1930.
évi 11. sz. 999–1008. old.) megelőzően nem beszélhetünk.

Itt érkeztünk el a modellezés problémájához: idősorainkkal a magyar gazda-
ság egy történeti szakaszának modelljét kívánjuk összeállítani. A modell lényegé-
ben a valóság egyszerűsített és kicsinyített mása. *Jan Tinbergen* mondását idézve:
„A valóságnak csupán egyfajta vázát tudjuk megmintázni”.² Meg kell elégednünk
vele, hogy csupán a rendelkezésre álló fogyatékos adattömeggel dolgozhatunk, és
ha ez csupán részterületekre vonatkozik, meg kell elégednünk e részterületek vizs-
gálatával. Esetenként kell eldöntenünk, hogy ezek a részterületek mennyiben te-
kinthetők az alapsokaság reprezentánsainak, és mennyiben lehet ezek alapján az
egészre következtetni.

Az ökonometriai modell lényege, hogy matematikai formában fogalmaz meg
hipotetikus gazdasági összefüggéseket (specifikáció); összeállítja a változók sta-
tisztikai adatsorait, megbecsüli a változók kapcsolatának számszerűségeit kifejező
együtthatókat (paramétereket), elvégzi a szükséges szignifikanciapróbákat, végül
értelmezi a paramétereket, illetve levonja az ezek alapján adódó következtetéseket.

A gazdasági összefüggések ökonometriai vizsgálatát az információrobbanás
korában az is indokolja, hogy egyetlen paraméterben vagy korrelációs együttható-

² *Tinbergen, J.*: *Business cycles in the United Kingdom, 1870–1914*. North Holland Publishing Co. Am-
sterdam. 1956. 139. old.

ban esetenként sok információ testesülhet meg. Egyetlen paraméterrel jellemezhetjük tetszés szerinti hosszúságú időszakokra is két változó (például a bányászati és a kohászati ág termelésének és az ott alkalmazott munkáslétszámnak vagy a mezőgazdasági termelésnek és az időjárási viszonyoknak) számszerű összefüggését.

A most vizsgált 1875–1913. évi időszak tehát az eredetileg tervezett programnak első részidőszakát jelenti. Mint mondtuk: a valóságnak csak vázát tudjuk megmintázni, s ebből következik, hogy a modell minden esetben kompromisszum a „minél többet mondó” gazdasági összefüggések megfogalmazásának igénye és a rendelkezésre álló adatbázis adta lehetőségek között. Ez a kompromisszum a jelen esetben azt jelentette, hogy olyan összefüggések specifikációjával kellett megelégednem, amelyekhez adatot találtam; másrészt azt, hogy még az így megfogalmazott összefüggéseken is „menet közben” nagyon gyakran változtatnom kellett, mert az összefüggésrendszer paraméterei (a standard hibák alapján) sokszor nem voltak megbízhatók, aminek leggyakoribb oka az egyenlet magyarázó változói közötti multikollinearitás volt. Ebből kifolyólag a végleges formába öntött összefüggések az eredeti elképzeléseknél sajnos sok esetben „primitívebbekké” váltak.

Teljes őszinteséggel utalnunk kell egyben arra, hogy az alapadatokhoz nagyfokú bizonytalanság fűződik. Az alapadatokat az egykorú statisztikai adatforrásokból gyűjtöttem ki. Forrásaim a Statisztikai évkönyv (1871–1889), a Magyar statisztikai évkönyv (1893-tól), illetve a Közgazdasági és statisztikai évkönyv (1887–1895), valamint a Világgazdasági idősorok 1860–1960 c. kiadványok voltak. Az adatoknak csak viszonylag csekély hányadában volt szükség továbbfeldolgozások, finomítások elvégzésére, viszonyszámok, átlagok, trend, illetve trendtől való eltérés számítására; így az időjárási változások jellemzésére alkalmas ún. IOWA-index esetében, amely a mezőgazdasági termelés súlyát képező növényfélések éves termésmennyiségeinek a trendtől való eltérésein alapul, és ennek folytán a termésmennyiség alakulására ható nem szabályos (véletlen) tényezőket (feltételezés szerint az időjárást) fejezi ki.³ Egyébként, hogy magukat az alapadatokat eleve mekkora megfigyelési hiba terheli, arra nézve pontos támpontunk nincsen.

Az egyenletrendszer *lineáris egyenletekből* áll, ami erős dinamikát feltüntető idősorok esetében önmagában is torzítások forrásává lehet. Lehetséges, hogy egyes esetekben a jelenség alakulása jobban közelíthető lenne nem lineáris függvény segítségével. Az 1875–1913. évi időszakra (39 éves idősor) lineárisan becsült paramétereinknek azonban ebben az esetben van egy *kontrollja*, éspedig az, hogy a fenti adatbázison (tehát 39 évre) becsült egyenleteket ugyanazzal a módszerrel megbecsültük rövidebb, 21 megfigyelésből álló, 1893–1913. évi adatsor alapján is. A becslések az esetek döntő többségében a paraméterek stabilitását (vagyis megbízhatóságát) mutatták, bár várakozásainknak megfelelően a paraméter standard hibája – elfogadható szignifikancia-határokon belül – általában növekedett, a kapcsolat szorosságát mutató korrelációs együttható értéke többnyire csökkent. Annak egyébként, hogy az 1875–1913. évi időszakon belül az 1893–1913. évi részidőszakra is elvégeztük az egyenletek becslését, nem a kontroll volt az elsődleges célja, hanem az a körülmény, hogy 1893-tól fogva – ami a Magyar statisztikai évkönyv induló éve – a statisztikai adatközlés körének nagymértékű bővülése, a statisztikai anyag állandó gazdagodása volt megfigyelhető. Így az 1893–1913. évekre olyan egyenletek specifikációja is lehetővé vált, amelyekre korábban adathiány miatt (a jelenség meg nem figyelése) miatt nem volt mód (egy-egy iparágak termelése, bizonyos áruk kereskedelmi forgalma, közlekedés, fogyasztás). Ez utóbbi

³ Számításának módját lásd például: *Halabuk László–Hulyák Katalin: Az időjárás és a mezőgazdasági termelési eredmények. Ökonometriai füzetek. 10. sz. Központi Statisztikai Hivatal Budapest. 1968. 133 old.*

egyenleteket az adott lehetőségekre való tekintettel a jelen beszámoló köréből kénytelen voltam kizárni, ismételten utalva arra, hogy a Történeti statisztikai füzetek 6. számában mindez megtalálható. Csak a teljesség kedvéért jegyzem meg, hogy ez az utóbbi kiadvány 92 egyenletet tartalmaz 115 változóval, ami azt jelenti, hogy az adatbázis kialakítása során 115 adatsor összeállítására volt szükség. Az 1875–1913. évi időszakra 57 egyenlet becslésére került sor. E beszámoló háttérét ezek az egyenletek képezik, de ezek közül itt csak a lényegesebbekre térhetünk ki.

Szólni kell továbbá, bármennyire vázlatosan is, a történeti időszak főbb jellemzőiről, abban a mértékben, amennyire ez a bemutatott összefüggések szempontjából lényeges. Ennek mindenekelőtt abból a szempontból van jelentősége, hogy mennyiben sikerült az akkori magyar gazdaság néhány jelenségét számszerűsíteni, illetve a kapcsolatokat mennyiségileg meghatározni.

Magának az egyenletrendszernek az adatbázisát az adott keretek között lehetetlen bemutatni, de ismételten utalok a Történeti statisztikai füzetek 6. számára, amelyben az eddigi vizsgálatokban szereplő valamennyi (115) változó adatsora megtalálható. A történeti háttérrel illetően viszont elsősorban *Berend T. Iván*, *Szuhay Miklós*, *Ránki György*, *Katus László* és *Román Zoltán* műveire utalok, hangsúlyozva, hogy tanulmányom már annak eredeti célkitűzése szerint sem kívánt gazdaságtörténet lenni, főleg nem olyan értelemben, hogy gazdaságtörténelemszeink megállapításait mintegy számszerűen ellenőrizze, vagy éppen alkotó módon továbbfejlessze. Az előbbinél lényegesen szerényebb célkitűzése inkább az, hogy a gazdaságtörténetből amúgy is ismert tényeket illusztráljon, rámutasson bizonyos összefüggésekre, főleg pedig – annak ellenére, hogy a tanulmány maga módszer-tanilag semmi újat nem tartalmaz – felhívja a figyelmet a módszer alkalmazásában rejlő lehetőségekre, előnyökre.

A modell összefüggései szempontjából mindenképpen elsőrendű fontosságú, hogy az Osztrák–Magyar Monarchián belül Magyarország a megfigyelési időszakban agrárország volt. A mezőgazdasági termékek szempontjából Ausztria jelentette a legnagyobb piacot, de bizonyos árucikkek szempontjából (búza, búzaliszt) a vámkülföld is szerepet játszott; különösen addig, amíg a legnagyobb versenytársak (Kanada, Argentína) a piacon meg nem jelentek. A magyar mezőgazdaság extenzív volt, főleg a gabonatermelésre volt berendezkedve.

Egyenletrendszerünk az országnak ezt a mezőgazdasági túlsúlyát mindenekelőtt a mezőgazdasági összefüggések viszonylag jelentős számában tükrözi. Több fontos növényféléselem termelését vizsgáltuk meg, és az egyenletek azt mutatták, hogy a növénytermelés eredményét döntő súllyal az időjárás befolyásolta, ami az extenzív mezőgazdaság egyik jellemzője. Az extenzív gazdálkodás okai közt szerepel a földbirtok eladósodása, a jelzálogkölcson-állomány emelkedése is. A termelt gabonamennyiséget ötéves mozgóátlagokkal fejezve ki, ez megfigyelési időszakunk elején (1875–1880) évente 4,5–6 millió tonnát tett ki, az időszak végén (1911–1913) pedig mintegy 12 millió tonnát (az emelkedés több mint kétszeres, két és félszeres). Ugyanakkor a földhitelek az 1875. évi 411 millió koronáról 1913-ig 2421 millió koronára emelkedtek (az emelkedés közel hatszoros).

A külkereskedelmi összefüggéseket illetően: az egyenletek tanúsága szerint a magyar összimport és az osztrák eredetű import, a magyar export és az Ausztriába irányuló export között az egész megfigyelési időszak alatt igen erős a pozitív kapcsolat: Ausztriához kötöttségünk bár végig erős, de némileg csökkenő irányzatú volt (globális kivitelünk 287 százalékos emelkedése ausztriai kiszállításaink 264 százalékos emelkedésével járt együtt a megfigyelt időszakban, globális behozatalunk 229 százalékos növekedése ausztriai behozatalunknak mindössze 188 százalékos

növekedése mellett ment végbe). Az egyes változók egymásrahatását a továbbiakban bemutatott egyenletek paraméterei is alátámasztják.

Hosszú távú elemző modellekben különös súllyal esnek latba a gazdasági fejlettség szintjét feltüntető változók. Az adatbázis engedte szűk lehetőségek között megkíséreltük ezt mind a mezőgazdaságban, mind az iparban egy-egy változó segítségével kifejezésre juttatni. A mezőgazdaságban erre az egy főre jutó kenyérgabona mennyisége, az iparban – jobb híján – az egy főre jutó vasérctermelés mennyisége kínálkozott. A kenyérgabona-ellátottság mindenekelőtt az ország gabonatermék-exportáló kapacitásának magyarázatában játszik szerepet; a vasérctermelés az importigény, a beruházások, a vállalatalapítások területén. Ebbe a körbe tartozik bizonyos értelemben a vasúti hálózat kiépülése is: elsősorban mint az infrastruktúra fejlettségének legfontosabb mutatója. Sajnos azonban ezt az utóbbi hatást nagyon kis mértékben sikerült számszerűsíteniünk (a széntermelés és a postaforgalom egyenletében).

A mezőgazdasági egyenletek viszonylagos bő specifikációs lehetőségei mellett az adatbázis csekély lehetőséget nyújtott hasonló jellegű összefüggéseknek az ipari szférában való megfogalmazására. (Különös módon erre még egyes élelmiszeripari ágak esetében is csak 1893-tól kezdve volna lehetőség.) Jelen tanulmányunkban négy ilyen összefüggés szerepel: a széntermelés, a nyersvastermelés, a bánya- és kohótermelés, valamint a kohászati kapacitáskihasználás összefüggései. Ez utóbbi segítségével konjunkturális hatásokat kívántunk megragadni.

A termelési tényezőket illetően: különleges fontosságú lett volna a hosszú távú növekedés vizsgálata szempontjából, ha sikerült volna a beruházási tevékenység valamilyen globális mutatóját megragadni. Ilyen adat híján kénytelen voltam megelégedni egyrészt az állami beruházások (éves és kumulált) értékadatának a szerepeltetésével (ez több összefüggésben szignifikáns magyarázó változónak is bizonyult); másrészt egyes részterületek beruházási tevékenységének mindenesetre nagyon kísérleti jellegű magyarázatával (vízszabályozási költségek a mezőgazdaságban; szállítóberendezések a bányászatban és a kohászatban).

Épp ily kevésbé volt lehetőség az 1875–1913. évi megfigyelési időszak egészében a munkaerő-összefüggések megfogalmazására. Meg kellett elégednem a bányászatban és kohászatban, valamint a vasúti közlekedésben alkalmazottak számának az egyenletével. A foglalkoztatottságot a munkaerő-kínálat oldaláról a népességi változók, a munkaerő-kereslet oldaláról főleg a beruházások determinálták. Ezek a hatások a becsült paraméterekben ki is fejeződnek.

Fogyasztási egyenletek specifikációjára a fenti időszakban nem volt mód (1893 és 1913 között egyes összefüggések már megfogalmazhatók, de ezek most kívül esnek a bemutatás körén). Alig több sikerrel kísérlelhető meg egyes gabonafélék árának függvény segítségével való magyarázata. A várakozásoknak megfelelően erősnek mutatkoztak a világgazdasági árhatások; ugyanakkor a belföldi általános gabonaár-trend hatása is kimutatható.

Az adatbázis végül lehetőséget nyújtott néhány pénzügyi összefüggés kísérleti jellegű megfogalmazására (pénzforgalom, lakossági megtakarítások, földhitel). Ezek között a változók között elég nagy interdependencia mutatható ki; ugyanakkor nem volt mód a reálszféra és a pénzügyi szféra kölcsönös egymásrahatásainak a megfogalmazására.

Becsült regresszióegyenleteinket az alábbiakban közöljük. Az általános szokásnak megfelelően, valamint az értelmezhetőség megkönnyítése érdekében egyenletcsoportonként megadjuk mind a függő, mind a független (magyarázó) változók szimbólumainak a magyarázatát. A magyarázó változók előtt álló számértékek

a paramétereket jelzik, és arra utalnak, hogy a szóban forgó változó egy egységnyi változásával ceteris paribus a függő változó hány egységnyi változása jár együtt. A paraméter alatti zárójeles kifejezés a paraméter standard hibáját mutatja (ha ez az érték kisebb a paraméterértéknél, a becslést szignifikánsnak tekintjük). Az r a változók kapcsolatának szorosságát jelző korrelációs együttható. Az összefüggések jobb oldalán álló két utolsó kifejezés a függvény konstans tagját, illetve a becslés reziduumát jelenti.

A mezőgazdasági egyenletek csoportja:

/1/	$QP1\ 1 = 31,6224\ lowa + 302,2023\ Ter\ 1 - 7288,5913 + u$	$r = 0,9259$
	(4,9056) (27,0622)	
/2/	$QP1\ 2 = 9,0792\ lowa + 155,7778\ Ter\ 2 + 0,0845\ QCereal\ 5m - 1983,0715 + u$	$r = 0,8353$
	(1,4293) (47,0539) (0,0192)	
/3/	$QP1\ 3 = 10,3223\ lowa + 227,2834\ Ter\ 3 - 1835,0499 + u$	$r = 0,5495$
	(3,1339) (149,4523)	
/4/	$QP1\ 4 = 6,0695\ lowa + 121,0799\ Ter\ 4 + 0,0954\ QCereal\ 5m - 1542,3153 + u$	$r = 0,8667$
	(1,5145) (54,9730) (0,0133)	
/5/	$QP1\ 5 = 19,0257\ lowa + 589,9108\ Ter\ 5 - 9194,1471 + u$	$r = 0,8941$
	(5,0429) (55,3182)	
/6/	$QP1\ 6 = 33,1486\ lowa + 2098,3503\ Ter\ 6 - 8465,1970 + u$	$r = 0,8798$
	(7,1401) (204,7756)	
/7/	$QP1\ 7 = 19,4561\ Ter\ 7 - 2468,3313 + u$	$r = 0,6962$
	(3,2980)	
/8/	$QP1\ 8 = 41,2367\ lowa + 589,7887\ Ter\ 8 - 5433,0166 + u$	$r = 0,9275$
	(16,3060) (41,8681)	
/9/	$QP1\ 1,2/1 = 3,6115\ lowa + 0,0208\ Ar + 0,4041\ VAqu - 0,0453\ VCr - 343,0135 + u$	$r = 0,8412$
	(0,4447) (0,0187) (0,2385) (0,0336)	
/10/	$Ar = -0,7210\ Verv + 13\ 326,6194 + u$	$r = 0,6461$
	(0,1400)	
/11/	$Verv = -0,7181\ VCr + 2512,7932 + u$	$r = 0,8848$
	(0,6249)	

A változók jelölése:

$QP1\ 1$ – búzatermés (1000 tonna)	$Ter\ 1$ – a búzaterület részesedése a szántóterületből (százalék)
$QP1\ 2$ – rozstermés (1000 tonna)	$Ter\ 2$ – a rozsterület részesedése a szántóterületből (százalék)
$QP1\ 3$ – árpatermés (1000 tonna)	$Ter\ 3$ – az árpaterület részesedése a szántóterületből (százalék)
$QP1\ 4$ – zabtermés (1000 tonna)	$Ter\ 4$ – a zabterület részesedése a szántóterületből (százalék)
$QP1\ 5$ – kukoricatermés (1000 tonna)	$Ter\ 5$ – a kukoricaterület részesedése a szántóterületből (százalék)
$QP1\ 6$ – burgonyatermés (1000 tonna)	$Ter\ 6$ – a burgonyaterület részesedése a szántóterületből (százalék)
$QP1\ 7$ – bortermés (1000 hl)	$Ter\ 7$ – a leszüretelt szőlőterület (1000 ha)
$QP1\ 8$ – szénatermés (tonna)	$Ter\ 8$ – a mesterséges kaszálók aránya (százalék)

$lowa$ – a tíz kiválasztott növény alapján számított időjárás index (százalék)

$QCereal\ 5m$ – a gabonatermés 5 éves mozgóátlaga (1000 tonna)

$QP1\ 1,2/1$ – az egy főre jutó kenyérgabona-mennyiség (kg)

Ar – szántóterület (1000 ha)

$VAqu$ – vízszabályozási költségek, kumuláltan (millió korona)

VCr – földhitelállomány (millió korona)

$Verv$ – ugarterület (1000 ha)

Az azonos formában specifikált nyolc növénytermelési egyenlet bemutatott becült eredményei kellőképpen alátámasztják az időjárás tényezők jelentős szerepét a termés alakulásában; ugyanakkor az illető növényfélések művelési területének változásai hasonlóan nagy súllyal esnek latba. A rozstermelés egyenlete például azt fejezi ki, hogy az 1875–1913. évi átlagos időjárásnak az $lowa$ -index értelmében vett egy százalékos javulása 9000 tonnával, a rozsterület arányának egy százalékos növelése kb. 155 000 tonnával több termést biztosít. A harmadik változó ($QCereal\ 5m$) a gabonatermelés ötéves mozgóátlagát jelenti, vagyis azt, hogy rövid (5 éves) távon az ország az adott körülmények között mekkora gabonamennyiség előállítására képes; a változó tehát egyfajta „technológiai szintet” fejez ki.

Az egy főre jutó kenyérgabona-ellátottságot (QPI 1, 2/1) az időjárás, a vízszabályozási költségek, a földhitel és a szántóterület függvényének tekintetem. Valamennyi változó termelésitényező-jellegű; ezek közül a szántóterület változója (Ar) látszik alkalmasnak arra, hogy keresleti hatásokat közvetítsen (ahhoz hasonlóan, ahogy ezt a dezaggregált növénytermelési egyenletekben a Ter 1, Ter 2 stb. változók teszik): végül is a kereslet változásaiban kifejeződő konjunkturális hatások a szántóterület és az ugarterület arányának változásaiban jelenhettek meg. Az időjárás természetesen exogén adottság, míg a vízszabályozást, a földhitelt és a szántóterületet további változók függvényeként fogtam fel. Magától értetődően negatív kapcsolat áll fenn a szántóterület és az ugar között; hasonlóképpen az ugar és a földhitel között: az ugar csökkenése (vagyis a földek művelés alá vonása) csak a földhitelek növelése mellett volt elérhető.

A külkereskedelmi egyenletek csoportja:

$$\begin{aligned}
 /12/ \quad VExp &= 0,2106 \underset{(0,0815)}{QPI} \underset{1,2/1}{(t-1)} + 1,0151 \underset{(0,0678)}{VExpA} + 0,2138 \underset{(0,0394)}{VExpAH} - 151,3196 + u & r = 0,9969 \\
 /13/ \quad VImp &= 1,2272 \underset{(0,0849)}{VImpA} + 0,3346 \underset{(0,0768)}{VExpA} - 255,9988 + u & r = 0,9951 \\
 /14/ \quad ExpMat &= -0,0156 \underset{(0,0040)}{EquilExIm} (t-1) - 0,0223 \underset{(0,0021)}{VExpA} + 0,0075 \underset{(0,0037)}{ExpPI} 1 + 75,9194 + u & r = 0,8990 \\
 /15/ \quad ImpProd &= -0,0840 \underset{(0,0146)}{ProdMin/1} (t-1) + 0,0023 \underset{(0,0019)}{VImpA} + 83,4898 + u & r = 0,7758 \\
 /16/ \quad ExpPI 1 &= 0,9373 \underset{(0,2584)}{IndImpPI} 1 - 3,8134 \underset{(1,1775)}{PrPI} 1 + 538,8468 + u & r = 0,6052 \\
 /17/ \quad ExpF &= 0,6301 \underset{(0,1136)}{ExpFUSA} + 0,4949 \underset{(0,0522)}{VExpA} + 67,4381 + u & r = 0,9126
 \end{aligned}$$

A változók jelölése:

$VExp$ – a magyar export értéke (millió korona)
 $VExpA$ – az Ausztriába irányuló magyar export értéke (millió korona)
 $VExpAH$ – az osztrák–magyar közös vámterület exportja (millió korona)
 $VImp$ – a magyar import értéke (millió korona)
 $VImpA$ – az osztrák eredetű magyar import értéke (millió korona)
 $ExpMat$ – nyersanyagexport aránya (százalék)
 $EquilExIm (t-1)$ – külkereskedelmi egyenleg az előző évben (millió korona)
 $ExpPI 1$ – búzaexport (1000 tonna)
 $ImpProd$ – a készáruimport aránya (százalék)
 $ProdMin/1 (t-1)$ – az egy főre jutó vasérctermelés az előző évben (kg)
 $IndImpPI 1$ – a nagyobb búzaimportőr-országok importjának volumenindexe (Index: 1875. év = 100)
 $PrPI 1$ – a búza nagykereskedelmi átlagára (Index: 1875. év = 100)
 $ExpF$ – búzalisztexport (1000 tonna)
 $ExpFUSA$ – az Egyesült Államok búzalisztexportja (1000 tonna)

A bemutatott hat külkereskedelmi összefüggés közül kettő az ország teljes külkereskedelmi forgalmát, kettő a külkereskedelmi szerkezet alakulásának hatótényezőit, további kettő pedig két kiemelt fontosságú exportcikk (a búza és a búzaliszt) forgalmát magyarázza.

Az ország exportlehetőségét ($VExp$) az előző megfigyelési időszak kenyérgabona-ellátottsága határozta meg: ennek egy kilogrammal való növekedése kb. 200 000 korona értékű exporttöbbletet tett lehetővé. Az Ausztriába irányuló export egymilliónyi növekedése ugyanennyi globális exportforgalom-növekedéssel járt együtt; Ausztriának mint a magyar exportárak felvevő piacának a szerepe ebben a vonatkozásban is kellően kifejezésre jut. Ausztriával való összefonódottságunkat a /13/ importegyenlet is mutatja: az osztrák eredetű import egymillió koronával való emelkedésével mintegy 1,2 millió korona globális importnövekedés párosul.

A külkereskedelmi szerkezet alakulását vizsgáló /14/ és /15/ egyenletekkel mindenekelőtt az Ausztriával fennálló gazdasági kapcsolataink tekintetében megfogalmazott hipotéziseket kívántuk igazolni. A készáruimportot tekintve ($ImpProd$) meg-

mutatkozik, hogy egymilliárd korona ausztriai eredetű importnövekedés kb. 2 százalékkal növelte a készáruk importbeli arányát; hasonló pozitív kapcsolat az export nyersanyaghányadát (*ExpMat*) magyarázó egyenletben nem volt kimutatható: az ausztriai export százmillió koronával való emelkedése a globális export nyersanyag-tartalmának mintegy 2 százalékos csökkenésével járt együtt: a priori hipotézisünk nem igazolódott be.

A készáruk importbeli aránya és az ország ipari fejlettségének proxy-változója (*ProdMin/1*) közötti negatív kapcsolat logikus, és logikus az export nyersanyag-tartalmának egyenletében a búzakivitel pozitív és a korábbi külkereskedelmi mérleg negatív paramétere is: a passzív külkereskedelmi mérleg további exportra serkenthet.

A búzaexport és a búzalisztexport egyenletében jelentős szerepe van a világgazdasági változóknak: a fontosabb búzaimportőr-államok importvolumenének egy százalékos növekedése több mint 900 tonna magyar exporttöbbletet involvált. Az Egyesült Államok egységnyi búzalisztexportja (mint a világgazdasági konjunktúra proxy-változója) több mint 600 tonna magyar búzalisztexporttal járt együtt.

Gabonaárak:

$$/18/ \quad PrCereal = 0,6090 \underset{(0,1114)}{tUSA} + 60,2182 + u \quad r = 0,6685$$

$$/19/ \quad PrPI \ 1 = 0,8534 \underset{(0,1032)}{PrCereal} + 0,2343 \underset{(0,0940)}{tUSA} - 12,7584 + u \quad r = 0,9149$$

A változók jelölése:

PrCereal – a gabona nagykereskedelmi átlagára (Index: 1875. év = 100)
tUSA – a búza ártrendje az Egyesült Államokban (Index: 1875. év = 100)
PrPI 1 – a búza nagykereskedelmi átlagára (Index: 1875. év = 100)

Mint a becsült eredményekből látható, a világgazdasági hatás (amit esetünkben az Egyesült Államok búzaár-alakulásának trendje fejez ki), a magyar gabona árának alakulására is erősen rányomta bélyegét.

Az ipari és közlekedési egyenletek csoportja:

$$/20/ \quad VMontMet = 0,0482 \underset{(0,0089)}{TransMont} + 0,7812 \underset{(0,4231)}{LabMontMet} - 47,7590 + u \quad r = 0,9747$$

$$/21/ \quad ProdMin/1 = 0,0342 \underset{(0,0023)}{SVInv} + 36,4289 + u \quad r = 0,9247$$

$$/22/ \quad ProdFerr = 31,7011 \underset{(4,0243)}{Cap} - 1039,6960 + u \quad r = 0,7890$$

$$/23/ \quad ProdCarb = 0,5296 \underset{(0,0025)}{ConstrCf} - 2403,0773 + u \quad r = 0,9641$$

$$/24/ \quad ConstrCf = 38,5214 \underset{(8,4095)}{LabCf} + 0,8305 \underset{(0,0835)}{ConstrCfA} - 1130,0267 + u \quad r = 0,9949$$

$$/25/ \quad Post = 0,0522 \underset{(0,0051)}{ConstrCf} - 127,3511 + u \quad r = 0,9527$$

A változók jelölése:

VMontMet – bányá- és kohótermelés sótermelés nélkül, (millió korona)
TransMont – bányászati szállítópályák hossza (km)
LabMontMet – a bányászatban és kohászatban foglalkoztatott munkások száma (ezer fő)
ProdMin/1 – az egy főre jutó vasérctermelés (kg)
SVInv – az állami beruházások értéke kumuláltan (millió korona)
ProdFerr – nyersvastermelés (1000 tonna)
Cap – az üzemi hetek száma egy kohóra évente
ProdCarb – összes széntermelés (1000 tonna)
ConstrCf – a vasutak építési hossza (1000 km)
ConstrCfA – az osztrák vasutak építési hossza (1000 km)
LabCf – a magyar vasutak dolgozóinak száma (ezer fő)
Post – a levélpostai forgalom (ezer küldemény)

Mint látható, a bányászati és kohászati termelés egyenlete (a függő változót a rendelkezésre álló adatoknak megfelelően koronaértékben fejezve ki) lényegében lineáris termelési függvény, amelyben a hagyományos termelési tényezőket: az élő munkát és az állóeszközöket a bányászatban és a kohászatban foglalkoztatott munkások száma és – mivel az állóeszközökre vonatkozólag adatsor nem volt összeállítható – proxy-változóként a bányászat szállítópályáinak hossza fejezte ki. Mindkét „termelési tényezőt” endogén változónak tekintetem (lásd alább a beruházási egyenletcsoport és a munkaerő-egyenletcsoport megfelelő összefüggéseit).

A különben rendkívül egyszerű /21/ összefüggés lényegében általános fejlettségi mutatónak tekinthető. Az egy főre jutó vasérctermelést az állami beruházások kumulált összegével kíséreltük meg magyarázni. Az állami beruházások minden milliárd koronája fejenként mintegy 30 kilogrammos vasérctermeléssel járt együtt évente.

A nyersvastermelés alakulását a kohók kapacitáskihasználása (egy kohóra eső üzemi hetek száma évente) kielégítően magyarázta. Ugyanakkor a szénbányászati termelés magyarázó változójául a vasúthálózat kiépülése bizonyult alkalmasnak; (próbálkoztunk azzal is, hogy további magyarázó változóul az összefüggésbe az egy főre jutó vasérctermelést is bekapcsoljuk, ez azonban – nyilván a magyarázó változók multikollinearitása folytán – nem adott értelmezhető eredményt).

Hasonlóképpen a vasúti hálózat kiépülése magyarázza a postai forgalom nagymérvű növekedését a /25/ egyenletben. Magát a vasútépítések alakulását is sztochasztikus egyenlet magyarázta, melynek tanúsága szerint az osztrák és a magyar vasúthálózat kiépülése párhuzamosan történt, s a vasúti dolgozók számának erőteljes gyarapodása is alátámasztotta.

A beruházási egyenletek csoportja:

$$/26/ \quad VInv = 0,1277 VImp + 0,0828 EquilBudg (t-1) - 86,8753 + u \quad r = 0,8734$$

(0,0165) (0,0683)

$$/27/ \quad SVInv = \sum_{t=1}^n VInv (t=1, \dots, 39)$$

$$/28/ \quad TransMont = 8,6712 ProdMin/1 + 0,5049 SVInv + 679,1048 + u \quad r = 0,9859$$

(1,6341) (0,0602)

$$/29/ \quad VAqu = 0,0968 SVInv + 53,0227 + u \quad r = 0,9764$$

(0,0035)

A változók jelölése:

VInv – az állami beruházások értéke (millió korona)

EquilBudg (t-1) – az államháztartás költségvetési egyenlege az előző évben (millió korona)

SVInv – az állami beruházások értéke kumuláltan (millió korona)

TransMont – a bányászati szállítópályák hossza (km)

ProdMin/1 – az egy főre jutó vasérctermelés (kg)

VAqu – a vízszabályozási költségek kumuláltan (millió korona)

Mint említettük, átfogó beruházási adatok hiányában meg kellett elégednünk egyrészt az állami beruházások, másrészt két résztvevővel (bányászati szállítópályák és vízszabályozás) egyenletének a felírásával.

Az állami beruházások egyenlete a tárgyévi, koronában meghatározott beruházások értékét az államháztartás előző évi költségvetési egyenlegétől, valamint az importtól teszi függővé. Az előző évi költségvetési többlet minden millió koronája valamivel több mint 80 000 korona állami beruházással, ugyanakkor egymillió korona import több mint 120 000 korona állami beruházással járt együtt. (Nem érdektelen megjegyezni, hogy a /26/ egyenlet olyan alternatívája, amely harmadik magyarázó változóként a készpénzforgalmat (*Curr*) is bekapcsolja, azt állapítja

meg, hogy a bankjegyforgalom millió koronás élénkülésével mintegy 50 000 korona állami beruháznövekedés párosult.)

A tárgyévi állami beruházások kumulálása 1875-től kezdődően voltaképpen az állami szektor bruttó állóeszközeinek proxy-változóját adja, és mind a bányászati szállítóberendezések, mind a vízszabályozási költségek egyenletében magyarázó változóként szerepel, éspedig jelentős súllyal (lásd a /28/ és /29/ egyenleteket).

A munkaerő-egyenletek csoportja:

$$/30/ \quad \text{LabMontMet} = 0,0772 \text{ VInv} + 0,2104 \text{ Nat20m} - 71,3351 + u \quad r = 0,9712$$

(0,0130) (0,0165)

$$/31/ \quad \text{LabCf} = -0,0677 \text{ QPI } 1,2/1 + 0,8512 \text{ Nat20m} - 414,6748 + u \quad r = 0,9365$$

(0,0435) (0,0559)

$$/32/ \quad \text{Cap} = -0,5794 \text{ ImpProd} + 0,0018 \text{ SVInv} + 87,6192 + u \quad r = 0,7628$$

(0,1911) (0,0007)

A változók jelölése:

LabMontMet – a bányászatban és kohászatban foglalkoztatott munkások száma (ezer fő)

VInv – az állami beruházások értéke (millió korona)

Nat20m – az élveszületések ötagú mozgóátlaga 16–20 évvel korábban (ezer fő)

LabCf – a magyar vasutak dolgozóinak száma (ezer fő)

QPI 1,2/1 – az egy főre jutó kenyérgabona mennyisége (kg)

Cap – az üzemi hetek száma egy kohóra évente

ImpProd – a készáruimport aránya (százalék)

SVInv – az állami beruházások értéke kumuláltan (millió korona)

A munkaerő-összefüggéseket a bányászatban és a kohászatban alkalmazott munkások számának, valamint a magyar vasutak dolgozói létszámának egyenletei képviselik. A bányászati és kohászati munkáslétszámot megkíséreltem egy munkaerő-kínálati és egy munkaerő-keresleti tényező függvényében magyarázni. A kínálatot ebben az esetben a munkábalépő korosztályok számosságával (a 15–20 évvel korábbi élveszületések ötagú mozgó átlagával) közelítettem; a tárgyévi beruházások pedig a munkaerő iránt megnyilvánuló újabb igényeket fejezik ki. Egymillió korona új állami beruházás kb. 70 főnyi, ezer fővel nagyobb 15–20 évvel korábbi évi élveszületés több mint 200 főnyi munkaerő-növekedéssel járt együtt.

Ez utóbbi tényező lényegesen erősebb hatást fejtett ki a vasúti munkaerő-foglalkoztatottság esetében. A /31/ egyenletben a kenyérgabona-ellátottság negatív paramétere közvetve arra utal, hogy a népesség szaporodásával a vasút egyre több embernek adott kenyeret.

A /32/ összefüggés a kapacitáskihasználásra vonatkozik a kohászatban; ez utóbbi az összefüggésrendszer több egyenletében szerepelt magyarázó változóul. A kapacitáskihasználást (az egy kohóra eső üzemi hetek számát az évben) feltételezésünk szerint a készáruimport aránya és a kumulált állami beruházások határozzák meg. A készáruimport egyszázalékos csökkenése az egy kohóra eső üzemi hetek számát a paraméter tanúsága szerint kb. 0,5 héttel, vagyis kb. 3 nappal emelné, nyilván a kereslet belföldi kielégítésének szükségessége folytán. Az állami beruházások egymilliárd koronával való növekedése viszont mintegy 1–2 héttel nagyobb kapacitáskihasználással párosulna a kohászatban.

A pénzügyi összefüggések:

$$/33/ \quad \text{Curr} = -0,4445 \text{ EquilBudg } (t-1) + 7,6381 \text{ VMontTot} + 0,3482 \text{ Sav} - 46,4126 + u \quad r = 0,9930$$

(0,2094) (1,8828) (0,0885)

$$/34/ \quad \text{Sav} = 0,1815 \text{ CrInst} + 1,0748 \text{ Curr} - 206,3548 + u \quad r = 0,9898$$

(0,0864) (0,1886)

$$/35/ \quad \text{VCr} = 0,6015 \text{ Sav} + 161,4181 + u \quad r = 0,9952$$

(0,0097)

A változók jelölése:

Curr – bankjegyforgalom (millió korona)
EquilBudg ($t-1$) – az államháztartás költségvetési egyenlege az előző évben (millió korona)
VMontTot – az összes bányászati és kohászati termelés értéke (millió korona)
Sav – a takarékbetétek összege (millió korona)
VCr – földhitel (millió korona)
CrInst – a hitelintézetek száma

A bankjegyforgalom az előző évi állami költségvetési egyenleg és a megtakarítások függvénye. Az egyenletben harmadik magyarázó változóként szerepel az összes bányászati és kohászati termelés értéke. Ennek magyarázata az, hogy az ismertebb pénzforgalmi egyenletekben rendszerint szerepel olyan változó, amely a nemzetgazdaságban megtermelt értéket, tehát a forgalomban levő bankjegyek „fedezetét” kívánja számszerűsíteni. Ennek bármennyire töredékösszegét képviseli is a bányászat és kohászat termelése, proxy-változóként mégis ezt kívánja kifejezni. A költségvetési egyenleg változójának negatív paramétere rendkívül figyelemre méltó. Talán értelmezhető úgy, hogy a költségvetési deficit az államot nagyobb pénz-kibocsátásra ösztönzi.

A /34/ egyenlet bizonyos értelemben az előző összefüggés alternatívájaként tekinthető: a lakosság megtakarításait magyarázza, a rohamosan növekvő hitelintézetek számának és a bankjegyforgalomnak a függvényében. A /35/ összefüggés szerint a megtakarítások minden egymillió korona összegű emelkedésével a jelzálogkölcsonök állományának kb. 600 000 koronával való növekedése járt együtt.

Az adott keretek között nincs mód kitérni arra, hogy az 1893–1913. évi részidőszakra a fentiekben bemutatott összefüggések körét milyen további összefüggésekkel sikerült bővíteni. Még kevésbé van mód a teljes 1875–1913. évi, valamint azonos formában az 1893–1913. évi részidőszakra specifikált variánsok becsült értékeinek összehasonlítására. Nem érinthetjük itt a különálló egyenletek egységes ökonometriai modellé való összefogásával kapcsolatos problémákat, illetve a modell konzisztens becslésével kapcsolatos kérdéseket sem. Itt egy kutatói program rész-eredményeiről kívántam beszámolni, és mindenekelőtt egy már ismert módszernek történeti statisztikai, illetve gazdaságtörténeti problémák vizsgálatára való alkalmazását, a módszerben rejlő lehetőségeket bemutatni. A lehetőségek ezen a területen még távolról sincsenek kiaknázva; ugyanakkor meggyőződésem, hogy a módszer – szélesebb körű, szolidabb adatbázis kiépítése után, jól átgondolt és nagyobb gazdaságtörténeti ismeretek birtokában specifikált modell esetén – rendkívül érdekes eredményeket adhatna, sőt egy hasonló modell talán szimulációs kísérletek alapjává is válhatna.

Éttől jelenleg még messze vagyunk. Mint látható, a gazdasági modellező kérdéseket tesz fel, hipotéziseket fogalmaz meg, amikor egyenleteit konkrét formában felírja. Kérdéseire a választ a paraméterbecslés adja meg. A válasz minősége nagyrészt a kérdésfeltevésen múlik. A vizsgálati időszakra rendelkezésemre álló adatbázis nem tette lehetővé számomra a fentieknél „érdekesebb” vagy „bonyolultabb” kérdések feltevését. Innen ered a kérdések és a válaszok olykor erősen szimplifikáló tulajdonsága.

Ohkawa és Hayami, akiknek művére már hivatkoztam, Japán gazdasági fejlődéséről írt munkájukat „egyszerű példabeszédnek” nevezték. Lényegében e tanulmány sem tekinthető másnak.

IRODALOM

Berend T. Iván – Ránki György: Magyarország iparának XX. század eleji színvonala az európai összehasonlítás tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 1960. évi 8–9. sz. 1026–1041. old.

- Berend T. Iván – Ránki György: Nemzeti jövedelem és tőkefelhalmozás Magyarországon, 1867–1914. *Történelmi Szemle*, 1966. évi 2. sz. 187–203. old.
- Berend T. Iván – Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon, 1848–1944. Kossuth Könyvkiadó – Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 381 old.
- Economic growth. The Japanese experience since the Meiji era. Proceedings of the Second Conference held by the Japan Economic Research Center, June 26 – July 1, 1972. Szerk.: K. Ohkawa – Y. Hayami. Japan Economic Research Center. Center papers 19. I–II. köt. Tokyo, 1973. 680 old.
- Halabuk László – Hulyák Katalin: Az időjárás és a mezőgazdasági termelési eredmények. *Ökonometriai füzetek* 10. sz. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1968. 133 old.
- Katus L.: Economic growth in Hungary during the age of dualism (1867–1913). A quantitative analysis. Megjelent: *Social–Economic Researches on the History of East-Central Europe. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 62. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 35–127. old.
- Kiss Albert: Mezőgazdaságunk fejlődése, 1895–1935. Mezőgazdaságpolitikai Intézet, Budapest, 1944. 137 old.
- Klein, L. R.: A model of Japanese economic growth, 1878–1937. *Econometrica*, 1961. évi 3. sz. 277–292. old.
- Nyáry Zsigmond: A magyar gazdaság hosszútávú vizsgálata ökonometriai módszerrel (1875–1913). *Történelmi statisztikai füzetek* 6. sz. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest, 1981. 109 old.
- Román Zoltán: A gazdasági növekedés hosszú távú trendjei. *Statisztikai Szemle*, 1976. évi 4. sz. 341–356. old.
- Világgazdasági idősorok, 1860–1960. Szerk.: Kenessey Zoltán. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1965. 157 old.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья содержит материал доклада, прочитанного на состоявшейся с 18 по 20 мая в Дебрецене XX (юбилейной) выездной сессии Секции по истории статистики Статистического отделения Венгерского экономического общества.

Автор на основании рядов данных за 1875—1913 году рассматривает некоторые долгосрочные взаимосвязи венгерской экономики. Работа опирается на частные результаты более крупной исследовательской программы, целью которой является составление относительно рассматриваемого периода эконометрической модели из оценочных регрессивных уравнений и распространение анализа также и на дальнейшие периоды.

Эконометрическая модель является компромиссом между подтверждением экономических гипотез и возможностями, предоставляемыми базисом данных. Это было в особенной мере действительно в настоящем случае, поскольку имеющиеся в распоряжении (взяты из прежних статистических источников) ряды данных заранее ставили границы спецификационным возможностям уравнений. Оценка уравнений производилась классическим методом наименьших квадратов в альтернативной форме.

В системе уравнений преобладают уравнения относительно сельскохозяйственного производства, поскольку относительно обилие данных предоставило возможность прежде всего для этого, а также для формулировки внешнеторговых и финансовых взаимосвязей. В значительно меньшем соотношении представлены уравнения относительно производства отдельных промышленных отраслей, рабочей силы и транспорта.

SUMMARY

The study was given as a lecture at the 20th (Jubilee) Itinerary Session of the Group of History of Statistics, Statistical Section of the Hungarian Economic Society held at Debrecen from 18 to 20 May 1982.

The author analyses some long term relationships of the Hungarian economy using the data of the 1875–1913 period. The study is based on the results of a wider research programme aimed at building an econometric model from the regression equations estimated for the observation period, on the one hand, and at extending the analysis to further years, on the other.

The econometric model is a compromise between the verification of economic hypotheses and the possibilities provided by the data base. In this case special emphasis should be laid on it since the available data (collected from the statistical sources of the epoch) themselves confined a limit to specifying equations. The equations were estimated with the ordinary least squares method in alternative form.

Equations relating to agricultural production are prevalent within the system of equations since the relative abundance of data provided opportunity to this, in addition to specifying the relationships of foreign trade and finance. Equations relating to industrial production, labour force and transport occur to considerable less extent.

DR. BELYÓ PÁL KANDIDÁTUSI ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJA

DR. PROBALD AKOS

A Magyar Tudományos Akadémia Tudományos Minősítő Bizottságának Bíráló Bizottsága 1982. október 11-én nyilvános vitára bocsátotta *dr. Belyó Pálnak*, a Központi Statisztikai Hivatal főelőadójának „A lakosság szolgáltatási igényei és kielégítésük lehetséges módjai” c. kandidátusi értekezését.

A bíráló bizottság tagjai voltak: *Berényi József*, a közgazdaságtudományok kandidátusa; *Forgács Tibor*, a közgazdaságtudományok doktora (elnök); *Hoffmanné Grósz Magdolna*, a közgazdaságtudományok kandidátusa (titkár); *Rédei Aranka*, a közgazdaságtudományok kandidátusa; *Zeller Gyula*, a közgazdaságtudományok kandidátusa.

AZ ÉRTEKEZÉS ÖSSZEFOGLALASA

A fejlődés általános törvényszerűségének megfelelően a szolgáltatásoknak a gazdasági életben játszott szerepe világszerte növekvőben van. Bár a szocialista közgazdasági szakirodalomban évtizedeken át folyt a vita a szolgáltatási szféra fogalmáról, a szolgáltatás tartalmáról és helyéről, a társadalmi munkamegosztásról, mégis úgy tűnt, hogy a szolgáltatások törvényszerűségeinek tudományos igényű kutatása jelentőségéhez képest – elsősorban a szocialista országokban – háttérbe szorult. A lakosság fogyasztásában mélyreható változások következtek be az elmúlt évtizedekben. Az 1980. évi fogyasztási szerkezet egész más arányokat és sajátosságokat mutat, mint akár az 1970. évi. Az egyik lényeges változás éppen a szolgáltatások iránti igények megnövekedése.

Az értekezés összefoglalja annak a – témájában időszerű – kutatásnak a módszereit és eredményeit, amelynek tárgya a lakosság fogyasztási szolgáltatásokkal kapcsolatos szükségletei és a szolgáltatások igénybevételeinek gyakorlata. Az értekezés a kereslet oldaláról közelíti a szolgáltatások ellentmondásos ellátottsági helyzetét és a lakosság szolgáltatásfogyasztási szokásainak megismerésére új, a statisztikai megfigyelés

területén eddig még nem alkalmazott módszert mutat be.

Az értekezés három fejezetből áll:

1. A szolgáltatások iránti kereslet mérése.
2. A lakosság szolgáltatások iránti kereslete.
3. A szolgáltatási kínálat színvonala.

Az első fejezetben Belyó Pál kifejti, hogy olyan vizsgálati módszert kísérelt meg kialakítani, amely alkalmas a lakosság szolgáltatási keresletének, szolgáltatásfogyasztási szokásainak megismerésére, majd a kapott adatok alapján elemzi a szolgáltatási igények kielégítési módjának törvényszerűségeit. Leszögezi, hogy a lakossági fogyasztás tervezésének eddig is részét képezték a különböző szolgáltatások fogyasztásának vizsgálati, de a fogyasztási szokások tudományos kutatása, illetve a megismerésükre és befolyásolásukra irányuló gyakorlati munkák még csak néhány éve kezdődtek meg. Ezért is olyan fontos a szolgáltatások sokszor hangoztatott problémáinak új oldalról, a fogyasztóktól, a fogyasztási szokásokból, véleményekből kiinduló közelítése.

A Központi Statisztikai Hivatal „A lakosság szolgáltatási igényei” c. felvételét – amely a kutatások alapját jelentette – 1980-ban hajtotta végre. A felvétele az Egységes Lakossági Adatfelvételi Rendszer (ELAR) keretében került sor, és közel 8000 háztartásra terjedt ki. Az ELAR-apparátus a népszámlálás eredményei alapján kidolgozott mintasokkal végezte el a háztartások kikérdezését. A minta 2 ezrelékes volt. Ez a sokaság reprezentálja valamennyi társadalmi osztály és réteg, településtípus, jövedelmi viszonyok és egyéb lényeges tényezők alapján az ország népességét.

A szolgáltatási igények vizsgálatába hat szolgáltatáscsoport került:

- gépjárműjavítás,
- elektromos javítások,
- építőipari javítások,
- ruházkodási szolgáltatások,
- egyéb ipari javítások,
- mosás, vegytisztítás.

Ezeket a csoportokat 20 konkrét javítási szolgáltatás reprezentálta. A megfigyelt tevékenységek nagyrészt ún. háztartási szolgáltatások, de van közöttük a háztartás egy-egy tagja által igénybe vehető szolgáltatás is.

A disszertáció részletesen foglalkozott a szolgáltatási kereslettel összefüggő ismérvekkel. Vizsgálódásai olyan kérdésekre terjednek ki, mint például

- ki végezte a szolgáltatást,
- milyen módon rendelték meg,
- mennyi volt a várakozási idő,
- hogyan minősítik a teljesítést.

A második fejezet áttekintést ad a lakosság szolgáltatásfogyasztási gyakorlatáról, a fogyasztóknak a szolgáltatásvégzéssel kapcsolatos véleményéről, ezen belül pedig a legális és a nem legális szolgáltatók igénybevételével kapcsolatos jellemzőkről. Mind-ezen tényezők ismeretében új szemléletben vizsgálható a jelenleg meglévő szolgáltatási ellátottság színvonala; a teljesítményértékek alakulása stb. Így a megfigyelés során nyert valamennyi információ nagy segítséget nyújthat a szolgáltatások fejlesztése terén előttünk álló feladatok megoldásához. A szolgáltatásfogyasztási szokások adatainak összegyűjtésével sok egyéb, eddig el nem végezhető elemzés lehetősége teremtődött meg.

Az aspiráns kiemeli, hogy a különböző jövedelmi és tulajdonviszonyú háztartásoknak van egy közös, alapvető fogyasztásnak tekinthető köre. A háztartások tárgyi ellátottsága, a személyes szükségletek kialakítják a szolgáltatások általános szintjét, és az anyagi jólét növekedésével együtt fokozódik jelentőségük. Jelenleg már egyre inkább a háztartások jövedelme befolyásolja a szolgáltatási igények nagyságát és irányát. Így a szolgáltatási igények eltérők a fogyasztók különböző rétegeinél.

A lakosság szolgáltatásfogyasztásának vizsgálatára kialakított statisztikai megfigyelési rendszer lehetővé tette a szolgáltatásfogyasztás sajátosságainak megismerését. Részletes elemzést kapunk arról, hogy a szolgáltatási kereslet kielégítése jelenleg csak részben (az építőipari javító-karbantartó szolgáltatások esetén például csak 29 százalékban) történik vállalati, szövetkezeti vagy kisiparos igénybevételével. Egyéb személy (azaz kontár vagy „fusizó”) végzi a javítási esetek 5–10 százalékát és 25–50 százalékban a háztartások saját maguk.

A kutatások során körvonalazódott, hogy a szolgáltatások iránti igények nem csupán a jövedelmek függvényében nőnek, hanem az életszínvonal fejlődésének egy-egy állomásán újak keletkeznek. Növekedhetnek azonban a javítások a relatív jövedelem-

csökkenés miatt is (amikor például az elavult fogyasztási cikkek pótlását helyettesítjük javítással).

Az értekezés a szolgáltatási igényeket többféle ismérv szerinti bontásban is vizsgálja, így például területi, jövedelem nagyság szerinti, foglalkozás, a háztartás nagysága, a lakás jellege stb. szerinti taglalásban. Ezek a csoportosítások lényegesek a szolgáltatások fogyasztása szempontjából, részben mert számszerűen támasztanak alá már eddig is ismert különbözőségeket, részben azért, mert új összefüggésekre is rámutatnak.

A harmadik fejezet részletes elemzést ad a szolgáltató ipar színvonaláról és a szolgáltatások keresleti–kínálati viszonyairól. Megállapítja, hogy a szolgáltatások az elmúlt évtizedben történt fokozott ütemű fejlesztése ellenére is a szolgáltató kapacitás több tevékenységnél mennyiségileg kevés és valamennyi szolgáltatásnál a minőség általában kifogásolható.

A magyar háztartások statisztikailag kimutatott szolgáltatásfogyasztása az életszínvonal, a jövedelmi és vagyoni viszonyok figyelembevételével a reálisan szükségesnél általában, néhány tevékenységnél pedig jóval alacsonyabb. Valójában azonban az ismert, statisztikailag megfigyelt szolgáltatási teljesítményeknél a lakosság sokkal több szolgáltatást vesz igénybe. Ez viszont csak úgy lehetséges, hogy kialakult a „kontár gazdaság” és jelentős a saját háztartások által végzett „barkácstevékenység” is.

A kutatások eredményei szerint a nem legális szolgáltatást a háztartások egyharmada azért veszi igénybe, mert gyorsabbak, egyötödük pedig azért, mert olcsóbbak, mint a szocialista szektor. Jelentős érv mellettük, hogy időben jobban tudnak alkalmazkodni a megrendelőkhöz. A javítást–szolgáltatást saját maguk elvégző háztartásoknak kb. egynegyede szívesen, szórakozásból végzi azt, kb. egyötödük azért, mert időben megfelelőbb nekik, és több mint egyharmaduk pedig azért, mert így lényegesen olcsóbb.

A disszertáns arra a következtetésre jut, hogy a nem szervezett keretek között végzett szolgáltatások volumenükben a legális szolgáltatóipart lassan nem csupán utólérik, hanem – ha a szolgáltatóipar jelenlegi szervezeti formája, gazdálkodási rendje megmarad – túl is fogják nőni. (Ennek pedig minden olyan esetben, amikor legális módon is végezhető lenne a szolgáltatás, társadalmi–politikai negatívumai lehetnek.) A becslést adatok szerint – ha meg akarjuk szüntetni a nem legális tevékenységet – már most 70–80 százalékos teljesítménynövekedést kellene elérni a szervezett szolgáltatóiparban. A közeli, reális célkitűzés jelenleg az lehet, hogy

a nem szervezett keretek között végzett szolgáltató tevékenységek aránya, esetleg volumene ne emelkedjék. A kisipar gyors ütemű fejlesztése és a kisvállalkozói szervezeti formák elterjesztése már rövid távon is eredményeket hozhat a lakossági kereslet és kínálat egyensúlyának megteremtésében. Ez pedig a lakossági ellátás javításának alapvető feladata.

Meggyőzően bizonyítja a szerző, hogy a fogyasztók számára a legális szolgáltatóiparnál számottevően jobb feltételekkel nyújtanak javításokat—szolgáltatásokat a nem legális szektorba tartozók. Mivel az új szervezeti formában működő egységek — kínálati feltételeikben — közelebb állnak a nem legális szolgáltatókhoz, várható, hogy ezek az új szervezetek is lényegesen jobban meg fogják felelni a lakossági keresletnek és igényeknek, mint a legális szektor jelenlegi szervezetei.

A szolgáltatások fejlesztésénél mindaddig fehér foltnak számítottak mindazon területek, amelyek összefüggésben vannak az ún. „nem legális szolgáltató tevékenységgel”. Alapvető fontosságú a dolgozatnak az a része, amely ezeket az alig ismert szolgáltatásvégzési formákat térképezi fel. A nem szervezett keretek között végzett munkák értékének számszerűsítésénél kapott gyakorisági mutatók felhasználásával lehetővé vált egy egyszerű és reális eredményt adó módszer alkalmazása.

A kutatómunka eredményei segítséget nyújtanak a szolgáltatásfejlesztés feladataihoz. A szervezett keretek között működő szolgáltató ipar egyes területei és szakmai kapacitáshiányainak felszámolása mellett lényeges a minőség fokozottabb javítása is. A kínálati hiányok felszámolása a kisvállalkozások elterjedésével várhatóan megkezdődik.

DR. DRECHSLER LÁSZLÓ OPPONENSI VÉLEMÉNYEBŐL

Opponensi véleményében *dr. Drechsler László*, a közgazdaságtudományok doktora a témaválasztást helyesnek minősíti, és kiemeli, hogy rendkívül fontosnak tartja azokat a lehetőségeket, amelyeket az összegyűjtött információ hasznosítása gazdaságpolitikusok, gazdaságirányítással foglalkozók, szolgáltatásfejlesztők számára jelenthet. Úgy értékeli, hogy a disszertáció a szolgáltatásokat elsősorban a kereslet oldaláról vizsgálja. Ebből a szempontból az értekezés újszerűnek tekinthető, a szolgáltatásoknak ilyen igényes, kereslet oldalú elemzésével sem a magyar, sem a külföldi szakirodalomban nem lehet találkozni.

A disszertáció következtetéseinek többségével Drechsler László egyetért, de hozzáteszi: „Nem olyan egyértelmű... az opponens

számára, hogy kevesellje vagy sokallja az elemzésnek azt a mélységét, amelybe Belyó Pál belebocsátkozott. A jelölt megtehetette volna, hogy csak statisztikai elemzést ad, elmagyarázza a jelenségeket. Belyó Pál ennél lényegesen tovább ment, megpróbálta a háttérrel is feltárni, azokat az okokat is elemezni, amelyek miatt az a helyzet, amit az adathalmaz bemutat, kialakult... A gazdaságpolitikai, gazdaságirányítási témákban azonban láthatóan már nem mozog olyan otthonosan a szerző, mint a statisztikai elemzésekben. Néhány megállapítása... elnagyolt, egyes kérdésekre adott válaszai további kérdéseket, hiányérzeteket kelthetnek az olvasóban. Természetesen nem kívánható egy a szolgáltatások kérdéseit elemző tanulmánytól, hogy a gazdaságpolitika, gazdaságirányítás leglényegesebb alapkérdéseibe nagy mélységgel belebocsátkozzon; de ha már elindult ezen az úton, nagyobb súlyt kellett volna adnia az olyan kérdéseknek, mint a szolgáltató vállalatok érdekeltsége, jövedelemszabályozása stb., amelyeknek meghatározó szerepük van ennek a területnek a fejlesztésében.”

A „fusi-”, kontár- és barkácstevékenység számszerűsítésére tett első kísérlettel kapcsolatban az az opponens véleménye, hogy „A szándék dicsérendő, a kapott eredmény azonban eléggé vitatható értékű. Nem azt kifogásolom Belyó Pálnál, hogy nem csinálta ezeket a felméréseket jobban — valószínűleg nem is nagyon lehetett volna —, hanem azt, hogy számításainak korlátaira nem hívta fel a figyelmet. A szolgáltatások egészénél is, az egyes szolgáltatásfajtáknál is minden kommentár nélkül adja közre azokat az eredményeket, amelyek azt fejezik ki, hogy az összes igénybe vett szolgáltatások hány százaléka származik ‚fusi-kontár’-ból, s hány százaléka a ‚barkács’-ból, azaz háztartáson belüli tevékenységből. A nehézségei ezeknek a számításoknak, hogy nincsenek megfelelő egységei a számbavételnek. Egy helyen például azt olvashatjuk, hogy a mosás, vegytisztításnak 51,5 százalékát a háztartások maguk végezték. Igen ám, de hogyan lehet ezeket a részarányokat meghatározni. Értékbeni adatok alapján nem, mint-hogy a háztartásban végzett tevékenységre ilyen információ nincs. Belyó sem tehet mást, minthogy ‚esetek’ alapján számítja ki ezeket a megoszlási viszonyszámokat, hányszor mosattak mosodában, hányszor mostak otthon. Csakhogy az ‚eset’ rendkívül labilis fogalom. ...nem azt kifogásolom, hogy Belyó Pál nem talált jobb megoldást, de azt igen, hogy nem beszélt ezekről a problémákról.”

A szolgáltatások támogatásával kapcsolatban Drechsler László szerint „...elsősorban azt kellene... vizsgálni, hogy más te-

vékenységekhez (például az iparhoz, mezőgazdasághoz) képest milyenek a szolgáltatásoknál az elvonások és visszajuttatások arányai."

Az opponens a téma fontossága, a megközelítés újszerűsége, az értekezésben levő információk és elemzések gazdagsága alapján javasolja az értekezés nyilvános vitára való bocsátását.

DR. KERÉKGYÁRTÓ GYÖRGYNÉ OPPONENSI
VÉLEMÉNYÉBŐL

Opponensi véleményében *dr. Kerékgyártó Györgyné*, a közgazdaságtudományok kandidátusa kiemeli: „Belyó Pál érdeme, hogy sokoldalúan és tudományos igényességgel a lakosság szolgáltatási keresletét elsősorban fogyasztói oldalról vizsgálja, megkülönböztetett figyelmet fordít a fogyasztás fő jellegzetességeire, a fogyasztói szokásokra. A szolgáltatások vizsgálatánál az ilyen jellegű megközelítésnek nincsenek kialakult módszerei, ezért a kutatásnak szinte minden mozzanata nagyfokú önállóságot igényelt, és eredetiségre tarthat számot.”

Az opponens részére problémát jelentett, hogy „... a jelölt a lakosság részére végzett szolgáltatásoknál egy tágabb és egy szűkebb értelemben vett kategóriát különböztet meg, és leszögezi, hogy ez utóbbival kíván foglalkozni. Megítélésem szerint ez a megkülönböztetés nem eléggé egyértelmű, és így az értekezésből csak fokozatosan tudhatjuk meg, hogy a kutatás milyen szolgáltatásféleségekre irányul. Talán szerencsésebb lett volna, ha a jelölt már az értekezés címében is kifejezésre juttatta volna, hogy milyen területtel kíván foglalkozni.”

Megállapítja: „Az értekezés jól tagolt, logikus felépítésű, stílusa kultúrált, gördülékeny. Így a disszertáció a formai követelményeknek is megfelel. A jelölt rendkívül gazdag számanyaggal birkózott meg a leíró statisztikai elemzés során, és felvillantotta a matematikai statisztika alkalmazási lehetőségeit is.”

Kerékgyártó Györgyné pozitívan értékeli a jelöltnek a hiányszolgáltatások feltárására irányuló törekvését. Leszögezi: „A különböző kérdéseknél a válaszadási hiba természetesen eltérő lehet. Ezzel véleményem szerint célszerű lett volna a felvételhez kapcsolódva konkrétan is foglalkozni.”

A bíráló úgy értékeli: „A jelölt gazdagította az elemzést azzal is, hogy a mennyiségi ismérveknél a szóródást, illetve az eloszlást is nyomon követte. Érdekes, számszerűen alátámasztott (de nem meglepő) következtetésekre jutott a nem legális szolgáltatások igénybevételének okait, illetve a szolgáltatások megrendelésének fogyasztói szempontjait kutatva.”

Az értekezésnek a kétoldalú nemzetközi összehasonlításokkal foglalkozó részéhez Kerékgyártó Györgyné hozzáfűzi: „... az értekezésben Magyarország árain számított volumenindexet láthatunk. Meg kell azonban jegyezni, hogy a bázisország árain számított volumenindex – az egyedi volumen- és árindexek közötti feltehetőleg negatív korreláció miatt – kedvezőbb eredményt mutatna Magyarországra vonatkozóan. Nemzetközi összehasonlításoknál a kétféle súlyozású index jelentős eltérését figyelembe véve célszerű Fisher-féle indexet használni. Természetesen egy-egy országgal való összehasonlítás helyett célravezetőbb, ha egy általános nemzetközi irányzathoz mérjük magunkat. Regresszió-számítással verifikálható, hogy a gazdasági fejlettség és a szolgáltatások fejlettségi színvonala milyen összefüggést mutat. Ilyen vizsgálódásokkal a szakirodalomban is lehet találkozni.”

Az opponens véleményét így összegzi: „... Belyó Pál értekezését színvonalas, értékes munkának tartom. Az általam felvetett kritikai észrevételek nem csökkentik a munka érdemeit. A jelölt jól, tudományos igényességgel oldotta meg a maga elé tűzött feladatot, ezért az értekezés nyilvános vitára bocsátását javaslom.”

DR. BELYÓ PÁL VÁLASZABÓL

Az aspiráns az opponensi véleményekre – többek között – a következőket válaszolta: „Disszertációs kutatásaim tárgya a lakosság részére végzett fogyasztási szolgáltatások „A lakosság szolgáltatási igényei” című felvétel a lakosság által igénybe vett fontosabb fogyasztási szolgáltatásokra kívántam megszervezni. A felvétel során a gépjárműjavítás, elektromos javítások, építőipari javítások, ruházkodási szolgáltatások, egyéb ipari javítások, mosás-vegytisztítás, személyi szolgáltatások és a kölcsönzés tevékenységeire vonatkozóan 20 konkrét reprezentáns javítás-szolgáltatás fogyasztási jellemzőit szerettem volna megkérdezni. Ennek oka a statisztikai felvételek ésszerű terjedelmi határa. Ez a tevékenységi kör a lakosság részére végzett fogyasztási szolgáltatási kör nagy részét – 87 százalékát – átfogja. (A kijelölt szolgáltatáscsoportok teljesítményértéke 15,4 milliárd forint, míg az összes lakossági fogyasztási szolgáltatási érték 17,7 milliárd forint volt az 1980. évben.)”

„A gazdaságpolitikai kérdések a fogyasztási szolgáltatások területén is igen bonyolultak, a szakemberek által is sokat vitatottak. Az értekezésben sajnos nem volt mód ezekkel a kérdésekkel részletesebben foglalkozni, így az észrevételt jogosnak érzem. Sajnos a dolgozat terjedelme miatt csak jelezni tudtam (gyakran csak egy-egy

gondolat erejéig) a kialakult szolgáltatási ellátottság gazdaságpolitikai okait."

„Az opponensek fenntartásait teljesen jogosnak érzem a nem szervezett keretek között végzett szolgáltatások értékének számszerűsítésénél. A becslés nagyon nehéz. Módszertanilag rengeteg problémát, megoldásra váró kérdést vet fel.

A nem szervezett keretek között végzett szolgáltatások, tehát mind a térítés ellenében végzett, mind a háztartások által saját részre végzett javítások—szolgáltatások volumenének meghatározására komoly szükség van. Minden feltételnek megfelelő és minden kritikát kibíró számítás nehezen képzelhető el. Korrekt, mindenki számára megnyugtató eredmény csak több oldalról, több módon végzett számítások alapján nyerhető. Ez a feladat azonban annyira összetett és nagyvolumenű, hogy megoldása — véleményem szerint — önmagában is megállhat tudományos alkotásként... Úgy látom, hogy az értekezésben leírt — eleve bizonyos feltételezett arányokból kiinduló és így jogos kritikai észrevételeket indukáló — becslési módszer kapott nagyságrendjeivel beleillik más módszerű számítások eredményeibe. Így az egyik oldalú megközelítésként elfogadhatónak tűnik az értekezésben leírt becslési módszer és az általa kapott eredmények. A szolgáltatások területén dolgozók létszámából vagy a tartós fogyasztási cikkek állományi adataiból és javítási szükségletéből, vagy a kiskereskedelmi eladások értékéből kiinduló, tevékenységenként eltérő módszerű számítások eredményeként is a lakosság részére végzett összes fogyasztási szolgáltatás teljesítményértéke (1980-ban) 28 milliárd forint, vagyis az értekezésben szereplő becslés 26–28 milliárd forintos értékével lényegében megegyező."

„A szolgáltatások támogatásának kérdése sokat vitatott ügy. A 10 évvel ezelőtti komoly kedvezmények a gazdálkodás körülményeinek megváltozásával, a szabályozórendszer módosításával, az árrendszer megváltoztatásával minimálisra csökkentek, és az ún. kijelölt fogyasztási szolgáltató vállalatok is csak az átlagosnál kedvezőbb bérfejlesztési lehetőséget élvezhetnek. Megmarad még a szolgáltatásfejlesztési alapból kapható beruházási juttatás és a külön vezetői prémium ösztönző ereje. Különben az általános szabályozásnak megfelelően működnek, gazdálkodnak a szolgáltató vállalatok, szövetkezetek, hiszen a szabályozórendszer módosításakor ez volt a cél... A Magyar Nem-

zeti Bank által a szolgáltatások gazdálkodási mutatóinak megfigyelésére kijelölt 83 gazdálkodó szervezet adatai alapján megállapítható, hogy csökken a szolgáltató tevékenységek jövedelmezősége. Ennek egyik oka a szolgáltatási árak jelenlegi rendszere. A gyakran változó és ugyanakkor állandóan növekvő költségeket az árak nem követik kellő mértékben és gyorsasággal. Ez pedig labilis gazdálkodási körülményeket, csökkentő jövedelmezőséget eredményez."

„Dr. Kerékgyártó Györgyné a nemzetközi összehasonlításokkal kapcsolatosan észrevételezi, hogy célszerű a kétféle súlyozású index eltérését kiküszöbölő Fisher-típusú indexet használni. A szolgáltatási volumen arányai eltérők attól függően, hogy a forint vagy a márka alapon számított mutatókat hasonlítjuk össze... Magyarország teljesítménye a Német Demokratikus Köztársasághoz viszonyítva, ha forintban számítjuk alacsonyabb volument mutat, mintha márka alapon számítjuk. A valutaarányokból származó eltérés kiküszöbölésére mértani átlagot számítottam. Így Magyarország egy lakosra jutó szolgáltatásfogyasztása csak 53,79 százaléka a Német Demokratikus Köztársaság egy lakosáénak. A nemzetközi összehasonlítások során több hasznos, a szolgáltatásaink színvonalának megítélését elmélyítő következtetés vonható le. Így bizonyítható, hogy a Magyarországon végzett szolgáltatások termelékenysége alacsony, a szolgáltatási árszínvonal a fogyasztás többi területéhez viszonyítva magas. Meg kell jegyezni, hogy ugyanakkor a szolgáltatás végzésének egyes mutatói sokkal kedvezőbbek hazánkban, mint a Német Demokratikus Köztársaságban. Nálunk általában jobb a hozzáférhetőség, és lényegesen alacsonyabbak a vállalási idők. Sajnos, a nemzetközi statisztikai szervezeteknek konkrétan a fogyasztási szolgáltatások szűk körére vonatkozó statisztikája nincs."

*

A Bíráló Bizottság a jelölt válaszait elfogadta, és egyetértett az opponensekkel a disszertáció jelentőségét és értékeit illetően. Javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy *dr. Belyó Pálnak* a közgazdaságtudományok kandidátusa címet ítélje oda. (A Tudományos Minősítő Bizottság 1982. október 27-i ülésén foglalkozott a Bíráló Bizottság javaslatával, és annak alapján *dr. Belyó Pált* a közgazdaságtudományok kandidátusává nyilvánította.)

AZ OKTATÁS- ÉS A MŰVELŐDÉS-GAZDASÁGTAN SZAKIRODALMA

DR. GIDAI ERZSÉBET

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatának színvonalas és a maga nemében egyedülálló sorozata két értékes kötettel gazdagodott: *Kuti Éva* és *Koncz Gábor* munkájával.¹ Mindkét szakirodalmi feldolgozás olyan területet érint, amelynek széles körű összehasonlító elemzése még nem került sor hazánkban, a művelődésgazdaságtan témakörében pedig még a szakirodalom rendszerezése és feltárása sem történt meg. Bár a kötetek címe bibliográfiai összegzésre enged következtetni – ami önmagában is hiánypótló szerepet töltené be –, ennél lényegesen többet kapunk; szemléletükben, mondanivalójukban korszerű, színvonalas tanulmányok kerülnek az olvasó kezébe.

A tárgyalt két témának olyan átfogó, elemző keresztmetszete jelenik meg a szakirodalom tükrében, amelyhez a hazai szakember vagy az érdeklődő olvasó nem vagy csak fáradságos, hosszú időt igénybe vevő gyűjtéssel juthat.

Mindkét tanulmány betekintést nyújt a tárgyalt tudományterületek kialakulásának és kutatásának hátterébe, összeveti a különböző nézeteket, és érvelve, vitaszellemet kibontakoztatva készíti az olvasót is saját állásfoglalásának kialakítására.

Annak ellenére, hogy az *oktatás-gazdaságtan* művelése hosszabb múltra tekinthet vissza, mint a *művelődés-gazdaságtan*é, így fogalomhasználata, tárgyának meghatározása, vizsgálati területei letisztultabbak, mint a kultúrgazdaságtané, mindkét tudományág valójában századunk szülötte. *Kuti Éva* meg is jegyzi munkájának bevezetőjében, hogy az *oktatás-gazdaságtan* fiatal tudományterület, alig három évtizede alakult ki, mégis könyvtárakat megtöltő irodalma van, amelyet neves magyar kutatók is szép számmal gyarapítottak. Az igen gyors fejlődés oka alapvetően a felgyorsult tudományos–technikai, társadalmi–gazdasági fejlődés, ami megkövetelte az oktatás szerepének nagymértékű növekedését, valamint az a felismerés – és fejlődési követelmény –, hogy az oktatási rendszer és a társadalmi–gazdasági fejlettség között hosszabb távon nem lehet nagy a különbség.

¹ *Kuti Éva dr.*: Az oktatásgazdaságtan szakirodalma. Statisztikai módszerek – Témadokumentáció 13. Szerk.: dr. Hajdú Eleménné. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. h. n. é. n. 81 old.; *Dr. Koncz Gábor*: A művelődésgazdaságtan szakirodalma. Statisztikai módszerek – Témadokumentáció 14. Szerk.: dr. Hajdú Eleménné. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat. h. n. é. n. 108 old.

A XX. században minőségi ugrás következett be a képzésben, amely a népesség általános műveltségi színvonalának nagy fejlődésében jelentkezett. A második világháborút követő időszakban a tudományos–technikai forradalom kibontakozásával az oktatás területén új követelmények és feltételek jelentek meg. A munkaerő minőségének javítása a gazdasági növekedés alapvető követelményévé lett, s ez olyan oktatási rendszer kialakítását tette szükségessé, amely alkalmas az új munkaerő-szükséglet mennyiségi és minőségi kielégítésére, valamint az emberek felkészítésére az új tudományos–technikai változások befogadására az azokhoz való alkalmazkodásra.

Az oktatás fontossága, az oktatásnak mint nemzeti, emberi beruházásnak kiemelkedő szerepe a klasszikus polgári közgazdaságtan képviselőinél (*Smith, Ricardo, Hume, Mill*), majd *Marx* munkáiban is megtalálható. Az oktatás-gazdaságtan tehát hosszú elmélet-történeti múltra és előzményekre vezethető vissza, a második világháború után pedig önállósult a tudományok rendszerében. Az oktatás-gazdaságtan kialakulásának társadalmi–gazdasági, tudományos–technikai okait *P. H. Coombs* munkáinak alapján ismerhetjük meg a kötetből. Ebből kiindulva emeli ki *Kuti Éva*, hogy az oktatás közgazdasági kérdéseivel való foglalkozást nagymértékben előrelendítette az „oktatás világválsága” a második világháború után. Ennek lényege – *Coombs* szerint – az oktatási rendszerek és a környezetük között jelentkező egyenlőtlenségek. Ezek pedig olyan feszültségi gócból fakadtak, mint például az oktatás iránti igények rohamos növekedése, amellyel szemben nem állt megfelelő „kínálati” oldal, vagy a pedagógusszükséglet és a megfelelő felkészültségű pedagóguskínálat közötti különbségek, továbbá pénzügyi feszültségek, ellentmondások.

Nemzetközileg is nagy gondot jelent mind a mai napig a „brain-drain”, azaz a szakképzett munkaerő legjobbjainak a fejlett, illetve a legfejlettebb országokba áramlása. Itt vezető helyet foglal el az Egyesült Államok, amely Nyugat-Európából és a fejlődő országokból nagyszámú magasan képzett munkaerőt vont el.

Az elméleti és történeti háttér vizsgálata után a felfogások és nézetek széles körének összehasonlító elemzésével tárgyalja a szerző az oktatás-gazdaságtani kutatások feladatait, jelentős mértékben támaszkodva magyar szerzők: *Józsa Ödön, Szabolcsi Szabolcs* és *Timár János* munkáira. Tanulmá-

nyozva a különböző felfogásokat úgy tűnik, hogy valójában még nem alakult ki egységes, letisztult állásfoglalás a feladatokat illetően.

Külön fejezetben olvashatunk az oktatás és a gazdasági fejlődés kölcsönkapcsolatáról, az oktatás szerepéről a gazdasági növekedésben. A fejezet gerincét az oktatás hasznának makro- és mikroökonómiai mérése teszi ki, amellyel arra keresnek a szakemberek választ, hogyan lehet az emberi beruházásnak, jelen esetben az oktatásnak a gazdaság növekedésére gyakorolt hatását mérhetővé tenni.

Sok kísérlet született erre vonatkozóan, mint például a reziduális tényező mérésén alapuló módszer, mindenekelőtt a Cobb–Douglas függvény továbbfejlesztése, *H. Correa, J. Tinbergen, Mándi Péter, F. Edding, F. H. Harbison, C. A. Myers* számításai. Az oktatás egyéni hasznának mérésén alapuló mikroökonómiai módszerek tárgyalása során a kísérletek és a szerzők nagy számát sorolja fel a kötet írója, közülük is kiemelten tárgyalja az első ilyen jellegű vizsgálatot végző *Sz. G. Sztrumilin* munkássága mellett *Kovács János* módszerét, aki az oktatás nemzeti jövedelemre gyakorolt hatásának mérésére megalkotott modelljében a különböző szintű szakemberek képzéséhez szükséges ráfordításokat vette alapul, és kidolgozta a szakképzés gazdasági hatásfokának mutatóját. Az oktatás hozamának nagyságát a jövedelemváltozás mellett az oktatás költségei határozzák meg.

A jövedelem számbavételéhez hasonlóan gondot okoz a ráfordítás számbavétele is. E területen is számtalan felfogás létezik, amelyekben belül szűkebb és tágabb költségfelfogások találhatók. Így például *Kovács János* az oktatás egyéni és társadalmi költségeit különbözteti meg, *I. Machlup* pedig lényegesen szélesebb körűen értelmezi a számításba vehető ráfordításokat. A sok információt elemző módon feldolgozó fejezet hibájának róható fel, hogy a szerző szűkmarkúan bánt a konkrét, gyakorlati példákkal, ami pedig az olvasót különösen érdekelné.

A kötet utolsó fejezetében az oktatás tervezési mechanizmusáról, módszereiről kapunk átfogó ismertetést a tőkés és a szocialista országokban kialakult gyakorlat alapján. Mindkét tervezési típusnál megtalálható közös sajátosság a döntően munkaerő-szükségleten alapuló oktatástervezési módszer. Így például a szocialista országokban folyó oktatástervezés arra törekszik, hogy a lehető legnagyobb összhangot valósítson meg a gazdaság szakemberszükséglete és az oktatási rendszer kibocsátása között. Az összeállításban olvashatunk e szemlélet ellen felhozott érvekről és nézetekről is, amelyek töb-

bek között a konvertálható tudás szükségességét állítják előtérbe.

A színes, élvezetes stílusban megírt munkát a felhasznált szakirodalom gazdag jegyzéke zárja le.

*

Jól egészíti ki *Kuti Éva* munkáját a *művelődés-gazdaságtannal* foglalkozó kötet, amelynek szerzője – e tudományág kialakulatlanabb mivolta miatt – talán nehezebb feladatra vállalkozott tanulmányának megírásakor. *Koncz Gábor* vállalkozása eredményes, ismereteink gazdag és értékes információkkal gyarapodtak.

A művelődés gazdasági vizsgálatát is a gazdasági és társadalmi struktúraváltozás kényszerítette ki társadalmunkban a második világháború után. Ezt ösztönözte a korunkban bekövetkező tudományos–technikai fejlődés, amelynek hatására emelkedik a lakosság iskolázottsági szintje, és az ebből fakadó ismeretszerzési igény fokozódása nyomást jelent az iskolán kívüli művelődési intézményekre. Az életszínvonal emelkedésével, a szabadidő megnövekedésével emelkedik az iskolán kívüli művelődés iránti szükséglet; a tömegkommunikációs eszközök szerepének megváltozása átalakította a nevelés, a művelődés lehetőségeit, és olyan ismeretközlésre képes, amelyet az oktatási rendszer nem tud biztosítani.

A szerző jól érzékelteti és veti egybe a művelődés-gazdaságtannal foglalkozók közötti nézeteltéréseket, felfogásbeli különbségeket, majd abból indul ki, hogy mindenekelőtt a kultúra fogalmát kell tisztázni ahhoz, hogy a művelődés-gazdaságtan feladatát, tárgyát körül lehessen határolni.

A kultúra meghatározásával a társadalomtudományok széles köre foglalkozik, egységes állásfoglalás azonban még nem alakult ki. A tanulmány írójának sikerült e témában a különböző nézetek igen jó reprezentánsait kiemelnie, és bemutatni a fogalommal kapcsolatos mind hazai, mind nemzetközi dilemmákat. Így többek között *Kroeber–Kuckholm, Lukács György, Ágh Attila, Kozma Tamás, E. John* munkáin mutatja be részletesebben a kultúráról alkotott különböző felfogásokat, és vitatkozik a szerzők felfogásával, hozzátevé a saját véleményét. Mindezekből az tűnik ki, hogy a kultúrának van egy tágabb és egy szűkebb értelmezése. A szélesebb értelmezésben a kultúra nemcsak a művészetek és műalkotások, valamint a rájuk vonatkozó ismeretek körét jelenti, hanem az ember teljes társadalmi viszony-rendszerét is. A szűkebb megfogalmazásban a kultúra általában a szellemi kultúrához való viszonyt foglalja magába.

A szakirodalomban képviselt sokoldalú felfogások alapján *Koncz Gábor* szerint a mű-

velődés-gazdaságtani kutatások során a következőket kell vizsgálni:

- a kulturális szférát mint a szellemi termékek létrehozásának, megőrzésének és elsajátításának intézményi feltételrendszerét;
- a kulturális szféra irányításának adminisztratív, jogi és gazdasági síkját;
- a szellemi termékek – a szűkebb értelemben vett kulturális értékek, javak és szolgáltatások – létrehozásában, megőrzésében és terjesztésében részt vevő speciális vállalatok, intézmények gazdálkodását;
- a termelés, elosztás és fogyasztás gazdasági meghatározottságát és lehetséges társadalmi hatását, illetve hatásmechanizmusát;
- a gazdaságtanok elméleti és módszertani ismereteinek alkalmazási lehetőségét a művelődési folyamatok és feltételrendszerek tudatos irányításában;
- az egyes családok, közösségek, rétegek jellemző művelődési szokásainak, lehetőségeinek gazdasági összefüggéseit.

A művelődés-gazdaságtani kutatásoknak egyik alapkérdése a gazdasági és a kulturális fejlődés közötti kölcsönhatás. Az ezzel kapcsolatban kibontakozott élénk vitában sok kutató képviselte azt a nézetet, miszerint a műveltség közvetve és közvetlenül is segíti a társadalom fejlődését, és így a gazdasági növekedés fontos tényezője. A művelődés népgazdasági hatása hosszabb idő elteltével nyilvánul meg, a kulturális beruházásoknak „generációs hatásuk” van. Más szóval ez azt is jelenti, hogy a lakosság nem kielégítő műveltségi színvonala a gazdasági előrehaladás akadályozója lehet. A műveltségi és a gazdasági fejlettségi szint közötti összhang hiánya fékező erőként hat a társadalmi-gazdasági fejlődésre.

A kulturális fejlődést számtalan tényező befolyásolja, így elsősorban az életszínvonal alakulása és a fogyasztási cikkekkel való ellátottság, a képzettségi szint emelkedése, a szabadidő mennyiségének növekedése. A művelődés-gazdaságtannak a rendszerszemlélet értelmében ezen tényezőkkel való kölcsönhatásban kell tárgyát vizsgálnia. Áttekintve a szocialista országokban folyó kutatások főbb irányait, a szerző önálló fejezetet szentel a tőkés országok kutatási főirányainak. Ezeket a teljesség igényével kísérel meg felvázolni, ami a téma kezelhetőségét nehezíti, végül is terjedelmi határok miatt néhány irány feldolgozásán túl csupán nevekre és irodalmi hivatkozásokra tér ki.

A tőkés országokban a művelődés-gazdaságtani vizsgálatok első lépései *Baumolhoz* és *Bowenhez* kapcsolódnak, akik szerint a kulturális tevékenység termelékenysége a nemzetgazdaságinál alacsonyabb, de a béreket itt is a nemzetgazdasági átlagos termelékenység határozza meg, s mivel a kulturális kibocsátás növekedési üteme kisebb, mint a béreké, ezért az ütem csak növekvő ráfordításokkal tartható fenn. Baumol és Bowen hipotézise nagy vitát váltott ki, és rámutatott arra, hogy a kultúra területén sajtó-

tos gazdasági összefüggések érvényesülnek, amelyek sajátos elemzést igényelnek.

A vizsgálatokat az előadóművészek körében a színház-, opera-, zene- és táncművészet területén végezték el, és vontak le következtetéseket az állami támogatások szerepéről, hatásáról és korlátairól.

A tőkés országokban folyó vizsgálatoknak – az állami költségvetés elemzése mellett – további főirányait lehet még megkülönböztetni: a vállalatszerűen működő, kulturális javakat és szolgáltatásokat előállító szervezetek gazdálkodásával, a kultúra finanszírozási rendszerének elemzésével, az új kultúraközvetítők tényleges és lehetséges hatásainak vizsgálatával, valamint a kultúra egészének általános közgazdasági kérdéseivel foglalkozó kutatásokat.

A művelődés-gazdaságtani elemzéseknél közös gondot jelent a hatékony módszertan és mutatószám-rendszer kialakítása, ezek nemzetközi összehasonlítása, illetve összehasonlíthatóvá tétele. A módszerek és jelzőszámok széles körének rendszerezett összefoglalása után a szerző megállapítja, hogy eddig átfogó nemzetközi összehasonlító elemzésre a kultúra területén nem került sor. Ennek alapvető oka abban keresendő, hogy nincs egységes nézet a kultúra fogalmának meghatározásában, és országonként igen eltérők a művelődési feltételrendszerek, valamint ezek nyilvántartása, statisztikai feldolgozása is. Az UNESCO keretében vannak törekvések arra, hogy egységes kulturális statisztikai rendszert hozzanak létre.

A kötet zárófejezete a Magyarországon folyó művelődés-gazdaságtani kutatásokat és eredményeket tárgyalja, ezen belül is kiemelten és részletesebben kitér a művelődés tervezésének, valamint előrejelzésének kérdéseire.

A szerző végig követi az ötvenes évek elején kibontakozó művelődés-politikai vitákat a hatvanas évekig, a művelődés hazai szervezeti és intézményi feltételrendszerének alakulását, illetve ezeknek tükröződését a népgazdasági tervekben. Az eszmecserében új fordulatot vett a „mechanizmus vita” az 1960-as évek elejétől, amely a művelődés társadalmi-gazdasági szerepével, az intézmények hatókörével, a művelődési folyamatok gazdasági meghatározottságával foglalkozott.

1967-ben széles körű vizsgálat indult arra vonatkozóan, hogy a gazdaságirányítás reformja milyen intézkedéseket követel a művelődés területén. Ebben az időben kezdődött meg a népművelés korszerűsítése, s újabb vita bontakozott ki az új gazdasági mechanizmus és a kultúra közötti viszonyról, ismét felvetődött a kultúra áru, illetve nem áru jellege. E kérdés napjainkban sem került még megválaszolásra annak ellenére,

hogy bővül azon szakemberek köre, akik a kultúra áru mivoltának erősítése mellett foglalnak állást. Kár, hogy az 1970-es években, illetve az 1980-as évek elején lezajlott ilyen jellegű párbeszédre, nézetkülönbségekre nem tér ki a tanulmány írója. Ezt kárpótolja viszont a tervezésről, előrejelzésről szóló fejezet rész, ahol gazdag szakirodalom, több kutatási eredmény feldolgozásával elemzi a kultúra tervezésének, prognosztizálásának módszertanát, és bőséges információt kapunk az előrejelzés lehetőségeiről. Az elem-

zésből kiderül, hogy a kultúra területén alapvetően a szakértői véleményezésre épülő eljárások a legalkalmasabbak megbízható prognózisok kidolgozására. Ezt támasztják alá a hazánkban is készült előrejelzések, valamint az erre vonatkozó kutatási kísérletek.

Koncz Gábor munkája hiánypótló, értékes adalék egy kibontakozó tudományterület fogalmának, feladatrendszerének, tárgyának tisztázásához és a diszciplína fejlődési útjának egyengetéséhez.

MAGYAR SZAKIRODALOM

GAZDASÁGSTATISZTIKA NÉPGAZDASÁGI SZÁMÍTÁSOK

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1982.
328 old.

A fejlődést, amelyet a gazdaságstatisztika az utóbbi évtizedekben befutott, nagyon jól le lehet mérni dr. Drechsler László és dr. Kupcsik József által szerkesztett könyv segítségével. A változás akkor szembeűnő, ha e könyv – amely Köves Pál és Párniczky Gábor „Általános statisztika” c. könyve mellett talán a legfontosabb statisztikai kézikönyv, sőt tankönyv – lapozgatásakor elővesszük a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó által 1959-ben kiadott első Gazdaságstatisztika c. egyetemi tankönyvet (szerk.: dr. Zala Júlia), és összehasonlítjuk a most megjelentel.

Amíg az első, 1959-es kiadásban a szerzők (akik közül egyébként kettő az 1982-es kiadás szerzői kollektívájának is tagja) arra vállalkoztak, hogy valamilyen módon a gazdaságstatisztika egészéről adjanak viszonylag teljes képet, az új kiadás már „csak” a népgazdasági számításokkal kíván foglalkozni. Így azután lényegesen eltér a két könyv szerkezete. Amíg az első kiadás huszonnégy fejezetéből hat az ágazati statisztikák módszertanával, további hat pedig a különböző funkcionális területek (például a munkaügy) problémáival foglalkozik, addig az új könyv tizenöt fejezetéből csupán kettő az, amelyik részletesebben veszi szemügyre az újratermelés valamely ágazathoz (ágazatokhoz) kapcsolt részterületét. Ugyanakkor az új kiadásban számos új, valóban a népgazdasági elszámolások körébe tartozó téma kapott helyet, mint például az ágazati kapcsolatok mérlege vagy a népgazdasági hatékonyság vizsgálata. Emellett természetesen más az azonos (vagy közel azonos) címet viselő fejezetek tartalma is, amit csak egy példával kívánok illusztrálni: az 1959-es kiadásnak a nemzeti vagyonról szóló fejezete 6 oldalon tárgyalta e témát, az 1982-es kiadás 18 oldalt szentelt e területnek. (Nyil-

ván nem csak a terjedelemben mutatkozik különbség.)

A könyv első része – az első három fejezet – a gazdaságstatisztika kereteiről, a fogalmakról és a legfontosabb ide tartozó osztályozásokról, mutatószámokról szól. Ez a rész jól szerkesztett, és a célnak megfelelően tömören ismerteti a fontosabb elszámolási módszereket és a magyar népgazdasági elszámolások keretét szolgáló osztályozásokat. Problémát jelent viszont, hogy a könyv lezárása – 1981 júniusa – és megjelenése között ez a keret lényegesen változott. Ily módon a könyvben ismertetett ágazati osztályozás már nem használható, és teljesen megváltozott a „gazdasági egységek” tevékenységi besorolásának gyakorlata is. Mindkét körülmény módosítja az anyagi és a nem anyagi szféra határait, az anyagi tevékenység mérését szolgáló makroökonómiai mutatók tartalmát. Ezt a problémát azért érdemes szóvá tenni, mert a könyv esetleges utánnyomása esetén ezeket a részeket korrigálni kell.

Elég sommásan intézi el e fejezet a magyar népgazdasági elszámolások egyik jellegzetes vonását, a *termelői áron* történő mérést. Talán célravezetőbb lett volna a kétfajta – a termelői és a realizálási – áron értékelt termelés pozitív és negatív vonásait párhuzamba állítani. E probléma teljes súlyát a fejezet szerzői talán azért nem érezték, mivel a termékadók nagysága 1976-os áron nem volt olyan nagy, mint a jelenlegi, a volumenfolyamatok mérését szolgáló 1981-es árbázison.

A könyv *negyedik fejezete* a termelés mérésének ágazati sajátosságairól szól, pontosabban az ipari és a mezőgazdasági termelés számbavételének jellegzetes vonásait írja le részletesen. A többi népgazdasági ágánál megelőz a termelés számbavételének szinte csak jelzésszerű ismertetésével. E fejezet belső arányai – véleményem szerint – éppen ezért kevésbé szerencsések. A népgazdasági elszámolások hazai rendszerében

hogy bővül azon szakemberek köre, akik a kultúra áru mivoltának erősítése mellett foglalnak állást. Kár, hogy az 1970-es években, illetve az 1980-as évek elején lezajlott ilyen jellegű párbeszédre, nézetkülönbségekre nem tér ki a tanulmány írója. Ezt kárpótolja viszont a tervezésről, előrejelzésről szóló fejezet rész, ahol gazdag szakirodalom, több kutatási eredmény feldolgozásával elemzi a kultúra tervezésének, prognosztizálásának módszertanát, és bőséges információt kapunk az előrejelzés lehetőségeiről. Az elem-

zésből kiderül, hogy a kultúra területén alapvetően a szakértői véleményezésre épülő eljárások a legalkalmasabbak megbízható prognózisok kidolgozására. Ezt támasztják alá a hazánkban is készült előrejelzések, valamint az erre vonatkozó kutatási kísérletek.

Koncz Gábor munkája hiánypótló, értékes adalék egy kibontakozó tudományterület fogalmának, feladatrendszerének, tárgyának tisztázásához és a diszciplína fejlődési útjának egyengetéséhez.

MAGYAR SZAKIRODALOM

GAZDASÁGSTATISZTIKA NÉPGAZDASÁGI SZÁMÍTÁSOK

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1982.
328 old.

A fejlődést, amelyet a gazdaságstatisztika az utóbbi évtizedekben befutott, nagyon jól le lehet mérni dr. Drechsler László és dr. Kupcsik József által szerkesztett könyv segítségével. A változás akkor szembevetendő, ha e könyv – amely Köves Pál és Párniczky Gábor „Általános statisztika” c. könyve mellett talán a legfontosabb statisztikai kézikönyv, sőt tankönyv – lapozgatásakor elővesszük a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó által 1959-ben kiadott első Gazdaságstatisztika c. egyetemi tankönyvet (szerk.: dr. Zala Júlia), és összehasonlítjuk a most megjelentel.

Amíg az első, 1959-es kiadásban a szerzők (akik közül egyébként kettő az 1982-es kiadás szerzői kollektívájának is tagja) arra vállalkoztak, hogy valamilyen módon a gazdaságstatisztika egészéről adjanak viszonylag teljes képet, az új kiadás már „csak” a népgazdasági számításokkal kíván foglalkozni. Így azután lényegesen eltér a két könyv szerkezete. Amíg az első kiadás huszonnégy fejezetéből hat az ágazati statisztikák módszertanával, további hat pedig a különböző funkcionális területek (például a munkaügy) problémáival foglalkozik, addig az új könyv tizenöt fejezetéből csupán kettő az, amelyik részletesebben veszi szemügyre az újratermelés valamely ágazathoz (ágazatokhoz) kapcsolt részterületét. Ugyanakkor az új kiadásban számos új, valóban a népgazdasági elszámolások körébe tartozó téma kapott helyet, mint például az ágazati kapcsolatok mérlege vagy a népgazdasági hatékonyság vizsgálata. Emellett természetesen más az azonos (vagy közel azonos) címet viselő fejezetek tartalma is, amit csak egy példával kívánok illusztrálni: az 1959-es kiadásnak a nemzeti vagyonról szóló fejezete 6 oldalon tárgyalta e témát, az 1982-es kiadás 18 oldalt szentelt e területnek. (Nyil-

ván nem csak a terjedelemben mutatkozik különbség.)

A könyv első része – az első három fejezet – a gazdaságstatisztika kereteiről, a fogalmakról és a legfontosabb ide tartozó osztályozásokról, mutatószámokról szól. Ez a rész jól szerkesztett, és a célnak megfelelően tömören ismerteti a fontosabb elszámolási módszereket és a magyar népgazdasági elszámolások keretét szolgáló osztályozásokat. Problémát jelent viszont, hogy a könyv lezárása – 1981 júniusa – és megjelenése között ez a keret lényegesen változott. Ily módon a könyvben ismertetett ágazati osztályozás már nem használható, és teljesen megváltozott a „gazdasági egységek” tevékenységi besorolásának gyakorlata is. Mindkét körülmény módosítja az anyagi és a nem anyagi szféra határait, az anyagi tevékenység mérését szolgáló makroökonómiai mutatók tartalmát. Ezt a problémát azért érdemes szóvá tenni, mert a könyv esetleges utánnyomása esetén ezeket a részeket korrigálni kell.

Elég sommásan intézi el e fejezet a magyar népgazdasági elszámolások egyik jellegzetes vonását, a *termelői áron* történő mérést. Talán célravezetőbb lett volna a kétfajta – a termelői és a realizálási – áron értékelt termelés pozitív és negatív vonásait párhuzamba állítani. E probléma teljes súlyát a fejezet szerzői talán azért nem érezték, mivel a termékadók nagysága 1976-os áron nem volt olyan nagy, mint a jelenlegi, a volumenfolyamatok mérését szolgáló 1981-es árbázison.

A könyv *negyedik fejezete* a termelés mérésének ágazati sajátosságairól szól, pontosabban az ipari és a mezőgazdasági termelés számbavételének jellegzetes vonásait írja le részletesen. A többi népgazdasági ágánál megelőzti a termelés számbavételének szinte csak jelzésszerű ismertetésével. E fejezet belső arányai – véleményem szerint – éppen ezért kevésbé szerencsések. A népgazdasági elszámolások hazai rendszerében

egyformán van helye az anyagi koncepciójú és az ún. „széles” koncepciójú mérlegek kiszámításának. Ezzel a gyakorlattal a világon igen kevés országban találkozhatunk. Éppen ezért a nem anyagi szolgáltatások teljesítményének mérése, az ennek megfelelő pontos módszertan a magyar népgazdasági elszámolásoknak lényeges elemét jelentik.

Az *ötödik fejezet* a felhasználás statisztikáját ismerteti. A fejezet sorra veszi a felhasználás alapvető kategóriáit, a folyó termelő felhasználást, az értékcsökkenést, a végső fogyasztás egyes elemeit, valamint a felhalmozás különböző területeit.

A termelő felhasználás tárgyalásánál örövendetes, hogy a szerzők kitérnek arra az érdekes vitára is, amely a környezeti ártalmak figyelembevételéről folyik. (Bár kevésbé örövendetes a vita negatív értékelése.)

Az értékcsökkenési leírás elszámolása, illetve elszámolási problémái az egyik legfontosabb különbséget jelentik a különböző mérlegrendszerek között. Valóban, az értékcsökkenés nemzetközi ajánlásoknak megfelelő elszámolása az egyik legnehezebb gyakorlati feladat. A könyv is leírja, hogy a különböző megközelítések miatt, amelyek „... mindegyikének fontos közgazdasági jelentősége van” (99. old.), az értékcsökkenési leírás megállapításának kiemelt fontossága van. E felfogással messzemenően egyetértve kevésnek tűnik az a fél oldal, amely – az elszámolás tényleges problémáit nem említve – az állóeszközök értékcsökkenéséről íródott.

A végső fogyasztás és a felhalmozás különböző tételeinek ismertetése nagyon jól szerkesztett rész, és az elhatárolások valóban meglevő problémáit igen határozottan érzékelteti.

A *hatodik fejezet* a külkereskedelmi áruforgalom statisztikájának speciális vonásait ismerteti. E téma külön fejezetben tárgyalását az indokolja, hogy a külkereskedelem súlya a hazai újratermelési folyamatban jelentős.

Az eddigi fejezetek mintegy előkészítést jelentenek a hetedik fejezettel kezdődő résznek, amely a népgazdasági számítások gyakorlati megoldásait, eljárásait, módszereit tartalmazza. Így a *hetedik* és a *nyolcadik fejezet* ismerteti azokat a konkrét reál- és pénzügyi mérlegeket, amelyek a népgazdasági elszámolások tényleges gyakorlatát jelentik. Ezekben részben sor kerül az előző részekben már fogalmilag tisztázott mérlegek illusztrálására, továbbá részletesen ismertetik a jövedelemelosztás alapvető kategóriáit, ezek belső összefüggéseit, illetve a jövedelemelosztás részmérlegeit.

Az ágazati kapcsolatok mérlege, amelyről a *kilencedik fejezet* (a könyv leghosszabb fejezete) számol be, a népgazdasági számí-

tásoknak – ha úgy tetszik – egy következő „aggregációs fokozata”. A fejezet megismerteti az ÁKM alapvető szerkesztési elveivel, a mérleg konzisztenciájával, azzal, hogy a különböző reál- és jövedelemelosztási részmérlegek hogyan épülnek be ebbe a rendszerbe. Megismerteti ezenkívül az ÁKM speciális kategóriáival, mutatószámaival és koefficienseivel is.

A nemzeti vagyon statisztikája, amiről a könyv *tizedik része* szól, a viszonylag kevésbé ismert (és kevésbé használatos) népgazdasági számítások közé tartozik. Ezért is érdekes ez a fejezet, mert ebben a „témakörnyezetben” a többi elszámolás rangjára emeli a nemzeti vagyonnal kapcsolatos fogalmakat, elszámolási módokat, csoportosításokat. Talán még jobb lett volna a nemzeti vagyon értékelésével kapcsolatos problémáknak kissé nagyobb hangsúlyt adni, gondolok például az állóeszközök újraelőállítási áron történő értékelésének gyakorlati, illetve a készletek értékelésének elméleti problémáira. Fokozódó jelentőségű a természeti erőforrások értékelése, számbavétele, a gazdaság potenciáljába történő szerves illesztése. Mivel ez a téma világszerte az érdeklődés középpontjába került, talán érzékeltetni lehetett volna e könyvben is az e téma iránti növekvő figyelmet.

A könyv *tizenegyedik fejezete* már olyan módszertani kérdésekről szól, amelyek az ismertett népgazdasági elszámolások felhasználásának jellegzetes vonásaival kapcsolatosak. Így szó van e részben az érték-, volumen- és árindexszámítás módszertani kérdéseiről, az árszínvonal-változás méréséről, a nemzetközi összehasonlítási munkák sajátosságairól.

A *tizenkettedik* és a *tizenharmadik fejezet* az újratermelés erőforrás-szükségletének statisztikai kategóriáival ismerteti meg az olvasót. E fejezetekben esik szó a parciális hatékonysági mutatók: a termelékenység, illetve az eszközkivétel számítási módszeréről.

A könyv *utolsó két fejezete* olyan területek statisztikai eljárásait mutatja be, amelyek napjainkban a legszélesebb érdeklődésre tartanak számot. Ez a két terület a hatékonyság mérése, illetve az életszínvonal statisztikai vizsgálata.

Az első ezek közül az 1980-as évek gazdasági növekedésének kulcskategóriáját, illetve annak jelenlegi statisztikai mérési lehetőségeit tartalmazza. Az itt közölt mutatók számítási módja jelenleg is viták középpontjában áll, az azonban vitathatatlan, hogy az összes ráfordításnak, illetve ezek hozamának vizsgálata fontos és megoldandó kérdés. Míg a könyv első fejezeténél inkább sajnálkozva írtam le, hogy az új osztályozások miatt az ott leírtak már csak részben igazak,

itt bizakodva írom le, hogy e könyvnek egy újabb kiadása talán már a hatékonyság korszerűsített, továbbfejlesztett módszeréről számolhat be.

Az életszínvonal statisztikájának ismeretét, illetve e kérdés tárgyalásának fontosságát semmi sem húzhatná jobban alá, mint az a körülmény, hogy e fejezet metodikai háttérül szolgálhat a Központi Statisztikai Hivatal új, nagyon érdekes sorozatának, az Életszínvonal-füzeteknek, amelyből ez ideig három kötet jelent meg.

A könyv összességében magas színvonalon, jó szerkesztésben, a számszerű példák szerencsés tálalásával készült el. Külön fi-

gyelmet érdemel egyenletes és olvasmányos stílusa (ami szakkönyvek esetében bizony ritka kincsnek számít).

A Gazdaságstatisztika olvasása, forgatása nemcsak azoknak ajánlható, akik tankönyvként vagy kézikönyvként kívánják használni, hanem azoknak is, akik csupán ismereteiket kívánják gyarapítani.

Végezetül álljon itt a népes szerzői kollektíva névsora, akiknek ez az értékes mű köszönhető: *Benedeck Jánosné, Drechsler László, Giday Gabriella, Juhász Jánosné, Kerékgyártó Györgyné, Kupcsik József.*

Dr. Harsányi László

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dicséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke kiemelkedő munkájuk elismeréseként *elnöki dicséretben* részesítette *dr. Baranyai Istvánt*, a Közgazdasági főosztály osztályvezetőjét, *Cziffra Andrást*, az Állami Népszámláló Hivatal főelőadóját, *dr. Eiler Erzsébetet*, a Statisztikai Rendszerfejlesztő és Koordináló főosztály osztályvezetőjét, *Galgóczy Józsefnét*, az Állami Népszámláló Hivatal előadóját, *dr. Gócza Máriát*, a Statisztikai Rendszerfejlesztő és Koordináló főosztály főelőadóját, *dr. Kollár Zoltánnét*, a Statisztikai Rendszerfejlesztő és Koordináló főosztály főelőadóját, *Krupáné Szabó Zsuzsannát*, az Állami Népszámláló Hivatal főelőadóját, *Rónainé Györgyi Mártát*, a Statisztikai Rendszerfejlesztő és Koordináló főosztály főelőadóját, *Túú*

Lászlóné dr.-t, az Iparstatisztikai főosztály osztályvezetőjét.

*

A Központi Statisztikai Hivatal 1981. évi Alkotó Ifjúság Pályázat ágazati konferenciáján bemutatott dolgozatáért *elnöki dicséretben* részesült *Bauer József*, a Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalat Szombathelyi Számítóközpontjának műszaki csoportvezetője, *Hámori István*, a KSH Számítóközpont főelőadója, *Király László Géza*, a Bács-Kiskun megyei Igazgatóság közigazdász csoportvezetője, *Schlögl Ferenc*, a Számítástechnikai és Ügyvitelszervező Vállalat Szombathelyi Számítóközpontjának műszaki fejlesztési előadója, *Tolnai László*, a Bács-Kiskun megyei Igazgatóság főelőadója.

SZERVEZETI HÍREK – KOZLEMÉNYEK

A KSH elnökének látogatása Vietnamban. A Vietnami Szocialista Köztársaság Központi Statisztikai Hivatalának meghívására 1982. november 11. és 20. között magyar delegáció látogatott Vietnamba *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkárnak, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének vezetésével. A látogatás célja a két ország statisztikai szolgálatának működésére és szervezetére vonatkozó tapasztalatok értékelése és kicserélése volt.

A Központi Statisztikai Hivatal elnökét és munkatársait *Hoang Trinh*, a Vietnami Szocialista Köztársaság Központi Statisztikai Hivatalának elnöke üdvözölte. Nagyra értékelte a magyar statisztikai szolgálatnak a tervezés és a népgazdaság számbavétele terén elért eredményeit. Köszönetét fejezte ki azért a sokoldalú segítségért, melyet a magyar Központi Statisztikai Hivatal a vietnami statisztikai szolgálatnak nyújtott. *Hoang Trinh* tájékoztatta a magyar küldöttséget a vietnami gazdaság helyzetének főbb vonásairól, a statisztikai szolgálat tevékenységéről, helyzetéről, valamint az V. pártkongresszus határozataiból a Hivatalra háruló feladatokról.

Nyitrai Ferencné dr. nagyra értékelte a vietnami statisztikai tevékenység terén elért eredményeket, majd ismertette az újabb statisztikai munkálatokat és azokat a feladatokat, amelyek a Magyar Szocialista Munkás Párt XII. kongresszusa határozatainak értelmében a magyar statisztikai szolgálatra hárulnak.

A két delegáció véleménycserét folytatott a statisztikai tevékenységgel kapcsolatos tapasztalataikról, megtárgyalta a statisztikai munka továbbfejlesztésének időszerű kérdéseit, különös tekintettel a népgazdasági mérlegekre és a gazdasági tevékenység elemzésére.

A magyar fél kifejezte készségét, hogy az 1981 novemberében aláírt kétoldalú statisztikai együttműködési munkaterv alapján továbbra is segítséget nyújtson a vietnami statisztikai szolgálatnak. Az 1981 májusában aláírt Együttműködési Munkaterv megvalósítását értékelve megállapították, hogy a magyar fél jelentős mennyiségű elméleti és módszertani anyagot küldött meg a vietnami fél számára. Ezenkívül magyar részről

konzultációkat szerveznek vietnami statisztikus szakértők számára.

A két fél hozzájárult ahhoz, hogy a Ho Si Minh városi Statisztikai Hivatal és a KSH Győr-Sopron megyei Igazgatósága között szorosabb együttműködési és kölcsönös segélynyújtási kapcsolat létesüljön.

A magyar küldöttséget fogadta *Tran Quynh*, a Vietnami Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja, miniszterelnök-helyettes.

A Központi Statisztikai Hivatal elnökének vezetésével Vietnamba látogató magyar küldöttség tagjai *Dvorák Ferenc* statisztikai főtanácsos, a KSH önálló osztályvezetője és *dr. Szilágyi György* statisztikai főtanácsos, a KSH osztályvezetője voltak.

A tárgyalásokon vietnami részről a Hivatal elnökén kívül *Tran Hai Bang* és *Nguyen Ngoc Son* elnökhelyettesek, *Vu Hoang*, főosztályvezető és *Tran Doan* osztályvezető vettek részt.

A Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottság 40. ülése. 1982. november 23. és 26. között Moszkvában tartotta 40. ülését a KGST Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottsága. Az ülésen a tagországok képviselőin kívül részt vett a KGST Titkárság Statisztikai Osztályának vezetője és munkatársai, valamint a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság delegációja is.

A Bizottság ülésének megnyitásakor egyperces néma felállással emlékeztek meg a közelmúltban elhunyt *L. I. Brezsnyev*ről.

A Bizottság 40. ülésének napirendjére összesen 17 témát tűztek. Ezek közül kiemelkedett a Bizottság megalakulásának 20. éves jubileuma alkalmából tartott megemlékezés. A továbbiakban megvitatták a Tanács felsőbb szerveinek ülésein hozott határozatokból eredő statisztikai feladatokat, s elfogadták a Bizottság éves tevékenységét összefoglaló beszámolót, valamint a Bizottság két-éves munkaprogramját.

Megvitatták a statisztika terén Vietnamnak nyújtott segítség aktuális helyzetét, és a KGST Titkárság által fenntartott nemzetközi kapcsolatok tervét. A további napirendi pontok a tagországok közötti statisztikai együttműködés egyes módszertani és elemzési kérdéseire vonatkoztak.

Az ülésen részt vevő magyar küldöttséget *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vezette. Tagjai *dr. Kiss Albert*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, *Dvorák Ferenc* statisztikai főtanácsos, a KSH önálló osztályvezetője, *Kovács Tamásné dr.*, statisztikai tanácsos, a KSH osztályvezető-helyettese, *Feles György* statisztikai tanácsos, a KSH osztályvezető-helyettese és *Bucsányi Miklósné*, a KSH főelőadója voltak.

Kínai demográfusok látogatása. Az ENSZ Technikai Segélynyújtási Programja tanulmányutat szervezett kínai szakértők részére Franciaország, Belgium, Nagy-Britannia és Magyarország népességtudományi központjainak felkeresésére. A tanulmányút keretében 1982. október 11. és 15. között négytagú kínai delegáció látogatott a Központi Statisztikai Hivatalba, a KSH Népességtudományi Kutató Intézetébe és a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságához. A delegációt *Zhang Zhong Shen* professzor, a Zhonghan (Kanton) Sun Yatsen Egyetem Népességkutató Intézetének igazgatóhelyettese vezette, tagjai voltak *Zhou Qing*, a Pekingi Népi Egyetem Népességkutató Intézetének munkatársa, *Lu Feng*, az Oktatásügyi Minisztérium Külügyi Hivatalának munkatársa és *Jiang Zhenghua*, a Sian-i Jiaotong Egyetem Demográfiai és Közgazdaságtudományi Tanszékének előadója.

A delegációt fogadta *Nyitrai Ferencné dr.* államtitkár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke és *Barta Barnabás*, a KSH elnökhelyettese, az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke.

Itt-tartózkodásuk során a vendégek tájékoztatást kaptak a magyar népességtudomány helyzetéről, szervezetéről, feladatairól, kapcsolatairól; a Népességtudományi Kutató Intézetben folyó kutatásokról; az ország népesedési helyzetéről, népesedéspolitikájáról, a társadalmi-gazdasági tervezés és a népesedés összefüggéseiről.

A tájékoztatást konzultációk követték, amelyek során a népesség-előreszámítás módszereivel, a középkorúak megnövekedett halálózásával, a zéró népességnövekedés eredményeként kialakuló népességstruktúrával, a népesedéspolitikai intézkedésekkel és azok lakossági fogadtatásával, az idős korúak támogatásával és a termékenységszökkenés gazdasági hatásával, továbbá az adatszolgáltatási kötelezettséggel és az adatfelvételek lebonyolításával, valamint a felvételi minták kialakításával kapcsolatos kérdésekre kaptak választ a kínai szakemberek. A népesedés és a társadalmi-gazdasági tervezés összefüggései kapcsán szó volt a tervezés módszereiről, a területi és az országos tervezésről, valamint a számítástechnikai programok alkalmazásáról.

A magyar szakemberek felkérésére a delegáció vezetője ismertette Kína népesedési viszonyainak főbb vonásait és a családtervezés helyzetét, érintve a demográfia oktatását és a népességtudományi kutatásokat.

A vendégek ellátogattak a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemre és az MTA Dunántúli Tudományos Intézetébe is.

Magyar statisztikusküldöttség Párizsban. A francia Állami Statisztikai és Gazdaságku-

tató Intézet (INSEE) meghívására magyar delegáció utazott Párizsba. A megbeszélésekre 1982. november 1. és 5. között került sor. A látogatás során – az INSEE előzetes szervezése alapján – a Környezetvédelmi Minisztériumban, az Egészségügyi Minisztériumban, valamint az Állami Demográfiai Kutatóintézetnél (INED) folytattak tárgyalásokat.

Négy téma jelentette a tárgyalások alapját. A magyar küldöttség az INSEE-ben a társadalmi statisztikai reprezentatív lakossági felvételekkel, az Egészségügyi Minisztériumban a megbetegedési adatgyűjtésekkel, a Környezetstatisztikai Minisztérium adatgyűjtésével és a további tervekkel ismerkedett. Az INED-ben a népességnylvántartás és a népesedési statisztika közötti összefüggésekről alkotott francia véleményekről volt szó. A halandóság vizsgálatában – a korábbi megállapodás alapján – előkészületeket tettek az együttműködés megvalósítására.

A Központi Statisztikai Hivatal részéről *Barta Barnabás* elnökhelyettes és *dr. Vukovich György* főosztályvezető vett részt a megbeszéléseken.

A magyar delegációt fogadta *G. Calot*, az INED igazgatója és *E. Malinvaud*, az INSEE főigazgatója. A tárgyalások során megállapodtak az eddigi kapcsolatok fenntartásában, valamint a statisztikai anyagok és kiadványok további cseréjében is.

Össz-szövetségi népesedési konferencia. 1982. október 26. és 28. között Kijevben tartották meg a második össz-szövetségi népesedési konferenciát. A konferenciát a Szovjetunió Tudományos Akadémiája mellett működő, a népesedés társadalmi-gazdasági problémáival foglalkozó tudományos tanács és az Ukrán Tudományos Akadémia szervezték. A rendezvényen mintegy háromszáz – demográfusok, közgazdászok, szociológusok, orvosok és más szakterületek képviselői – vettek részt. Megfigyelőként jelen voltak az európai szocialista országok képviselői is.

A plenáris ülést az alábbi hét szekcióülés követte:

1. a népesedéspolitikai elméleti kérdései;
2. a népesedéspolitikai tökéletesítése a családalakítás területén;
3. népesedéspolitikai a népesség egészségének javítása területén;
4. a munkaerő-tartalékok újratermelésének problémái a népesedéspolitikai rendszerében;
5. a vándorlási politika időszerű problémái a Szovjetunióban;
6. telepítési kérdések és figyelembevételük a népesedéspolitikai végrehajtása során;
7. a népesedéspolitikai regionális vonatkozásainak elméleti és gyakorlati kérdései.

Magyarországról *dr. Klinger András*, a KSH főosztályvezetője és *dr. Monigl István*, a KSH

Népességtudományi Kutató Intézet igazgatója vettek részt a konferencián, amelyre a magyar Központi Statisztikai Hivatal „Magyarország népesedési helyzete, a népesedéspolitikai főbb jellemzői” címmel dolgozatot nyújtott be.

Tudományos ülészek Halléban. 1982. október 26. és 29. között „VII. Wissenschaftliche Tagung, Mathematik und Kybernetik in der Ökonomie” címmel tudományos konferenciát tartottak Halléban. Az ülészek rendezésében részt vett többek között a Német Demokratikus Köztársaság Tudományos Akadémiája, a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottsága Szocialista Gazdaságvezetési Központi Intézete, az Állami Tervbizottság Közgazdasági Kutató Intézete, a Robotron Számítástechnikai Vállalat. A 10 szocialista országból 540 szakember részvételével megtartott ülészekon három szekcióban mintegy 200 előadás hangzott el. Az első szekció a tervezés és az előrejelzés kérdéseivel, a második a vállalati döntésekhez szükséges modellekkel, a harmadik a statisztikai adatfeldolgozás szélesebb körű hasznosításának lehetőségeivel foglalkozott.

A konferencián *dr. Mórítz Pálné*, a Központi Statisztikai Hivatal osztályvezető-helyettese vett részt, és előadást tartott „Ein mathematisches Modell zur Einstufung der Wirksamkeit der ungarischen landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften (Matematikai modell a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetek hatékonyságának rangsorolására)” címmel.

A Statisztikai-számítástechnikai fejlesztési projekt Irányító Bizottságának ülése. Athénben tartotta 3. ülését a Statisztikai-számítástechnikai fejlesztési projekt Irányító Bizottsága 1982. november 16-án és 17-én. E bizottságot az ENSZ Fejlesztési Program (United Nations Developing Program – UNDP) kezdeményezésére a közös európai számítástechnikai együttműködés elősegítésére hozták létre.

Az ülésen részt vett a Központi Statisztikai Hivatal delegációja, melyet *Pesti Lajos* elnökhelyettes vezetett, tagjai *Aranyi Attila* statisztikai főtanácsos, főosztályvezető-helyettes és *Szász Józsefné* főelőadó voltak.

Az üléssel egyidőben rendezték meg az adat-editáló és a RAPID (Relational Access Processor for Integrated Databases) munkacsoport értekezletét, melynek munkáját a magyar Központi Statisztikai Hivatal fogja össze.

A munkacsoport ülésein *Pap Imre*, a KSH Számítóközpont osztályvezetője, *Szabó Ágnes*, a KSH Számítóközpont főelőadója és *Szász Józsefné*, a KSH főelőadója vettek részt.

Pályázat. A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztályának Területi Statisztikai Szekciója és a Központi Statisztikai Hivatal a területi statisztika elemzési módszereinek fejlesztése és e módszerek gyakorlati alkalmazásának elősegítése érdekében pályázatot hirdet. A pályázat benyújtásának határideje 1983. december 31. Eredményhirdetésre és a pályadíjak átadására 1984 májusában a Területi Statisztikai Szekció tudományos ülészakán kerül sor. (A pályázati felhívást a *Statisztikai Szemle* következő száma közli.)

Az IARIW 7. regionális konferenciája. A Nemzetközi Jövedelem- és Vagyonkutató Társaság (International Association for Research in Income and Wealth – IARIW) 1982. november 15. és 20. között Doualában (Kamerun) tartotta 7. regionális konferenciáját. A tanácskozáson, melyen 25 afrikai ország szakemberei vettek részt, a fejlődő országok nemzetgazdasági számlarendszerének továbbfejlesztési lehetőségeit vitatták meg. A konferencia szakmai tanácskozásait *dr. Drechsler László*, az Országos Tervhivatal Tervgazdasági Intézetének igazgatóhelyettese nyitotta meg, aki az 1981–1983. években a Társaság elnöki tisztét látja el.

Változások a Statisztikai Koordinációs Bizottság összetételében. A mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter *dr. Vendégh Ferencet* felmentette a Statisztikai Koordinációs Bizottságban viselt tagsága alól, és ezzel egyidejűleg *dr. Szabó Ferenc* főosztályvezetőt bízta meg a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium képviselőjével.

Időmérleg. A Társadalomstatisztikai Közlemények sorozatban megjelentek az Időmérleg c. kiadvány részletes adatokat tartalmazó kötetei. A kiadvány összefoglalást ad az életmód vizsgálatáról és az időmérleg-felvételekről, majd a lakosság életmódjában 1963 óta bekövetkezett változásokat elemzi. A szöveges elemzés hatodik része a lakosság életmódját ismerteti az időmérleg-felvétel adatai alapján. A továbbiakban a kiadvány táblákban közli a felvétel adatait.

(Időmérleg I., II. A magyar társadalom életmódja az 1976/77. évi időmérleg felvétele alapján. Társadalomstatisztikai Közlemények. Készült a KSH Társadalmi Statisztikai főosztályán. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1982. 795 old.)

Életszínvonal-füzetek. A sorozat 3. száma *Életszínvonal és gazdasági háttér (1979–1981)* címmel jelent meg. A kiadvány az utolsó 3 év eredményeit az alábbi fejezetekre osztva mutatja be: I. Gazdasági egyensúly és életszínvonal; II. Nemzetközi áttekintés; III. Hazai termelés – felhasználás – külső egyensúly; IV. Foglalkoztatottság

– Munkaerőforrás – Munkaerő-kereslet; V. A lakosság jövedelme; VI. Vásárlóerő és fogyasztás; VII. A lakossági infrastruktúra.

(Életszínvonal és gazdasági háttér (1979–1981). Életszínvonal-füzetek. 3. sz. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1982. 75 old.)

Évkönyvek. Budapest statisztikai évkönyve, 1981. A főváros társadalmi–gazdasági életének, valamint egészségügyi, oktatási és kulturális helyzetének adatai találhatóak a kiadványban, kerületek szerinti bontásban is.

(Budapest statisztikai évkönyve, 1981. Központi Statisztikai Hivatal Fővárosi Igazgatósága. Budapest. 1982. 271 old.)

Mezőgazdasági statisztikai évkönyv, 1981. Első ízben állították össze – a korábbi Statisztikai Időszaki Közlemények sorozat Mezőgazdasági adatok c. köteteinek folytatásaként – a mezőgazdaság egészét átfogó kiadványt. A kötet a termelés személyi, anyagi és technikai feltételeinek adatai mellett a növénytermelés, az állattenyésztés és az erdőgazdálkodás eredményeit mutatja be. Az országos adatokat megyei és nemzetközi adatok egészítik ki.

(Mezőgazdasági statisztikai évkönyv, 1981. Készült a KSH Mezőgazdasági Statisztikai főosztályán. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1982. 282 old.)

A Külkereskedelmi statisztikai évkönyv, 1981. című kiadvány négy fejezetben tartalmazza a külkereskedelem eredményeit: külkereskedelmi forgalom, műszaki–szellemi termékek külkereskedelmi forgalma, ár- és volumenindexek, nemzetközi kereskedelem. Végül módszertani megjegyzéseket közöl.

(Külkereskedelmi statisztikai évkönyv, 1981. Készült a KSH Kereskedelmi és Közlekedési Statisztikai főosztályán. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1982. 448 old.)

Kiadvány a dortmundi tudományos ülészak anyagából. A Német Statisztikai Társaság (Német Szövetségi Köztársaság) *Allgemeines Statistisches Archiv* c. folyóirata külön kötetben jelentette meg a Társaság Empirikus Gazdaságkutató és Alkalmazott Ökonometriai Bizottsága által 1982 májusában rendezett tudományos ülészakon elhangzott előadásokat. Az „International use of input-output analysis” (Input-output elemzés alkalmazása a nemzetközi gyakorlatban) címmel megjelent kiadványt *R. Stäglin* egyetemi tanár, a Német Gazdaságkutató Intézet tudományos munkatársa szerkesztette. A kötetben foglalt előadások sorát *W. Leontief* „The international use of input-output analysis” című tanulmánya nyitja meg. Szerepel a kiadványban többek között *dr. Csepinszky Andor* „The use of input-output techniques in Hungary” című dolgozata.

(International use of input-output analysis. Ed. by *R. Stäglin*. Sonderhefte zum *Allgemeinen Statistischen Archiv*. Heft. 19. 1982. 286 old.)

KÜLFOLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

URI, N. D.:

A BERUHÁZÁSI FÜGGVÉNY STABILITÁSA

(On the stability of the investment function.) – *Applied Economics*, 1982. 2. sz. 125–138. p.

Köztudomású tény a beruházások akcelerator-szerepe, általában a gazdasági tevékenységre gyakorolt élénkítő hatása. Ezért érthető, hogy a beruházások, a beruházásokat meghatározó tényezők, illetve a beruházási magatartás mind az elméleti jellegű, mind a gazdaságpolitikai orientációjú tanulmányoknak egyik központi fontosságú kérdése. Korábban gyakran vitatott probléma volt, hogy mennyiben motiválja a beruházási tevékenységet a várható nyereség. Hasonlóképpen vizsgálatok tárgyai voltak a kamatláb és a beruházások, valamint az árak és a beruházások közötti összefüggések. Újabban gyakran tárgyalt kérdés, hogy az energiahelyzet (az energiaárak) mennyiben befolyásolja a beruházások alakulását.

Ezzel igen közeli kapcsolatban álló kérdés a beruházási függvény stabilitása. (A stabilitás itt egyszerűen a magyarázó változók becsült paramétereinek hosszabb időtávon belüli állandóságát jelenti.) Az állandóság valójában ritka eset, mert a priori nem képzelhető el, hogy a világgazdasági környezet az utóbbi évtizedekben ne változott volna lényegesen úgy, hogy a változások hatása a függvény paramétereiben ne tükröződjék. Ha pedig az energiahelyzetnek – legalábbis az árrobbanás óta – van valami hatása a beruházásokra, akkor a beruházási függvény stabilitása valóban közelebbi vizsgálatra szorul. A tanulmány a beruházási függvény 1950–1976. évi stabilitását vizsgálja az Egyesült Államokban.

Megfelelő teszt-eljárás alkalmazására annál inkább szükség van, mert az eddigi tesz-

tek bizonyos a priori ismeretet kívántak abban a vonatkozásban, hogy a becsült paraméter stabilitásában mikor történt változás. Ez a tanulmány olyan statisztikai próbát alkalmazott, amely ebben a tekintetben semmilyen előzetes információt nem kíván meg.

A beruházási függvényben hagyományos feltevés szerint a nyereségmaximum-érdeklenség jut kifejezésre. A vizsgálat nehézségét fokozza, hogy sem a beruházás megtérülési határhányada, sem a tőke határkölsége nem közvetlenül megfigyelhető változó. Az energia és a beruházások kapcsolatának vizsgálatakor mint további probléma merül fel, hogy a kétféle jelenség egymást kiegészítő vagy egymást helyettesítő „termékek”-e. A szerző méltán helyezkedik arra az álláspont-ra, hogy a kérdést csak tapasztalati úton lehet eldönteni: ha a beruházás és az energiafelhasználás között mért regressziós összefüggés negatív, akkor a kapcsolat a komplementaritás feltevését erősíti.

A szerző által vizsgált beruházási függvény (függő változó: a beruházások volumene) magyarázó változói: az output, az állóeszköz-állomány, a nem állóeszköz jellegű tőke (tartozások és követelések), az energiaár, a kamatláb és az értékpapírok ára.

A beruházások stabilitását a szerző hányados segítségével vizsgálja, amelyet *Brown, Durbin és Evans* alkalmaztak először regressziós együttthatók állandóságának vizsgálatára. A hányados számlálójában a beruházások egyéves, kétéves, hároméves stb. ex post előrejelzési hibáinak (az előrejelzett és a tényszámok négyzetes eltéréseinek) összege szerepel, a nevezőben pedig az egész megfigyelési időszakra számított négyzetes eltérés.

A következőkben a szerző az adatbázist mutatja be, majd a függvény becsült paramétereit közli. A beruházások stabilitását

* A *Statisztikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statisztikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikksimertetésekre tagolódik. (Ezeket * választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

grafikonon is bemutatja. A nemzetgazdasági szintű beruházási függvényen kívül a papíripari, a vegyipari, a textilipari és a gumiipari beruházási függvények stabilitását vizsgálta, és arra a következtetésre jutott, hogy az instabilitás általában a sok energiát felhasználó

ágazatoknál mutatkozott. Ez mindenképpen indokolja, hogy a beruházást alakító tényezők között az energiaváltozót figyelembe vegyék.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

KIM, V.:

A MEZŐGAZDASÁGI TERMÉKEK FELVÁSÁRLÁSI ÁRAI

(Zakupocsnüe cenü szel'szkohozjajsztvennoj produkcii.) – *Voproszű Ekonomiki*. 1982. 6. sz. 60–71. p.

Az élelmiszerprogram megvalósítása a gazdasági önelszámolás nem formális és maradéktalan érvényesülése nélkül elképzelhetetlen. A mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelését elősegítő intézkedéssorozat fontos tényezője a felvásárlási árák arányosítása. A felvásárlási árák színvonala – összefüggésben a vállalatok termelési ráfordításaival – egyértelműen meghatározza az anyagi érdekeltséget, befolyásolja a vállalati jövedelmet. A felvásárlási ármechanizmus mezőgazdasági termelést ösztönző funkciója az állam által egységesen megállapított hatósági árák és az azt kiegészítő felárak rendszerén keresztül érvényesül. Különösen az utóbbi tényező megállapítása igényel a termelés fokozása érdekében nagy körültekintést. Az árkiegészítések részben a termék minőségéhez, részben a bázis- (előző) időszak átlagához képest elért többlettermék mennyiségéhez kötődnek. A termelői árszint e két tényező együttes hatásaként haladja meg a hatósági árat. A kétféle ár közötti eltérés mértéke egyben a mezőgazdasági termelés, az adott mezőgazdasági termék ösztönzésének erősségét is érzékelteti. Erre az eltérésre az időjárási körülmények és a gazdaságok termelési feltételei is hatással vannak.

A helyesen megválasztott felárrendszer ezenkívül a különböző termelési övezetekhez, többféle minőségi tényezőhöz, a termék átadásának időpontjához (szezonálisához) és más, a népgazdaság számára fontos szempontokhoz is kapcsolódik.

A felvásárlási árat az önköltség emelkedése miatt is rendezni kellett. Az önköltség 15 év alatt a kolhozokban 83, a szovhozokban 68 százalékkal nőtt. 1976-ban néhány százalékos termelőiár-rendezést hajtottak végre, 1979-ben ennél lényegesen magasabb volt az áremelés. Az állati termékek árszínvonalát 14–20 százalékkal, a zöldségfélékét még nagyobb mértékben emelték. A két áremelés összesen évente 5,3 milliárd rubel többletbevételt jelentett a mezőgazdasági termelőknek. Ebből több mint 2 milliárd rubel a tejtermékekre jutott.

A hatósági áremelések mértéke elmaradt az önköltség növekedésétől. A hetvenes években ezért a kolhozok jövedelmezősége 16, a szovhozoké 21 százalékponttal csökkent. Az állattenyésztés egyes ágazatai pedig veszteségesekké váltak. A termelők anyagi érdekeltsége gyengült, a termelés fokozása nem volt számukra előnyös.

Az anyagi érdekeltség javítására 1981 januárjában az árkiegészítések jelentős – mintegy 50 százalékos – emelésére került sor, amelynek 3,7 milliárd rubel volt az évi kihatása. A búza tonnánkénti ára például a rosztovi kerületben 30 százalékkal, 95 rubelre, a rozsé 100 rubelre nőtt. A cukorrépa ára Ukrajnában átlagosan 9 százalékkal, 34 rubelre, az élő marháé (elsőosztályú hizott) Litvániában 5 százalékkal, 1546 rubelre emelkedett.

A végrehajtott három termelői áremelés egyikét sem kísérte a fogyasztói árák emelkedése.

Az árrendezésekből több mint 2 milliárd rubel a szövetséges köztársaságok hatáskörében történt, a veszteséges vagy alacsony jövedelmezőségű ágazatokban. Ennek több mint fele az állattenyésztést szolgálta.

Az SZKP 1982. májusi plénumán 1983. január 1-ével a vágóállat, a tej, a gabona, a cukorrépa, a burgonya és a zöldség több mint 16 milliárd rubelt kitevő áremeléséről hoztak határozatot. Ez az összeg minden korábbit meghaladó mértékű termelői árrendezést tesz lehetővé.

A szerző a termelői áremelés minimumát az önköltséget elérő árszínvonalban, maximumát a fogyasztói ár szintjén határozza meg. 1976–1979-ben számításai szerint az árák 15 százalék nyereséget biztosítottak a termelőknek. Túlzottnak tartja azokat a véleményeket, amelyek szerint a vállalatszerű gazdálkodás 40–44 százalék ráfordításarányos nyereséget indokol. Többek között azért is, mert az állami költségvetésből hajtják végre a talajjavításokat, az állattenyésztő telepek és a zöldségtermelési létesítmények beruházását, a növénynevelést, az új fajták előállítását. A felsoroltakon kívül is számos eszközzel segíti az állam a mezőgazdasági termelést. Éppen ezért a felvásárlási árák jövedelemtartalmának mérlegelésekor ezeknek a ráfordításoknak az egészét olyan költségként kell figye-

grafikonon is bemutatja. A nemzetgazdasági szintű beruházási függvényen kívül a papíripari, a vegyipari, a textilipari és a gumiipari beruházási függvények stabilitását vizsgálta, és arra a következtetésre jutott, hogy az instabilitás általában a sok energiát felhasználó

ágazatoknál mutatkozott. Ez mindenképpen indokolja, hogy a beruházást alakító tényezők között az energiaváltozót figyelembe vegyék.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

KIM, V.:

A MEZŐGAZDASÁGI TERMÉKEK FELVÁSÁRLÁSI ÁRAI

(Zakupocsnüe cenü szel'szkohozjajsztvennoj produkcii.) – *Voproszű Ekonomiki*. 1982. 6. sz. 60–71. p.

Az élelmiszerprogram megvalósítása a gazdasági önelszámolás nem formális és maradéktalan érvényesülése nélkül elképzelhetetlen. A mezőgazdasági termelés hatékonyságának növelését elősegítő intézkedéssorozat fontos tényezője a felvásárlási árák arányosítása. A felvásárlási árák színvonala – összefüggésben a vállalatok termelési ráfordításaival – egyértelműen meghatározza az anyagi érdekeltséget, befolyásolja a vállalati jövedelmet. A felvásárlási ármechanizmus mezőgazdasági termelést ösztönző funkciója az állam által egységesen megállapított hatósági árák és az azt kiegészítő felárak rendszerén keresztül érvényesül. Különösen az utóbbi tényező megállapítása igényel a termelés fokozása érdekében nagy körültekintést. Az árkiegészítések részben a termék minőségéhez, részben a bázis- (előző) időszak átlagához képest elért többlettermék mennyiségéhez kötődnek. A termelői árszint e két tényező együttes hatásaként haladja meg a hatósági árat. A kétféle ár közötti eltérés mértéke egyben a mezőgazdasági termelés, az adott mezőgazdasági termék ösztönzésének erősségét is érzékelteti. Erre az eltérésre az időjárási körülmények és a gazdaságok termelési feltételei is hatással vannak.

A helyesen megválasztott felárrendszer ezenkívül a különböző termelési övezetekhez, többféle minőségi tényezőhöz, a termék átadásának időpontjához (szezonálisához) és más, a népgazdaság számára fontos szempontokhoz is kapcsolódik.

A felvásárlási árat az önköltség emelkedése miatt is rendezni kellett. Az önköltség 15 év alatt a kolhozokban 83, a szovhozokban 68 százalékkal nőtt. 1976-ban néhány százalékos termelőiár-rendezést hajtottak végre, 1979-ben ennél lényegesen magasabb volt az áremelés. Az állati termékek árszínvonalát 14–20 százalékkal, a zöldségfélékét még nagyobb mértékben emelték. A két áremelés összesen évente 5,3 milliárd rubel többletbevételt jelentett a mezőgazdasági termelőknek. Ebből több mint 2 milliárd rubel a tejtermékekre jutott.

A hatósági áremelések mértéke elmaradt az önköltség növekedésétől. A hetvenes években ezért a kolhozok jövedelmezősége 16, a szovhozoké 21 százalékponttal csökkent. Az állattenyésztés egyes ágazatai pedig veszteségesekké váltak. A termelők anyagi érdekeltsége gyengült, a termelés fokozása nem volt számukra előnyös.

Az anyagi érdekeltség javítására 1981 januárjában az árkiegészítések jelentős – mintegy 50 százalékos – emelésére került sor, amelynek 3,7 milliárd rubel volt az évi kihatása. A búza tonnánkénti ára például a rosztovi kerületben 30 százalékkal, 95 rubelre, a rozsé 100 rubelre nőtt. A cukorrépa ára Ukrajnában átlagosan 9 százalékkal, 34 rubelre, az élő marháé (elsőosztályú hizott) Litvániában 5 százalékkal, 1546 rubelre emelkedett.

A végrehajtott három termelői áremelés egyikét sem kísérte a fogyasztói árák emelkedése.

Az árrendezésekből több mint 2 milliárd rubel a szövetséges köztársaságok hatáskörében történt, a veszteséges vagy alacsony jövedelmezőségű ágazatokban. Ennek több mint fele az állattenyésztést szolgálta.

Az SZKP 1982. májusi plénumán 1983. január 1-ével a vágóállat, a tej, a gabona, a cukorrépa, a burgonya és a zöldség több mint 16 milliárd rubelt kitevő áremeléséről hoztak határozatot. Ez az összeg minden korábbit meghaladó mértékű termelői árrendezést tesz lehetővé.

A szerző a termelői áremelés minimumát az önköltséget elérő árszínvonalban, maximumát a fogyasztói ár szintjén határozza meg. 1976–1979-ben számításai szerint az árák 15 százalék nyereséget biztosítottak a termelőknek. Túlzottnak tartja azokat a véleményeket, amelyek szerint a vállalatszerű gazdálkodás 40–44 százalék ráfordításarányos nyereséget indokol. Többek között azért is, mert az állami költségvetésből hajtják végre a talajjavításokat, az állattenyésztő telepek és a zöldségtermelési létesítmények beruházását, a növénynevelést, az új fajták előállítását. A felsoroltakon kívül is számos eszközzel segíti az állam a mezőgazdasági termelést. Éppen ezért a felvásárlási árák jövedelemtartalmának mérlegelésekor ezeknek a ráfordításoknak az egészét olyan költségként kell figye-

lembe venni, amely nem a termelőket terheli, tehát a felvásárlási árak erre nem kell fedezetet nyújtania.

A felvásárlási árak emelése önmagában nem oldja meg a termelés mennyiségének növelését. A napraforgó felvásárlása közismerten magas ára ellenére sem növekedett 1981-ben, bár a kolhozok napraforgóból származó jövedelme 180 millió rubellel nőtt. Nem lett volna eredményesebb, ha az önköltséget jelentősen felülmúló felvásárlási ár egy részét talajjavításra, a termelés anyagi-műszaki bázisának fejlesztésére fordították volna? Azonos áremelés a szakosodott gazdaságokat jobban ösztönzi a termelés növelésére (erre alacsonyabb emelés esetén is hajlandók), mint a sokágazatú gazdaságokat. A felvásárlási árak emelését ezért nem általánosan, hanem mindezek figyelembevételével kell végezni.

A minőség szerinti felárak túlzottan magas színvonalra sem indokolt. A legmagasabb tisztaságfokú keménybúza ára például a szokvány minőségét 100 százalékkal felülmúlja. A megfelelő körülmények között gazdálkodó szovhozok ezt kihasználva csaknem teljes termésüket ilyen magas áron értékesítették.

Sikeresebbnek ítéli a szerző a vágómarha minőség szerinti árait. A másodosztályú vágómarhát 100-nak véve az elsőosztályú ára 120, a harmadosztályúé 75, a negyedosztályúé 60 százalék. Ennek tulajdonítható, hogy például a balti köztársaságokban a jó minőségű vágómarhából 1976 és 1980 között 9,5 milliárd rubel értékűt adtak el, 85 százalékkal többet, mint az előző tervidőszakban. A termelés növelésére ösztönző árat azonban a szerző a szarvasmarha-hízalásra szakosodott gazdaságokban még mindig túl magasnak tartja. Egyértelműen helyesli a termék beltartalmi értéke (zsír, cukor, fehérje stb.) növekedésével arányos minőségi felárrendszert, mert ez a fogyasztók számára hasznos. Ilyen minőség szerinti átvételi rendet azonban a megfelelő szabványok kidolgozása nélkül nem lehet sikeresen bevezetni.

1965 óta a terven belül átadott termékek után (kezdetben csak a gabona, később valamennyi mezőgazdasági termék után) 50 százalékos árkiegészítést fizettek. Ez – főleg a jó termésű években – 30 milliárd rubel többletbevételt jelentett a termelőknek. A terv túlteljesítésének ilyen nagy mértékű ösztönzése negatív hatásokat is maga után vont. A jó termésű években a magas felár a kiskereskedelmi árakat meghaladó felvásárlási árakat eredményezett. Jelenleg emiatt 25 milliárd rubel fogyasztói árkiegészítés terheli a költségvetést. További következménye az áringadozásnak, hogy az értékben mért termékösszetételt is torzította, és bizonytalanná tette a vállalatok pénzügyi helyzetét a kedvezőtlen időjárású években.

1981-től a tervtúlteljesítés premizálása helyett az előző tervidőszak átlagánál magasabb állami felvásárlás után jár az 50 százalékos felár. Az új rendszernek is vannak azonban hátrányai. Így például az elmáradott gazdaságok számára teremt előnyösebb helyzetet, semmi áremelkedést nem eredményez a több év óta megállapodott magas színvonalú termelést folytatóknak, a szakosodott gazdaságoknak. Emellett a jó termésű években az árak túlzott emelését vonja maga után a régi rendszerhez hasonlóan. Közgazdaságilag is indokolatlan, hogy az állam számára a kedvező időjárású év termelése többbe kerül, több fogyasztói ár-kiegészítéssel terheli a költségvetést, holott ilyenkor az árak csökkenése lenne indokolt. A megnövekedett vállalati nyereség magasabb bért, illetve prémiumot tesz lehetővé. Ennek árufedezete azonban – mivel a termelésnövekedés előre nem tervezhető – nem teremthető meg, így az ipari fogyasztási cikkek időleges hiányához vezet.

(Ism.: Szabóné Medgyesi Éva)

A MULTINACIONÁLIS VÁLLALATOK ÉS A FOGLALKOZTATOTTSÁG

(Les multinationales et l'emploi.) – *Intersocial*. 1980. december. 4–37. p.

A multinacionális vállalatok a piacgazdálkodást folytató országokban mintegy 40 millió dolgozót foglalkoztatnak. (Az adat a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal egyik tanulmányából származik, és az 1970-es évek közepének helyzetét mutatja.) Az említett mintegy 40 millió dolgozóból 30 millió a feldolgozó iparban, 10 millió a szolgáltatásokban és a kereskedelemben tevékenykedik.

Az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és a Német Szövetségi Köztársaság multinacionális vállalatai saját, ún. származási országukban több dolgozót foglalkoztatnak, mint amennyi külföldit a másutt létesített fiókvállalatokban. A jellemző adatpárok: Egyesült Államok: 6,7 millió 3,3 millióval szemben; Egyesült Királyság: 2,5 millió 1,0 millióval szemben; Német Szövetségi Köztársaság: 1,5 millió 0,5 millióval szemben. Néhány kisebb ország esetében fordított a helyzet, Hollandia: 1 millió a külföldi és 362 000 a hazai foglalkoztatott, Svájc: 460 000 a külföldi, 214 000 a hazai, Belgium: 182 000 külföldi munkavállalóval szemben 163 000 a hazai. Kanadában és Svédországban a két létszám megközelítően azonos.

A Német Szövetségi Köztársaság, az Egyesült Királyság és Svédország multinacionális vállalatai növelik a külföldi foglalkoztatottságot, egyidejűleg hazájukban sem fogják vissza a létszámot.

lembe venni, amely nem a termelőket terheli, tehát a felvásárlási árnak erre nem kell fedezetet nyújtania.

A felvásárlási árak emelése önmagában nem oldja meg a termelés mennyiségének növelését. A napraforgó felvásárlása közismerten magas ára ellenére sem növekedett 1981-ben, bár a kolhozok napraforgóból származó jövedelme 180 millió rubellel nőtt. Nem lett volna eredményesebb, ha az önköltséget jelentősen felülmúló felvásárlási ár egy részét talajjavításra, a termelés anyagi-műszaki bázisának fejlesztésére fordították volna? Azonos áremelés a szakosodott gazdaságokat jobban ösztönzi a termelés növelésére (erre alacsonyabb emelés esetén is hajlandók), mint a sokágazatú gazdaságokat. A felvásárlási árak emelését ezért nem általánosan, hanem mindezek figyelembevételével kell végezni.

A minőség szerinti felárak túlzottan magas színvonalra sem indokolt. A legmagasabb tisztaságfokú keménybúza ára például a szokvány minőségét 100 százalékkal felülmúlja. A megfelelő körülmények között gazdálkodó szovhozok ezt kihasználva csaknem teljes termésüket ilyen magas áron értékesítették.

Sikeresebbnek itéli a szerző a vágómarha minőség szerinti árait. A másodosztályú vágómarhát 100-nak véve az elsőosztályú ára 120, a harmadosztályúé 75, a negyedosztályúé 60 százalék. Ennek tulajdonítható, hogy például a balti köztársaságokban a jó minőségű vágómarhából 1976 és 1980 között 9,5 milliárd rubel értékűt adtak el, 85 százalékkal többet, mint az előző tervidőszakban. A termelés növelésére ösztönző árat azonban a szerző a szarvasmarha-hízalásra szakosodott gazdaságokban még mindig túl magasnak tartja. Egyértelműen helyesli a termék beltartalmi értéke (zsír, cukor, fehérje stb.) növekedésével arányos minőségi felárrendszert, mert ez a fogyasztók számára hasznos. Ilyen minőség szerinti átvételi rendet azonban a megfelelő szabványok kidolgozása nélkül nem lehet sikeresen bevezetni.

1965 óta a terven belül átadott termékek után (kezdetben csak a gabona, később valamennyi mezőgazdasági termék után) 50 százalékos árkiegészítést fizettek. Ez – főleg a jó termésű években – 30 milliárd rubel többletbevételt jelentett a termelőknek. A terv túlteljesítésének ilyen nagy mértékű ösztönzése negatív hatásokat is maga után vont. A jó termésű években a magas felár a kiskereskedelmi árakat meghaladó felvásárlási árakat eredményezett. Jelenleg emiatt 25 milliárd rubel fogyasztói árkiegészítés terheli a költségvetést. További következménye az ár-ingadozásnak, hogy az értékben mért termékösszetételt is torzította, és bizonytalanná tette a vállalatok pénzügyi helyzetét a kedvezőtlen időjárású években.

1981-től a tervtúlteljesítés premizálása helyett az előző tervidőszak átlagánál magasabb állami felvásárlás után jár az 50 százalékos felár. Az új rendszernek is vannak azonban hátrányai. Így például az elmáradott gazdaságok számára teremt előnyösebb helyzetet, semmi áremelkedést nem eredményez a több év óta megállapodott magas színvonalú termelést folytatóknak, a szakosodott gazdaságoknak. Emellett a jó termésű években az árak túlzott emelését vonja maga után a régi rendszerhez hasonlóan. Közgazdaságilag is indokolatlan, hogy az állam számára a kedvező időjárású év termelése többbe kerül, több fogyasztói ár-kiegészítéssel terheli a költségvetést, holott ilyenkor az árak csökkenése lenne indokolt. A megnövekedett vállalati nyereség magasabb bért, illetve prémiumot tesz lehetővé. Ennek árufedezete azonban – mivel a termelésnövekedés előre nem tervezhető – nem teremthető meg, így az ipari fogyasztási cikkek időleges hiányához vezet.

(Ism.: Szabóné Medgyesi Éva)

A MULTINACIONÁLIS VÁLLALATOK ÉS A FOGLALKOZTATOTTSÁG

(Les multinationales et l'emploi.) – *Intersocial*. 1980. december. 4–37. p.

A multinacionális vállalatok a piacgazdálkodást folytató országokban mintegy 40 millió dolgozót foglalkoztatnak. (Az adat a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal egyik tanulmányából származik, és az 1970-es évek közepének helyzetét mutatja.) Az említett mintegy 40 millió dolgozóból 30 millió a feldolgozó iparban, 10 millió a szolgáltatásokban és a kereskedelemben tevékenykedik.

Az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és a Német Szövetségi Köztársaság multinacionális vállalatai saját, ún. származási országukban több dolgozót foglalkoztatnak, mint amennyi külföldit a másutt létesített fiók-vállalatokban. A jellemző adatpárok: Egyesült Államok: 6,7 millió 3,3 millióval szemben; Egyesült Királyság: 2,5 millió 1,0 millióval szemben; Német Szövetségi Köztársaság: 1,5 millió 0,5 millióval szemben. Néhány kisebb ország esetében fordított a helyzet, Hollandia: 1 millió a külföldi és 362 000 a hazai foglalkoztatott, Svájc: 460 000 a külföldi, 214 000 a hazai, Belgium: 182 000 külföldi munkavállalóval szemben 163 000 a hazai. Kanadában és Svédországban a két létszám megközelítően azonos.

A Német Szövetségi Köztársaság, az Egyesült Királyság és Svédország multinacionális vállalatai növelik a külföldi foglalkoztatottságot, egyidejűleg hazájukban sem fogják vissza a létszámot.

A multinacionális vállalatok külföldi terjeszkedése káros hatásokkal is jár: a származási országban csökken a fizikai dolgozók aránya, és szaporodnak az adminisztratív munkakörök. Ez a hazai munkaerőpiacon egyensúlyzavarokat okoz.

A külföldi társaságokhoz csatolt egységekben dolgozó amerikai vállalati dolgozók száma 1977-ben 1,1 millió volt, 1978-ban már 1,3 millió, 1979-ben pedig 1,6 millió. A jelzett létszámnövekedés főleg a külföldi csoportoknak alárendelt társas cégekben ment végbe. Példaképpen: 1978-ban az amerikai kereskedelmi vállalatok dolgozóinak száma 5 százalékkal nőtt, az itteni külföldi érdekeltségekben pedig 18 százalékkal. E két adat 1979-ben: 4 és 25 százalék. Meg kell jegyezni, hogy a külföldi érdekeltségű amerikai társaságokban az Egyesült Államok aktív keresőinek mindössze 2 százaléka dolgozik.

Az 1978. és 1979. évek létszámnövekedésének háromötödét olyan vállalatoknál tapasztalták, amelyeknek anyavállalata a Német Szövetségi Köztársaságban, Hollandiában, illetve az Egyesült Királyságban van. A leggyorsabban a nyugatnémet központtal rendelkező vállalatok személyi állománya növekedett az Egyesült Államokban: 1978-ban 40, 1979-ben pedig 70 százalékkal. A feldolgozó iparban a foglalkoztatottság 1978-ban 15 százalékkal, 1979-ben 25 százalékkal nőtt, és a munkaerő létszáma 918 000 főt tett ki. A kiskereskedelemben az 1978. évi 25 százalékos, illetve az 1979. évi 40 százalékos növekedés után 1979 végére 227 000 főre emelkedett a létszám.

Néhány országban a jelenlegi – reálértékben csökkenő arányú – közvetlen külföldi beruházások tőkeintenzitása jóval nagyobb volt, mint az 1960-as években. Ebből következik, hogy a multinacionális vállalatok létszámának csökkentése az egyidejűleg létesített új munkahelyek számához viszonyítva az utóbbi években erőteljesebb volt, mint korábban. Belgiumban például 1970 és 1974, valamint 1975 és 1979 között megkétszereződött a külföldi ellenőrzés alatt álló társaságok munkaerőinek létszámcsökkenése, a termelőegységek bezárása miatt.

Az amerikai székhelyű multinacionális vállalatok csaknem 7,2 millió dolgozót foglalkoztatnak külföldön. E létszám megfelel Hollandia és Belgium munkabérből élő aktív népességének. (A több mint 7 millió kereső közel 25 000 saját fiók és más érdekeltség között oszlik meg.)

A bankok kivételével a gazdaság minden ágára kiterjedő reprezentatív felvétel szerint a mintegy 7 milliós összlétszámból Latin-Amerika 1 347 000, az Egyesült Királyság 1 069 000, Kanada 1 064 000, a Német Szövetségi Köztársaság 587 000, Franciaország 471 000, Japán 389 000, Afrika (a Dél-Afrikai

Köztársaság nélkül) 161 000, a Közép-Kelet 138 000, Hollandia 136 000 főt képvisel. Az Egyesült Államok multinacionális vállalatainak külföldi fiókjai tehát több mint kétharmad részben iparilag fejlett országok dolgozóit foglalkoztatják.

Ugyancsak gyorsan bővültek a multinacionális vállalatok beruházásai az ún. harmadik világban: 10 év alatt megkétszereződtek. Meg kell jegyezni azonban, hogy a munkahelyteremtő beruházások a mintegy száz fejlődő országból mindössze tucatnyira sűrűsödnek.

A multinacionális vállalatok anyagi erőforrásai közel felerészben az Egyesült Államokból származnak. A második helyen az Egyesült Királyság áll. A Német Szövetségi Köztársaság, Kanada, Franciaország, Japán és Hollandia együttevén mintegy 30 százalékot képvisel. Megállapítható azonban, hogy a legutóbbi években a japán és a nyugatnémet multinacionális vállalatok beruházásai sokkal gyorsabban nőttek, mint az amerikaiaké.

A fejlődő országok sorában Latin-Amerika országai jelentik a külföldi beruházások számára a fő vonzerőt. Ezekben az országokban foglalkoztatják a harmadik világ multinacionális vállalataihoz tartozó dolgozóknak közel 60 százalékát. Ázsia második sorban több mint 30 százalékkal, majd Afrika következik kevesebb mint 10 százalékkal.

1980-ban körülbelül 4 millió főre nőtt a fejlődő országok multinacionális vállalataiban dolgozók száma. Ez az ottani teljes munkaerő-állomány 0,5 százalékát teszi ki. Összehasonlításként: a piacgazdálkodást folytató ipari országokban 40 milliót ér el a multinacionális vállalatokban dolgozók létszáma.

A multinacionális vállalatok főleg a viszonylag fejlett és erősen iparosodott fejlődő országokban teremtenek újabb munkahelyeket. Ezek az országok megengedik a legszélesebb körű behatolást, akár belföldi, akár export célú termelésről is van szó, ezenfelül fontos természeti kincsekkel és könnyen képezhető munkaerővel rendelkeznek.

(Ism.: Somogyi Miklós)

PODOZOV, A. A.:

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK
GAZDASÁGÁNAK KILÁTÁSAI
A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

(Perspektivü ekonomiki SZSA na 80-e godü: amerikanskije prognozü.) – SZSA – *Ékonomika, Politika, Ideologija*. 1982. 4. sz. 88–98. p.

Az 1970-es években és az 1980-as évek elején az Egyesült Államok gazdaságában a társadalmi–gazdasági problémák kiéleződ-

A multinacionális vállalatok külföldi terjeszkedése káros hatásokkal is jár: a származási országban csökken a fizikai dolgozók aránya, és szaporodnak az adminisztratív munkakörök. Ez a hazai munkaerőpiacon egyensúlyzavarokat okoz.

A külföldi társaságokhoz csatolt egységekben dolgozó amerikai vállalati dolgozók száma 1977-ben 1,1 millió volt, 1978-ban már 1,3 millió, 1979-ben pedig 1,6 millió. A jelzett létszámnövekedés főleg a külföldi csoportoknak alárendelt társas cégekben ment végbe. Példaképpen: 1978-ban az amerikai kereskedelmi vállalatok dolgozóinak száma 5 százalékkal nőtt, az itteni külföldi érdekeltségekben pedig 18 százalékkal. E két adat 1979-ben: 4 és 25 százalék. Meg kell jegyezni, hogy a külföldi érdekeltségű amerikai társaságokban az Egyesült Államok aktív keresőinek mindössze 2 százaléka dolgozik.

Az 1978. és 1979. évek létszámnövekedésének háromötödét olyan vállalatoknál tapasztalták, amelyeknek anyavállalata a Német Szövetségi Köztársaságban, Hollandiában, illetve az Egyesült Királyságban van. A leggyorsabban a nyugatnémet központtal rendelkező vállalatok személyi állománya növekedett az Egyesült Államokban: 1978-ban 40, 1979-ben pedig 70 százalékkal. A feldolgozó iparban a foglalkoztatottság 1978-ban 15 százalékkal, 1979-ben 25 százalékkal nőtt, és a munkaerő létszáma 918 000 főt tett ki. A kiskereskedelemben az 1978. évi 25 százalékos, illetve az 1979. évi 40 százalékos növekedés után 1979 végére 227 000 főre emelkedett a létszám.

Néhány országban a jelenlegi – reálértékben csökkenő arányú – közvetlen külföldi beruházások tőkeintenzitása jóval nagyobb volt, mint az 1960-as években. Ebből következik, hogy a multinacionális vállalatok létszámának csökkentése az egyidejűleg létesített új munkahelyek számához viszonyítva az utóbbi években erőteljesebb volt, mint korábban. Belgiumban például 1970 és 1974, valamint 1975 és 1979 között megkétszereződött a külföldi ellenőrzés alatt álló társaságok munkaerőinek létszámcsökkenése, a termelőegységek bezárása miatt.

Az amerikai székhelyű multinacionális vállalatok csaknem 7,2 millió dolgozót foglalkoztatnak külföldön. E létszám megfelel Hollandia és Belgium munkabérből élő aktív népességének. (A több mint 7 millió kereső közel 25 000 saját fiók és más érdekeltség között oszlik meg.)

A bankok kivételével a gazdaság minden ágára kiterjedő reprezentatív felvétel szerint a mintegy 7 milliós összlétszámból Latin-Amerika 1 347 000, az Egyesült Királyság 1 069 000, Kanada 1 064 000, a Német Szövetségi Köztársaság 587 000, Franciaország 471 000, Japán 389 000, Afrika (a Dél-Afrikai

Köztársaság nélkül) 161 000, a Közép-Kelet 138 000, Hollandia 136 000 főt képvisel. Az Egyesült Államok multinacionális vállalatainak külföldi fiókjai tehát több mint kétharmad részben iparilag fejlett országok dolgozóit foglalkoztatják.

Ugyancsak gyorsan bővültek a multinacionális vállalatok beruházásai az ún. harmadik világban: 10 év alatt megkétszereződtek. Meg kell jegyezni azonban, hogy a munkahelyteremtő beruházások a mintegy száz fejlődő országból mindössze tucatnyira sűrűsödnek.

A multinacionális vállalatok anyagi erőforrásai közel felerészben az Egyesült Államokból származnak. A második helyen az Egyesült Királyság áll. A Német Szövetségi Köztársaság, Kanada, Franciaország, Japán és Hollandia együttvéve mintegy 30 százalékot képvisel. Megállapítható azonban, hogy a legutóbbi években a japán és a nyugatnémet multinacionális vállalatok beruházásai sokkal gyorsabban nőttek, mint az amerikaiaké.

A fejlődő országok sorában Latin-Amerika országai jelentik a külföldi beruházások számára a fő vonzerőt. Ezekben az országokban foglalkoztatják a harmadik világ multinacionális vállalataihoz tartozó dolgozóknak közel 60 százalékát. Ázsia második sorban több mint 30 százalékkal, majd Afrika következik kevesebb mint 10 százalékkal.

1980-ban körülbelül 4 millió főre nőtt a fejlődő országok multinacionális vállalataiban dolgozók száma. Ez az ottani teljes munkaerő-állomány 0,5 százalékát teszi ki. Összehasonlításként: a piacgazdálkodást folytató ipari országokban 40 milliót ér el a multinacionális vállalatokban dolgozók létszáma.

A multinacionális vállalatok főleg a viszonylag fejlett és erősen iparosodott fejlődő országokban teremtenek újabb munkahelyeket. Ezek az országok megengedik a legszélesebb körű behatolást, akár belföldi, akár export célú termelésről is van szó, ezenfelül fontos természeti kincsekkel és könnyen képezhető munkaerővel rendelkeznek.

(Ism.: Somogyi Miklós)

PODOZOV, A. A.:

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK
GAZDASÁGÁNAK KILÁTÁSAI
A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

(Perspektivü ekonomiki SZSA na 80-e godü: amerikanskije prognozü.) – SZSA – *Ékonomika, Politika, Ideologija*. 1982. 4. sz. 88–98. p.

Az 1970-es években és az 1980-as évek elején az Egyesült Államok gazdaságában a társadalmi–gazdasági problémák kiéleződ-

tek. Az 1974–1975. években bekövetkezett súlyos gazdasági visszaesést követően az ipari termelés 9,3, a termelőeszköz-beruházások pedig csaknem 14 százalékkal csökkentek. Általánosan az a vélemény, hogy az Egyesült Államokban ismét az extenzív fejlődés lett az uralkodó, az infláció és a munkanélküliség nagymértékben növekedett. A fogyasztói árindex emelkedése 1970 és 1980 között 112 százalékos volt, a munkanélküliek aránya – amely az 1960-as évek alatt átlagosan 4,7 százalék körül mozgott – az 1970-es évek folyamán elérte a 6,4 százalékot.

Ilyen körülmények között mind szélesebb körben kerül sor a fejlődés perspektíváinak elemzésére. A prognózisok egyre inkább átfogó gazdaságmatematikai modellek segítségével készülnek, amelyeket az utóbbi időben nem csupán elméleti, hanem gyakorlati célokra is felhasználnak. (A gazdasági prognózisok jelentőségének növekedésére utal egyebek között az, hogy a Fehér Ház évi 250 000 dollárt költ ilyen célokra, s csak az amerikai mezőgazdasági minisztérium 65 speciális ökonometriai modellt alkalmaz évi 2 millió dollár költség mellett. Az egyik legnagyobb, gazdasági prognosztikával foglalkozó intézmény a Data Resources, amely a száz vezető amerikai vállalat kétharmada számára végez kutatásokat, az utóbbi időben évi 30 százalékkal növelte bevételeit.) A prognózisok ugyanakkor rendkívül eltérő eredményeket és alapvető elvi különbségeket mutatnak.

Az előrejelzések az 1980-as évekre vonatkozóan átlagosan a bruttó nemzeti termék (GNP) 3 százalékos növekedésével számolnak. (A kormányzat értékelése szerint 1981 és 1986 között a növekedés évi átlagban 3,9 százalék lesz.) Az ágazatok közül leggyorsabban várhatóan a kutatásigényes ágazatok fejlődnek majd. Ugyancsak meghaladja a GNP növekedési ütemét a szolgáltatások növekedése, ugyanakkor a tradicionális ágazatok – a nyersanyag-kitermelő és a fűtőanyag-ipari ágazatok kivételével – növekedése egyes értékelések szerint nem lépi túl az évi 2 százalékot. Az energetikai ágazatok növekedése 1,8 százalék körül alakul, de a profitok és a beruházások aránya itt magasabb az átlagos szintnél.

A gazdaságszerkezet alakulásának e tendenciáit nem mindig értékelik kedvezőnek az amerikai közgazdászok, tekintettel arra, hogy az energetikai beruházások növekedése nem ösztönzi az egyéb ágazatok termelékenységének növekedését, mint ahogy az a korábbi időszakban tapasztalható volt. Az 1980-as években tovább folytatódik a regionális gazdasági problémák elmélyülése: 1990-re a déli és a nyugati államokba települ át mintegy 3,3 millió ember. Az északi és a keleti nagyvárosok nemcsak súlyos finanszírozási gondokkal küszködnek, hanem továbbra is nagy-

arányú munkanélküliséggel számolhatnak az elkövetkező években.

A munkatermelékenység növekedése felgyorsul, bár nem éri el azt a szintet, amelyet az 1950-es években és az 1960-as évek első felében mutatott. A korábbi évi 0,6 százalékos növekedéssel szemben a prognózisok 1,5–2,5 százalékos növekedést irányoznak elő. Az értékelések szerint egyébként a munkatermelékenység kedvező alakulását döntő mértékben az energiaárak rendkívüli arányú emelkedése korlátozza, egyfelől a kapacitások nem teljes kihasználásán, másfelől pedig a nem energetikai ágazatok beruházásainak visszafogásán keresztül. Emellett a munkatermelékenység növekedésének lanygulása és az energiaárak robbanásszerű emelkedése a munkásosztály életszínvonalának abszolút csökkenéséhez is vezetett: amerikai közgazdászok értékelései szerint a magánszektorban foglalkoztatott, nem mezőgazdasági munkások heti reálbére 1973 és 1980 között 109 dollárról 95 dollárra, (13 százalékkal) csökkent.

Mérsékeltabb lesz a prognózisok szerint az infláció növekedési üteme, bár a növekedési ráta megítélésében erős eltérések mutatkoznak. (A becslések az évtized első felére évi 6,7 illetve 9 százalékkal számolnak.) Az eltérések egyébként jórészt abból fakadnak, hogy a prognózisok egy része neoklasszikus ökonometriai modelleket alkalmazott, más részük pedig a kínálati gazdaságtan alapelveire épülő modellek következtetéseire hivatkozott. Nem lehet tagadni az energiaárak növekedése és az infláció között fennálló összefüggést, ugyanakkor az energiaárak és a gazdasági növekedés egymásra hatására vonatkozóan is eltérők az előrejelzések. A GNP növekedési ütemének lelassulását 0,1–1 százalékban befolyásolhatja az ár-emelkedés. Amennyiben a hatás 0,75 százalékos, 1985-re a GNP 4 százalékkal lesz kevesebb az energiaárak instabilitása folytán.

Ami a korábban is meghatározó jellegű tudományos–technikai haladást illeti (1929 és 1969 között az új technika bevezetése a GNP növekedési ütemét 45 százalékban határozta meg), egészében véve a prognózisok a fejlődés meggyorsulását jelzik. Ezen belül a fejlődés intenzívebb lesz az évtized második felében.

Az elkövetkező évtized során az Egyesült Államok társadalmi termelését gazdasági, demográfiai és társadalmi–politikai tényezők széles köre befolyásolja majd. Az amerikai értékelésekben a tényezők egyensúlya változó, s a következtetések szinte kivétel nélkül abból indulnak ki, hogy a növekedést ösztönző tényezők hatóereje meghaladja a visszafogó tényezőket. Mindez arra utal, hogy a következő évtized növekedési perspektívái kedvezőbbek lesznek. Figyelemre méltó

azonban az a körülmény is, hogy a prognózisok általában nem a gazdasági növekedés hosszú távú javulásáról szólnak, tehát az 1990-es évekre újabb visszaesés várható. Ugyanakkor az 1980-as évre szóló előrejelzések szerint a GNP növekedési üteme, 1,3-szer lesz alacsonyabb, mint az 1948 és 1966 közötti időszak növekedési üteme.

(Ism.: Hegedüs Péter)

STRUCK, B.:

A KÖRNYEZETI STATISZTIKÁK LEHETŐSÉGEI
ÉS KORLATAI

(Möglichkeiten und Grenzen der Umweltstatistiken.) – *Statistische Monatshefte. Schleswig-Holstein.* 1982. 4. sz. 82–94. p.

A környezeti statisztika még nagyon fiatal ága a hivatalos statisztikának. Amikor az elmúlt évtizedekben az ökológiai vonatkozások a gazdasági és társadalmi fejlődés vizsgálatánál egyre nagyobb térhez jutottak, nyilvánvalóvá vált a megfelelő adatok hiánya.

A szerző cikkében áttekinti a környezeti statisztika helyzetét Schleswig–Holstein tartományban. Rámutat arra, hogy bár voltak korábban is természettudományi mutatók a környezet terhelésének mérésére, csak az 1974. évi környezetstatisztikai törvénnyel jött létre a megfelelő kapcsolat a gazdaságstatisztikákkal. 1975 óta a termelőüzemektől adatokat gyűjtenek a hulladékok fajtáiról, mennyiségéről és eltávolításáról, valamint a korábbiaknál részletesebb csoportosításban a vízellátásról, -felhasználásról és a szennyvíz elvezetéséről. Ezáltal nemcsak az ipari hulladékok és szennyvíz volumenéről és káros voltáról szereztek ismereteket, hanem lehetőségessé vált a természeti erőforrások csökkenésének közvetlen szembeállítás az áru-termeléssel. A termelőüzemek környezetvédelmi beruházásainak jobb figyelembevételével megmutatkoznak az üzemek arra irányuló erőfeszítései, hogy meggátolják a negatív külső hatások érvényesülését a környezetre. 1975-től az üzemektől olyan adatokat is kérnek, amelyeket számviteli rendszerük nem tartalmaz, ezért részben becslésen alapulnak.

1975 óta a közművi vízellátás és szennyvízelvezetés adatait is nagyobb gyakorisággal és az ismérvek aktualizált jegyzéke alapján gyűjtik. A vízorientált környezeti statisztika célja, hogy az adatokat lehetőleg zárt rendszerben és regionális csoportosításban – többek között vízgyűjtő területek szerint – közölje. Az ugyanazon terület vízfelvétele és szennyvízelvezetésére vonatkozó adatok mérlegszerűen összekapcsolhatók.

A szerző cikkében jól áttekinthető táblában közli a környezeti statisztika következő mutatóinak felhasználási területeit, periodi-

citását és az adatgyűjtések éveit: hulladék; víz és szennyvíz; beruházások. Említésre méltó, hogy a hulladék, illetve a víz és szennyvíz mutatók belül adatokat gyűjtenek például olyan területekről is, mint a hulladék eltávolítása és a szennyvíz elvezetése az állattenyésztésben, vízellátás és szennyvízelvezetés a közellátást szolgáló hőerőművekben, balesetek a vizet veszélyeztető anyagok tárolásánál vagy szállításánál.

Az áttekintés azonban egyben megmutatja azt is, hogy e környezeti statisztikák korlátozottak, a környezetvédelem egyes részterületeire (mint például a levegő tisztasága vagy a zajok leküzdése) vonatkozó beruházásokon kívül nem gyűjtenek adatokat. A környezeti statisztikák kivétel nélkül elsődleges (primer) statisztikák, ezért olyan felvételi tartalomra kell korlátozódniuk, amelyekre az információt szolgáltató helyek – elsősorban iparvállalatok és közüzemek – adatokat tudnak adni. Természettudományi alapon álló értékmutatók általában csak akkor nyerhetők a vállalatoktól, ha azok, mint például a szennyvízbírság esetében, környezetvédelmi jogszabályon alapulnak.

A szerző véleménye szerint meggondolandó lenne a hozzáférhető, területileg és tárgya tekintetében egységesen osztályozott környezeti statisztikák körének bővítése, oly módon, hogy más, a környezeti hatóságok és intézmények által már begyűjtött adatokat a hivatalos statisztika másodlagos statisztikaként szövetségi szinten feldolgozná. Ez még eddig nem történt meg, és éppen a környezet adattömegének komplex volta miatt – a szerző véleménye szerint – csak korlátozott mértékben valósítható meg. A környezeti adatok komplex, heterogén voltának illusztrálására példának hozza fel a négy észak-német szövetségi tartomány környezeti ügyekkel foglalkozó miniszterei megbízásából 1978-ban végzett előzetes vizsgálatot az Alsó-Rajna-vidék és a Partvidék átfogó ökológiai bemutatására.

A környezeti statisztikákkal kapcsolatos első tapasztalatok azt mutatták, hogy hosszú idő volt szükséges ahhoz, hogy ezekre – a statisztikai felvételek számára nehezen hozzáférhető kérdésekre – a szükséges adatok beszerezhetők legyenek. A környezetstatisztikai törvény 1980-ban történt újraszövegezése – azáltal, hogy eltekintett bizonyos, az eredmény szempontjából jelentéktelen részadatoktól, és hogy egyenletesebben osztotta el a statisztikákat a felvételek évei szerint – bizonyos javulást hozott.

A szerző a továbbiakban bemutatja az egyes felvételek tartalmát, módszereit és eddigi eredményeit a fent említett környezeti statisztikai mutatók vonatkozásában.

(Ism.: Kármán Tamásné)

azonban az a körülmény is, hogy a prognózisok általában nem a gazdasági növekedés hosszú távú javulásáról szólnak, tehát az 1990-es évekre újabb visszaesés várható. Ugyanakkor az 1980-as évre szóló előrejelzések szerint a GNP növekedési üteme, 1,3-szer lesz alacsonyabb, mint az 1948 és 1966 közötti időszak növekedési üteme.

(Ism.: Hegedüs Péter)

STRUCK, B.:

A KÖRNYEZETI STATISZTIKÁK LEHETŐSÉGEI
ÉS KORLATAI

(Möglichkeiten und Grenzen der Umweltstatistiken.) – *Statistische Monatshefte. Schleswig-Holstein.* 1982. 4. sz. 82–94. p.

A környezeti statisztika még nagyon fiatal ága a hivatalos statisztikának. Amikor az elmúlt évtizedekben az ökológiai vonatkozások a gazdasági és társadalmi fejlődés vizsgálatánál egyre nagyobb térhez jutottak, nyilvánvalóvá vált a megfelelő adatok hiánya.

A szerző cikkében áttekinti a környezeti statisztika helyzetét Schleswig–Holstein tartományban. Rámutat arra, hogy bár voltak korábban is természettudományi mutatók a környezet terhelésének mérésére, csak az 1974. évi környezetstatisztikai törvénnyel jött létre a megfelelő kapcsolat a gazdaságstatisztikákkal. 1975 óta a termelőüzemektől adatokat gyűjtenek a hulladékok fajtáiról, mennyiségéről és eltávolításáról, valamint a korábbiaknál részletesebb csoportosításban a vízellátásról, -felhasználásról és a szennyvíz elvezetéséről. Ezáltal nemcsak az ipari hulladékok és szennyvíz volumenéről és káros voltáról szereztek ismereteket, hanem lehetőségessé vált a természeti erőforrások csökkenésének közvetlen szembeállítás az áru-termeléssel. A termelőüzemek környezetvédelmi beruházásainak jobb figyelembevételével megmutatkoznak az üzemek arra irányuló erőfeszítései, hogy meggátolják a negatív külső hatások érvényesülését a környezetre. 1975-től az üzemektől olyan adatokat is kérnek, amelyeket számviteli rendszerük nem tartalmaz, ezért részben becslésen alapulnak.

1975 óta a közművi vízellátás és szennyvízelvezetés adatait is nagyobb gyakorisággal és az ismérvek aktualizált jegyzéke alapján gyűjtik. A vízorientált környezeti statisztika célja, hogy az adatokat lehetőleg zárt rendszerben és regionális csoportosításban – többek között vízgyűjtő területek szerint – közölje. Az ugyanazon terület vízfelvétele és szennyvízelvezetésére vonatkozó adatok mérlegszerűen összekapcsolhatók.

A szerző cikkében jól áttekinthető táblában közli a környezeti statisztika következő mutatóinak felhasználási területeit, periodi-

citását és az adatgyűjtések éveit: hulladék; víz és szennyvíz; beruházások. Említésre méltó, hogy a hulladék, illetve a víz és szennyvíz mutatók belül adatokat gyűjtenek például olyan területekről is, mint a hulladék eltávolítása és a szennyvíz elvezetése az állattenyésztésben, vízellátás és szennyvízelvezetés a közellátást szolgáló hőerőművekben, balesetek a vizet veszélyeztető anyagok tárolásánál vagy szállításánál.

Az áttekintés azonban egyben megmutatja azt is, hogy e környezeti statisztikák korlátozottak, a környezetvédelem egyes részterületeire (mint például a levegő tisztasága vagy a zajok leküzdése) vonatkozó beruházásokon kívül nem gyűjtenek adatokat. A környezeti statisztikák kivétel nélkül elsődleges (primer) statisztikák, ezért olyan felvételi tartalomra kell korlátozódnia, amelyekre az információt szolgáltató helyek – elsősorban iparvállalatok és közüzemek – adatokat tudnak adni. Természettudományi alapon álló értékmutatók általában csak akkor nyerhetők a vállalatoktól, ha azok, mint például a szennyvízbírság esetében, környezetvédelmi jogszabályon alapulnak.

A szerző véleménye szerint meggondolandó lenne a hozzáférhető, területileg és tárgya tekintetében egységesen osztályozott környezeti statisztikák körének bővítése, oly módon, hogy más, a környezeti hatóságok és intézmények által már begyűjtött adatokat a hivatalos statisztika másodlagos statisztikaként szövetségi szinten feldolgozná. Ez még eddig nem történt meg, és éppen a környezet adattömegének komplex volta miatt – a szerző véleménye szerint – csak korlátozott mértékben valósítható meg. A környezeti adatok komplex, heterogén voltának illusztrálására példának hozza fel a négy észak-német szövetségi tartomány környezeti ügyekkel foglalkozó miniszterei megbízásából 1978-ban végzett előzetes vizsgálatot az Alsó-Rajna-vidék és a Partvidék átfogó ökológiai bemutatására.

A környezeti statisztikákkal kapcsolatos első tapasztalatok azt mutatták, hogy hosszú idő volt szükséges ahhoz, hogy ezekre – a statisztikai felvételek számára nehezen hozzáférhető kérdésekre – a szükséges adatok beszerezhetők legyenek. A környezetstatisztikai törvény 1980-ban történt újraszövegezése – azáltal, hogy eltekintett bizonyos, az eredmény szempontjából jelentéktelen részadatoktól, és hogy egyenletesebben osztotta el a statisztikákat a felvételek évei szerint – bizonyos javulást hozott.

A szerző a továbbiakban bemutatja az egyes felvételek tartalmát, módszereit és eddigi eredményeit a fent említett környezeti statisztikai mutatók vonatkozásában.

(Ism.: Kármán Tamásné)

DEMOGRÁFIA

WINGEN, M.:

A NÉPESSÉGFEJLŐDÉS MINT POLITIKAI KIHIVÁS

(Bevölkerungsentwicklung — eine politische Herausforderung.). Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit. München, 1980. 191 p.

Max Wingen professzor új könyvének aktualitása elsősorban a Német Szövetségi Köztársaság jelenlegi népesedési helyzetének alapos megismerésére, népesedési perspektíváinak felvázolására és a sokoldalú értékelésre törekvő jellegében rejlik.

A Német Szövetségi Köztársaságban a népességtudomány iránti nyílt érdeklődés, a demográfia kérdéseinek tudományos igényű művelése a második világháború után hosszú ideig háttérbe szorult, ami elsősorban azokkal a súlyos visszaélésekkel magyarázható, amelyeket e tudomány köntösébe burkolózva korábban a fajelmélet és a nemzeti szocialista eszmék képviselői követtek el. A népességtudomány kérdései tabu jellegének felszámolását az utóbbi két évtizedben kialakult két rendkívül fontos körülmény is sürgőssé tette:

— az egyik annak a ténynek a nyilvánvalóvá válása, hogy az éhezés, a szegénység, az elmaradottság leküzdése a gyorsan szaporodó népességű fejlődő országokban jól átgondolt, felelős politikai tervezés nélkül illuzórikus marad;

— a másik a születések számának és a születésgyakoriságnak a hatvanas évek elejétől tapasztalható jelentős csökkenése a Német Szövetségi Köztársaságban, aminek következtében a születésgyakoriság jelenleg a Német Szövetségi Köztársaságban a legalacsonyabb.

Wingen professzor könyve elsősorban az 1978/79. tanévben a Bochumi Egyetemen a távlati népességpolitikáról tartott előadásai anyagából épül fel. Négy része közül az első a népességfejlődés jelentős társadalmi-gazdasági következményeit és fontosságát érzékelteti; az ún. demográfiai tényállás és a főbb összefüggések leírása után a születések száma és a születésgyakoriság csökkenésének magyarázatát kísérli meg. Ennek során elsősorban a társadalomtörténeti háttér, a közvetlenül meghatározó demográfiai tényezők, valamint a különféle pszichés motívációk szerepét világítja meg. Ez utóbbiak közül a gyermek utáni vágy és a szülők más céljainak konfrontálásán túlmenően

— a gyermek utáni vágy és a gyermekek társadalmi-gazdasági helyzete,

— a gyermek utáni vágy és a család társadalmi-gazdasági helyzete,

— a gyermek utáni vágy és a család kialakításának megtervezése,

— a gyermek utáni vágy és az első gyermek által okozott megrázkódtatás („Erst-Kind-Schock”),

— a gyermek utáni vágy és az uralkodó érték-hierarchia

közötti kapcsolatok elemzésére tér ki.

Meggyőzően érzékelteti a felmerülő kérdések problematikus, számos esetben még megoldatlan jellegét.

A könyv második része a jelenlegi népességpolitikai vita alapvonalait vázolja fel (különös tekintettel a családpolitikai szempontokra). Kitér a realiztikusnak vélt népességpolitikai (és társadalompolitikai) célkitűzések kvantitatív jellegű megfogalmazásának és ún. időhorizontjának kérdéskörére; figyelmet szentel a népesedési folyamatok befolyásolhatósága, illetve a népességpolitika hatékonysága kérdéskörének.

Ez utóbbival kapcsolatban szembeállítja egymással az ún. szkeptikus és (pesszimista) álláspontot a Földünk össznépességének fejlődését szabályozni kívánó, jóval optimistább akcióterv („Weltbevölkerungsaktionplan”) híveinek álláspontjával.

A harmadik rész egy népességpolitikai koncepció alapelveit kísérli meg adott érték-hierarchiából kiindulva, a célok és eszközök összehangolásának szempontjait is szem előtt tartva felvázolni, hangsúlyozva, hogy ez utóbbi a különböző „felelősségviselők” akcióterveinek összehangolását, együttesen ható jellegének biztosítását is szükségessé teszi. Ennek során a Német Szövetségi Köztársaságban lakó külföldiek és a külső vándormozgalom szerepével is számol.

A könyv függelék szerepét betöltő negyedik része a fontosabb népességtudományi fogalmak magyarázatát, az Európa Tanács által szervezett szemináriumoknak Európa népessége stacioner, illetve csökkenő jellegűvé válásával kapcsolatos határozatait, a világ népesség fejlődésének befolyásolását célzó akciótervet, valamint Bajorország 1960–1978. évi ún. család-, illetve háztartás-segélyezési programját, családipótlék-rendszerét mutatja be. Ezt irodalomjegyzék és tárgymutató követi.

Wingen professzor 14 táblát és 13 ábrát is tartalmazó könyvének egyik érdeme, hogy mondanivalóját a tényleges népességfejlődés által felvetett problémák inspirálják. A Német Szövetségi Köztársaságban a nyers születési arányszám értéke 1972 óta alacsonyabb a nyers halálozási arányszámnál. A népességszám tényleges csökkenése a bevándorlási többlet miatt csak valamivel későbbi év (1975) óta mutatható ki. A női népesség nettó reprodukciós együtthatójának értéke 1970 óta ismét az egység alatt van. A népesség öregedése valamennyi előreszámítási változat szerint, a jövőben is folytatódni fog stb. Látható, hogy ezek a problémák hasonlóak (egyes esetekben teljesen azonosak) a hazai népességfejlődésünk (és egyre több más ország népességfejlődése) által felvetett

problémákhoz, ami fokozza annak indokoltságát, hogy a szerző által javasolt megoldási módokat figyelmesen tanulmányozzuk.

A társadalompolitika részét képező népeségpolitika egyik távlati céljaként Wingen professzor a zérus szaporodási rátájú népeség elérését jelöli meg. Ez utóbbi, ha a stabil népeség speciális esetét jelentő stacioner népeségről van szó, az általa jelzett idő alatt csak rendkívülinek számító feltételek teljesülése esetében érhető el. Ha be is érünk a 0 körül ingadozó szaporodási rátájú népeség elérésével, kérdés, hogy a népeség száma, strukturális jellemzői stb. céljainknak szintén megfelelnek-e. Belátható továbbá, hogy ha meg is határozzuk valamely népeségpolitika legfőbb távlati céljait, nem feltétlenül tekinthetjük biztosítottak, hogy ezt a célt elérjük.

(Ism.: Valkovics Emil)

DEVILLE, J.-C. – NAULLEAU, E.:

A HÁZASSÁGON KIVÜL SZÜLETETT GYERMEKEK
FRANCIAORSZÁGBAN

(Les nouveaux enfants naturels et leurs parents.)
– *Economie et Statistique*. 1982. 145. sz. 61–81. p.

Franciaországban – az első világháború éveit kivéve – még soha nem született annyi gyermek házasságon kívül, mint 1981-ben: számuk majdnem százezer volt. Érthető, hogy a demográfusok felfigyeltek erre a jelenségre, s kutatni kezdték okait, ellentmondásosságát.

A szerző két kérdésre próbál választ keresni: vajon ez a jelenség a szexuális morál átalakulásának a jele-e, vagy a fiatal párok már nem tekintik szükségesnek a formális házasságot, még akkor sem, ha már gyermeket várnak.

Természetesen mindig is születtek házasságon kívüli vagy ahogyan régebben nevezték, törvénytelen gyermekek. A történeti demográfusok (Franciaországban élükön *Louis Henryval*, Angliában *P. Laslett-tal*) a több évszázad óta folyamatosan vezetett s egyes egyházközségekben hiánytalanul fennmaradt anyakönyvek feltárásával rekonstruálni tudták mind a házast, mind a házasságon kívüli termékenység alakulását az elmúlt évszázadokban. Az egyházi, majd később a polgári anyakönyvek bejegyzései arról tanúskodnak, hogy a törvénytelen születések aránya történelmi korszakok szerint hullámzott, sőt, szigorúbb valláserkölcset kieroszakoló időkben és társadalmakban szinte nem is születtek törvénytelen gyermekek. Franciaországban például 1760-ban csak körülbelül 1 százalék volt a házasságon kívüli születések aránya, 1820-ban már 7,5 százalék, 1917-ben elérte a 17 százalékot. Ez utóbbi érték azon-

ban meglehetősen magas, mert a háború következtében nagymértékben csökkent a házast termékenység. A két világháború között az illegitimitási arány visszaesett 6,4 százalékra. Az „új hullám” 1967-ben indult meg. 1974-ben 8,4 százalékra emelkedett, majd az abortusztörvény nyomán észlelhető rövid megtorpanás után újból gyorsan emelkedni kezdett. Ma már minden kilenc gyermek közül egynél több születik házasságon kívül, vagyis hajadon, elvált vagy özvegy anyától.

Hasonló a helyzet a szerző által vizsgált más fejlett tőkés országokban is, sőt Svédország 40 százalékos aránya messze meghaladja a többit.

Az elemzésben használt fogalmak tisztázása és az adatok összehasonlíthatósága végett a szerző részletesen leírja egyrészt a hivatalos, másrészt a saját maga alkotta definíciókat.

A házasságon kívüli termékenység többféle jelzőszámmal mérhető. A legegyszerűbb ezek közül az adott évben és adott népeségben született természetes gyermekek és az össznépeség hányadosa.

Egy másik módszer, ha a természetes gyermekek számát egy adott év összes születéseinek számához viszonyítjuk.

Ez utóbbi könnyen kiszámítható, mert mind a számláló, mind a nevező adatait az évi anyakönyvi statisztika szolgáltatja.

Egy népeségen belül valamely gyermek „törvényes” volta kissé a véletlentől függ, vagyis attól, hogy szülei házastok-e születése pillanatában, ami viszont nagymértékben függ a házast nők arányától az adott populációban, függ továbbá a házast női népeség korstruktúrájától is.

A szerző véleménye szerint az „illegitimitás” mutatóit csakis a házast női népeség létszáma alapján volna szabad számítani. A házasságon kívüli termékenység általános javasolt arányszáma egyenlő a természetes gyermekek számának a 15–50 éves, házast nők számához viszonyított arányával. Ugyanez kisebb korcsoportokra is kiszámítható. A szerző a cikket illusztráló ábrákhoz jobbra ezt az utóbbi mutatót használja alapul.

Franciaországban már hosszú idő óta megfigyelik a fővárost, a vidéki városok és külön a falvak házasságon kívüli születései közötti különbségeket, és vizsgálják ezek társadalmi hátterét, okait is. A különbségek egy évszázad alatt lényegesen kisebbek lettek: 1980-ban a párizsi agglomerációban 16,5, a falvakban 7,3 és az egyéb településtípusokban 10,4 százalék volt a házasságon kívüli születések aránya.

A településtípusok közötti különbségeknél lényegesen nagyobbak voltak régebben és most is a régiók közötti különbségek. Napjainkban ugyan az ország közepéről eltoló-

problémákhoz, ami fokozza annak indokoltságát, hogy a szerző által javasolt megoldási módokat figyelmesen tanulmányozzuk.

A társadalompolitika részét képező népeségpolitika egyik távlati céljaként Wingen professzor a zérus szaporodási rátájú népeség elérését jelöli meg. Ez utóbbi, ha a stabil népeség speciális esetét jelentő stacioner népeségről van szó, az általa jelzett idő alatt csak rendkívülinek számító feltételek teljesülése esetében érhető el. Ha be is ér-nénk a 0 körül ingadozó szaporodási rátájú népeség elérésével, kérdés, hogy a népeség száma, strukturális jellemzői stb. célja-inknak szintén megfelelnek-e. Belátható továbbá, hogy ha meg is határozzuk valamely népeségpolitika legfőbb távlati céljait, nem feltétlenül tekinthetjük biztosítottak, hogy ezt a célt elérjük.

(Ism.: Valkovics Emil)

DEVILLE, J.-C. – NAULLEAU, E.:

A HÁZASSÁGON KIVÜL SZÜLETETT GYERMEKEK
FRANCIAORSZÁGBAN

(Les nouveaux enfants naturels et leurs parents.)
– *Economie et Statistique*. 1982. 145. sz. 61–81. p.

Franciaországban – az első világháború éveit kivéve – még soha nem született anynyi gyermek házasságon kívül, mint 1981-ben: számuk majdnem százezer volt. Érthető, hogy a demográfusok felfigyeltek erre a jelenségre, s kutatni kezdték okait, ellentmondásosságát.

A szerző két kérdésre próbál választ keresni: vajon ez a jelenség a szexuális morál átalakulásának a jele-e, vagy a fiatal párok már nem tekintik szükségesnek a formális házasságot, még akkor sem, ha már gyermeket várnak.

Természetesen mindig is születtek házasságon kívüli vagy ahogyan régebben nevezték, törvénytelen gyermekek. A történeti demográfusok (Franciaországban élükön *Louis Henryval*, Angliában *P. Laslett-tal*) a több évszázad óta folyamatosan vezetett s egyes egyházközségekben hiánytalanul fennmaradt anyakönyvek feltáráásával rekonstruálni tudták mind a házasságon kívüli termékenység alakulását az elmúlt évszázadokban. Az egyházi, majd később a polgári anyakönyvek bejegyzései arról tanúskodnak, hogy a törvénytelen születések aránya történelmi korszakok szerint hullámzott, sőt, szigorúbb valláserkölcstől kieroszakoló időkben és társadalmakban szinte nem is születtek törvénytelen gyermekek. Franciaországban például 1760-ban csak körülbelül 1 százalék volt a házasságon kívüli születések aránya, 1820-ban már 7,5 százalék, 1917-ben elérte a 17 százalékot. Ez utóbbi érték azon-

ban meglehetősen magas, mert a háború következtében nagymértékben csökkent a házasságon kívüli termékenység. A két világháború között az illegitimitási arány visszaesett 6,4 százalékra. Az „új hullám” 1967-ben indult meg. 1974-ben 8,4 százalékra emelkedett, majd az abortusz-törvény nyomán észlelhető rövid megtorpanás után újból gyorsan emelkedni kezdett. Ma már minden kilenc gyermek közül egynél több születik házasságon kívül, vagyis hajadon, elvált vagy özvegy anyától.

Hasonló a helyzet a szerző által vizsgált más fejlett tőkés országokban is, sőt Svédország 40 százalékos aránya messze meghaladja a többit.

Az elemzésben használt fogalmak tisztázása és az adatok összehasonlíthatósága végett a szerző részletesen leírja egyrészt a hivatalos, másrészt a saját maga alkotta definíciókat.

A házasságon kívüli termékenység többféle jelzőszámmal mérhető. A legegyszerűbb ezek közül az adott évben és adott népeségben született természetes gyermekek és az össznépeség hányadosa.

Egy másik módszer, ha a természetes gyermekek számát egy adott év összes születéseinek számához viszonyítjuk.

Ez utóbbi könnyen kiszámítható, mert mind a számláló, mind a nevező adatait az évi anyakönyvi statisztika szolgáltatja.

Egy népeségen belül valamely gyermek „törvényes” volta kissé a véletlentől függ, vagyis attól, hogy szülei házasságban születtek-e pillanatában, ami viszont nagymértékben függ a házasság arányától az adott populációban, függ továbbá a házasság arányától is.

A szerző véleménye szerint az „illegitimitás” mutatóit csakis a nem házasságban születettek létszáma alapján volna szabad számítani. A házasságon kívüli termékenység általános javasolt arányszáma egyenlő a természetes gyermekek számának a 15–50 éves, nem házasságban születettek arányával. Ugyanez kisebb korcsoportokra is kiszámítható. A szerző a cikket illusztráló ábrákhoz jobbra ezt az utóbbi mutatót használja alapul.

Franciaországban már hosszú idő óta megfigyelik a főváros, a vidéki városok és különösen a falvak házasságon kívüli születései közötti különbségeket, és vizsgálják ezek társadalmi hátterét, okait is. A különbségek egy évszázad alatt lényegesen kisebbek lettek: 1980-ban a párizsi agglomerációban 16,5, a falvakban 7,3 és az egyéb településtípusokban 10,4 százalék volt a házasságon kívüli születések aránya.

A településtípusok közötti különbségeknél lényegesen nagyobbak voltak régebben és most is a régiók közötti különbségek. Napjainkban ugyan az ország közepéről eltoló-

dott az ún. „illegitimitási pólus” a turizmus által erősen érintett déli területekre. A régiókon belül megyénként is nagy különbségek adódnak.

A házasságon kívüli termékenység emelkedésének a szerző szerint legfontosabb tényezői az anyák szülési életkorának változása és társadalmi környezetük. Az átlagos szülési életkor a házasságon kívüli szülésnél 25,4 év, s a legérintettebb korcsoport a 20–24 éveseké; a koreloszlás pedig erősen az átlag köré koncentrálódik.

A kétféle – házasságon kívüli – termékenységi arányszámok nagyságrendje és eloszlása nagyon eltérően alakul Franciaországban. A korszpecifikus házasságon kívüli termékenység az életkor emelkedésével szabályos csökkenést mutat. 1980-ban például 20 éves korig 39, 40 éves kor felett 0,5 százalék volt. A házasságon kívüli termékenység 1980-ban viszont (4,2 százalékkal) a 25–29 éves korcsoportban mutatja a maximumot. A kétféle termékenység időbeli trendje is különbözőképpen alakult 1968 és 1977 között.

A néha egymásnak ellentmondó trendek elemzésére a szerző a házasságon kívüli termékenység esetében is a legalkalmasabbnak az általános termékenység vizsgálatára használt szintetikus mutatót, a kor szerinti termékenységi arányszámok összegét tartja. Kiszámítja, hogy a házasságon kívüli termékenység csökkenése mennyire befolyásolta az utóbbi évtizedben a házasságon kívüli születések arányát.

A szerző vizsgálja a házasságon kívül született gyermekek szüleinek társadalmi hovatartozását a francia statisztikában használatos társadalmi–foglalkozási kategóriák alapján.

1980-ban az ilyen anyáknak majdnem a fele inaktív volt. Az aktívak társadalmi–foglalkozási összetétele pedig nagyon heterogén. A skála alján található a parasztnők, a tanítónők és a tanárnők, akiknek házassá-

ságon kívüli termékenysége 1968 és 1973 közt lassan, 1974 és 1980 közt hirtelen emelkedett. A skála közepén láthatók az irodai alkalmazottak és a szakmunkások, felettük a segédmunkások, kiskereskedők, művésznők (1980-ban a legmagasabb illegitim termékenységgel) és a háztartási alkalmazottak. Ez utóbbiak és a mezőgazdasági alkalmazottak eleve magas házasságon kívüli termékenysége meredeken csökkent 1968 és 1978 közt.

A szerző a jelenséget a következőképpen magyarázza: a nők viselkedése mintha két ellentétes befolyásnak engedelmessé válna. Az első, az „új domináns modell”, amely szerint a házasságon kívül született gyermekek számának emelkedése a házasság visszautasításának a következménye, s széles körben az „entellektüelek”, a „független” nők utáncsából áll. A második a „régóta törvénytelen termékenységi modell” pedig a csökkenés irányában hat, például az azelőtt gyakran „megesett” háztartási alkalmazottaknál, mezőgazdasági alkalmazottaknál a fogamzásgátlásnak, az abortusz legalizálásának köszönhetően.

Az egész jelenség alakulásának a kulcsát a szerző a házasság intézményének hanyatlásában látja.

A házasságon kívüli együttélés az utolsó évtizedben egyre szélesebb körben, egyre több társadalmi réteget s egyre fiatalabb korcsoportokat érintve terjedt. Az új tendenciát jól illusztrálja az, hogy 1972-ben még a házasság előtti fogamzások – tehát a későbbi házassággal legalizált kapcsolatok – az összes fogamzásnak 30 százalékát tették ki. Ma már nem érvényes a „házasság előtti” megjelölés, mert egyre csökken azoknak a száma, akik házassággal legalizálják együttélésből született gyermeküket, mert a házasságot nem tartják szükségesnek.

(Ism.: Szomor Kornélné)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

SCOTT, W.: A SZEGÉNYSÉG FOGALMAI ÉS MÉRÉSE

(Concepts and measurement of poverty.) UNRISD. Geneva. 1981. 62 p.

Az Egyesült Nemzetek Társadalmi Fejlődést Kutató Intézetének (UN Research Institute for Social Development – UNRISD) e kiadványa azzal a kérdéssel foglalkozik, hogyan lehet a szegénységet a fejlődő országokban statisztikai eszközökkel mérni.

Az ezzel összefüggő első kérdés, hogy a szegénység fogalmát abszolút vagy relatív értelemben használják-e. Az abszolút sze-

génység fogalmának használata esetében meghatároznak egy bizonyos jövedelem- vagy fogyasztási kiadás-szintet, amely a létfenntartáshoz minimálisan szükséges. Ezt a megközelítést alkalmazta Rowntree híres 1899. évi yorki (Anglia) szegénységvizsgálatában. Ő is alkalmazott azonban egy másik fogalmat, a másodlagos szegénységet, amikor felvételét 1936-ban megismételte. Másodlagosan szegénynek tekintette azokat a családokat, amelyeknek ugyan elég jövedelmük lenne ahhoz, hogy az abszolút szegénységi küszöb fölé emelkedjenek, de a kiadások nem optimális felosztása miatt (például azért,

dott az ún. „illegitimitási pólus” a turizmus által erősen érintett déli területekre. A régiókon belül megyénként is nagy különbségek adódnak.

A házasságon kívüli termékenység emelkedésének a szerző szerint legfontosabb tényezői az anyák szülési életkorának változása és társadalmi környezetük. Az átlagos szülési életkor a házasságon kívüli szüléseknél 25,4 év, s a legérintettebb korcsoport a 20–24 éveseké; a koreloszlás pedig erősen az átlag köré koncentrálódik.

A kétféle – házasságon kívüli – termékenységi arányszámok nagyságrendje és eloszlása nagyon eltérően alakul Franciaországban. A korszpecifikus házasságon kívüli termékenység az életkor emelkedésével szabályos csökkenést mutat. 1980-ban például 20 éves korig 39, 40 éves kor felett 0,5 százalék volt. A házasságon kívüli termékenység 1980-ban viszont (4,2 százalékkal) a 25–29 éves korcsoportban mutatja a maximumot. A kétféle termékenység időbeli trendje is különbözőképpen alakult 1968 és 1977 között.

A néha egymásnak ellentmondó trendek elemzésére a szerző a házasságon kívüli termékenység esetében is a legalkalmasabbnak az általános termékenység vizsgálatára használt szintetikus mutatót, a kor szerinti termékenységi arányszámok összegét tartja. Kiszámítja, hogy a házasságon kívüli termékenység csökkenése mennyire befolyásolta az utóbbi évtizedben a házasságon kívüli születések arányát.

A szerző vizsgálja a házasságon kívül született gyermekek szüleinek társadalmi hovatartozását a francia statisztikában használatos társadalmi–foglalkozási kategóriák alapján.

1980-ban az ilyen anyáknak majdnem a fele inaktív volt. Az aktívak társadalmi–foglalkozási összetétele pedig nagyon heterogén. A skála alján található a parasztnők, a tanítónők és a tanárnők, akiknek házassá-

ságon kívüli termékenysége 1968 és 1973 közt lassan, 1974 és 1980 közt hirtelen emelkedett. A skála közepén láthatók az irodai alkalmazottak és a szakmunkásnők, felettük a segédmunkásnők, kiskereskedőnők, művésznők (1980-ban a legmagasabb illegitim termékenységgel) és a háztartási alkalmazottak. Ez utóbbiak és a mezőgazdasági alkalmazottak eleve magas házasságon kívüli termékenysége meredeken csökkent 1968 és 1978 közt.

A szerző a jelenséget a következőképpen magyarázza: a nők viselkedése mintha két ellentétes befolyásnak engedelmessé válna. Az első, az „új domináns modell”, amely szerint a házasságon kívül született gyermekek számának emelkedése a házasság visszautasításának a következménye, s széles körben az „entellektüelek”, a „független” nők utáncsából áll. A második a „régóta törvénytelen termékenységi modell” pedig a csökkenés irányában hat, például az azelőtt gyakran „megesett” háztartási alkalmazottaknál, mezőgazdasági alkalmazottaknál a fogamzásgátlásnak, az abortusz legalizálásának köszönhetően.

Az egész jelenség alakulásának a kulcsát a szerző a házasság intézményének hanyatlásában látja.

A házasságon kívüli együttélés az utolsó évtizedben egyre szélesebb körben, egyre több társadalmi réteget s egyre fiatalabb korcsoportokat érintve terjedt. Az új tendenciát jól illusztrálja az, hogy 1972-ben még a házasság előtti fogamzások – tehát a későbbi házassággal legalizált kapcsolatok – az összes fogamzásnak 30 százalékát tették ki. Ma már nem érvényes a „házasság előtti” megjelölés, mert egyre csökken azoknak a száma, akik házassággal legalizálják együttélésből született gyermeküket, mert a házasságot nem tartják szükségesnek.

(Ism.: Szomor Kornélné)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

SCOTT, W.: A SZEGÉNYSÉG FOGALMAI ÉS MÉRÉSE

(Concepts and measurement of poverty.) UNRISD. Geneva. 1981. 62 p.

Az Egyesült Nemzetek Társadalmi Fejlődést Kutató Intézetének (UN Research Institute for Social Development – UNRISD) e kiadványa azzal a kérdéssel foglalkozik, hogyan lehet a szegénységet a fejlődő országokban statisztikai eszközökkel mérni.

Az ezzel összefüggő első kérdés, hogy a szegénység fogalmát abszolút vagy relatív értelemben használják-e. Az abszolút sze-

génység fogalmának használata esetében meghatároznak egy bizonyos jövedelem- vagy fogyasztási kiadás-szintet, amely a létfenntartáshoz minimálisan szükséges. Ezt a megközelítést alkalmazta Rowntree híres 1899. évi yorki (Anglia) szegénységvizsgálatában. Ő is alkalmazott azonban egy másik fogalmat, a másodlagos szegénységet, amikor felvételét 1936-ban megismételte. Másodlagosan szegénynek tekintette azokat a családokat, amelyeknek ugyan elég jövedelmük lenne ahhoz, hogy az abszolút szegénységi küszöb fölé emelkedjenek, de a kiadások nem optimális felosztása miatt (például azért,

mert a család egy tagja beteg, vagy mert sokat költenek dohányárura, szeszes italokra) mégis a szegénység körülményei között élnek. Rowntree maga nem definiálta közvetlenül a másodlagos szegénységet, hanem a kikérdezőkre bízta, hogy ítélik meg: a felkeresett családnál mutatkoznak-e annak jelei, hogy szegénységben élnek.

Az abszolút szegénység fogalmát azóta sokan bírálták azon az alapon, hogy nem lehet elvárni az alacsonyabb jövedelmű családoktól, hogy kiadási szerkezetüket teljesen ésszerűen alakítsák, és hogy lemondjanak bizonyos „erősnek érzett” szükségletek kielégítéséről, például a dohányzásról, az alkohorról, a rádióról.

Még problematikusabb a szegénység abszolút küszöbének meghatározása, ha a megélhetés fogalmába beleértjük bizonyos társadalmi, jogi és pszichológiai szükségletek kielégítését, amint azt az Egyesült Nemzetek Szervezetének egyik dokumentuma teszi. Ebben a szegénységküszöböt így definiálták: minden család, amely eléri e küszöböt, képes kell hogy legyen mindenekelőtt az élelmiszer, a lakás és a ruházat iránti fiziológiai szükségleteit kielégíteni, ezenkívül a családi jövedelemnek elégniek kell lennie ahhoz, hogy a család megfeleljen a társadalom törvényeinek és szabályainak (például a lakásra, a pauperizmusra vonatkozó szabályoknak, adótörvényeknek stb.). Végül az ezen a szinten élő családnak képesnek kell lennie arra, hogy elérje a társadalmi elfogadottság és a személyiségfejlődés valamely minimumát. Ez a három cél (a fiziológiai, a jogi és a társadalmi cél) nagyjából hierarchikus viszonyban áll: mindegyik több és jobb minőségű javakat és szolgáltatásokat igényel, mint az előző.

Ezek a jogi, társadalmi és pszichológiai szükségletek erősen függenek az adott társadalomtól. Ennek a következménye, hogy például az Egyesült Államokban 1970 körül egy négyszemélyes család számára az évi szegénységi küszöböt 4000 dollárban határozták meg, ezzel szemben Indiában 1968/69-ben ez a küszöb – egy főre számítva – 310 rupia (42 dollár) volt a falusi és 457 rupia (62 dollár) a városi népesség számára. Ma a hivatalos árfolyam helyett a vásárlóerő-paritás árfolyamát vesszük alapul, az indiai 105, illetve 155 dolláros egy főre jutó évi jövedelemmel az amerikai 1000 dolláros küszöb áll szemben. Jellemző az is, hogy az Egyesült Államokban az élelmiszer-kiadás a szegénységi küszöb jövedelemnek egyharmadát teszi ki, Indiában viszont 70–80 százalékát.

Az abszolút szegénységi küszöb statisztikai mérése nagy nehézségekbe ütközik. Ilyen nehézség mindenekelőtt az, hogy a fejlődő országokban a népesség nagy része él a szegénységi küszöb közelében, ezért a küszöb szintjének kevéssel alacsonyabban vagy ma-

gasabban történő megállapítása teljesen eltérőnek mutatja a szegénység elterjedtségét. Problematikus továbbá az is, hogy a jövedelem (bevétel) vagy a fogyasztási kiadások alapján határozzák-e meg, melyik család szegény. A fejlődő országokban a családi jövedelmet rendszerint alacsonyabbnak találják, mint a kiadásokat (mert a jövedelmi adatok figyelmen kívül hagyják az ajándékokat, a családtagok pénzküldeményeit, a korábbi megtakarítások felélését, és mert a jövedelmi adatok többnyire pontatlanok). Kérdéses az is, hogy egy főre vagy háztartásra számítsák-e a jövedelemszintet. Egy példa igen szemléletesen mutatja, hogy a különböző módszerek és kritériumok alkalmazásával milyen eltérő eredményre juthatunk: 1963/64-ben Nyugat-Pakisztán népességének 26-tól 85 százalékig terjedő részét lehetett szegénynek mondani. Tehát szinte lehetetlen olyan objektív abszolút szegénységi szintet meghatározni, amely időbeni és nemzetközi összehasonlításra is alkalmas vagy akár csak egy országról, adott évben megbízható információt adna.

E fogalmi és módszertani problémáknak egy része eltűnik, ha a relatív szegénység fogalmát használják. Ebben az esetben szegénynek tekintik azokat, akik a legalacsonyabb jövedelmű 20 vagy 40 százalékba tartoznak, vagy akiknek jövedelme az országos átlag felénél vagy kétharmadánál (*P. Townsend* meghatározása), vagy egyharmadánál (a Világbank definíciója) alacsonyabb. Ebben az esetben azonban a „szegénység” kifejezés helyett megfelelőbb lehet a „relatív depriváció” (relatív hátrányos helyzet) használata. A statisztikus számára a leghelyesebb eljárás a lehető legpontosabb jövedelemeloszlási adatok közzétevése. Ezeknek alapján maga az elemző statisztikus vagy a politikus eldöntheti, kiket tekint szegényeknek.

A szegénységgel kapcsolatban a könyvben tárgyalt második kérdés a szegénység dimenzióinak problémája. A szerző álláspontja szerint részint a jövedelmi adatok bizonytalansága, részint elvi okok miatt nem helyes a szegénység kérdését az elégtelen jövedelemre korlátozni. A fejlődő országokban az élelmiszer, a ruházat, a tüzelőanyag stb. jelentős részét nem pénzjövedelemből vásárolják, hanem a családok maguk termelik vagy a természetben jutnak hozzájuk. Ezért pénzre való átszámításuk bonyolult és indokolatlan. Emellett azonban nagyon fontos szerepet játszanak a család életszínvonalának meghatározásában a különböző szolgáltatások, amelyeket ingyen vagy erősen szubvencionált áron kapnak, vagy amelyekhez nem tudnak hozzájutni (egészségügyi ellátás, oktatás, ivóvíz, szennyvízelvezetés, villamosság, utak, közlekedés stb.). Ezeknek meglétét vagy hiányát feltétlenül figyelembe kell venni, amikor el

akarják dönteni, hányan élnek a szegénység körülményei között, annál is inkább, mert az állami politika legtöbbször e szolgáltatások kiterjesztését tartja egyik fő céljának. Végül figyelembe kell venni a családok vagyonát, elsősorban a földtulajdont, továbbá a lakást és esetleg más tartós javakat. A szegénység tehát többdimenziós fogalom.

A kötet végül az adatforrásokat tárgyalja. Megállapítja, hogy jelenleg a fejlődő országokban többnyire olyan adatfelvételekből állapítják meg a szegénység elterjedtségét, amelyeknek elsődleges célja nem ez volt, hanem például a foglalkoztatás, a fogyasztási kiadások stb. felmérése. Ezért a szegénységre vonatkozó adatok nem megfelelőek.

A szegénység felmérésére legalkalmasabbak lennének az olyan átfogó háztartási felvételek, amelyeket az ENSZ statisztikai szervei javasoltak a „Nemzeti Háztartási Felvétel Kapacitás Program” keretében (National Household Survey Capability Programme).

E felvételek reprezentatív mintákon sokfajta adatot gyűjtnek, közöttük az említett szegénységi dimenziókra vonatkozóan. Kevés fejlődő ország képes azonban jelenleg ilyen

felvételeket szervezni. A szerző szerint azonban nem is helyes csak ilyen vizsgálatokra támaszkodni, célszerű ezek mellett lehetőleg egy-egy kisebb területre vagy népességcsoportra vonatkozó részletesebb és mélyebb megfigyeléseket végezni. Példaként említi Rowntreenek York város munkásaira vonatkozó szegénységvizsgálatait (1899-ben, 1936-ban, 1950-ben), valamint az indiai Kerala állam 12 területi egységében 12 500 személyre kiterjedően végzett igen részletes, megismételt vizsgálatokat.

Az ilyen szegénységvizsgálatoknak a következő céloknak kell megfelelniük: 1. a szegény emberek és területek kategóriáinak meghatározása; 2. a különböző fajta (például jövedelmi, lakás, ivóvíz, élelmiszer) deprivációk feltárása; 3. a deprivációk okainak kimutatása; 4. a szegénység elterjedtségének megállapítása az országon belül; 5. az időbeli változások nyomon követése; 6. a változások és a gazdaság- és társadalompolitika, illetve annak hiánya közötti kapcsolat kimutatása; 7. nemzetközi összehasonlítás.

(Ism.: Andorka Rudolf)

KÜLFOLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ВЕСТНИК СТАТИСТИКИ

A SZOVJETUNIO KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATALÁNAK FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 9. SZÁM

- Mahmudov, Sz.:* Szovjet Üzbegisztán.
Baszarija, E.: Barátok körében.
Kozub, K.: A Moldavai SZSZK gazdasági-társadalmi fejlődése.
Il'enkova, Sz.: A berendezések kihasználásának hatékonyságát mérő társadalmi-gazdasági mutatók rendszere.
Perepecsin, I. – Aprakszina, L.: A beruházások hatékonyságának átfogó statisztikai adatok segítségével történő számítása és elemzése.
Andreev, E.: Komponens módszer az élettartam vizsgálatában.
Babaev, V.: A beszámolójelentések minőségének fokozása.
Jegomoszt'ev, N. – Zsukovszkij, G.: Megjegyzések a gépi feldolgozások tipizált tervezéséhez.
Godmane, I. – Krasztin', O. – Judanova, L.: A tejtermelés hozamának területi szintű elemzése és értékelése.

1982. ÉVI 10. SZÁM

- Matjuha, I.:* Az élelmiszerprogram és a lakosság életszínvonala.
Zsumaszultanov, T.: Összeforrott rendszerben.
Kapusztin, I.: A Kazah SZSZK a szovjet hatalom éveiben.
Mutafjan, Sz.: Örményország az egységes szövetségben.
Nakonecsnikov, M.: A számítástechnikai központok és állomások szerződéses kapcsolatai.

Usztjugova, E.: A nyugdíjazásokról szóló dokumentációk feldolgozásának szervezése.

Véérszalu, E.: Közgazdasági és technikai oktatás az Észti SZSZK Központi Statisztikai Hivatalában.

Manaszov, D. – Kolcsin, Sz.: A KGST-tagországok termelésében jelentkező nemzetközi szakosodás és kooperáció statisztikai megfigyelésének korszerűsítése.

СТАТИСТИКА

A BOLGÁR MINISZTERTANÁCS
EGYSÉGES TÁRSADALMI INFORMÁCIÓS RENDSZER
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 2. SZÁM

Totev, A. Ju. – Conev, V.: A bolgár statisztikusok több nemzedékének véleménye a statisztika általános elméletének főbb kérdéseiről.

Avramov, A.: Iparstatisztika a gazdasági mechanizmus körülményei között.

Szugarev, Z.: Időszakos népesség.

Ruszev, V.: A munkaképes korúak halálzásának hatása a halandóságra.

Hubancseva, V.: A KGST együttműködése más nemzetközi szervezetekkel és Bulgária részvétele az együttműködésben.

1982. ÉVI 3. SZÁM

A KGST Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottságának 20 éve.

Masiak, A.: George Dimitrov és a statisztika.

Kosztadinov, J.: Az irányítás néhány problémája és az agráripari integráció statisztikai vizsgálata.

akarják dönteni, hányan élnek a szegénység körülményei között, annál is inkább, mert az állami politika legtöbbször e szolgáltatások kiterjesztését tartja egyik fő céljának. Végül figyelembe kell venni a családok vagyonát, elsősorban a földtulajdont, továbbá a lakást és esetleg más tartós javakat. A szegénység tehát többdimenziós fogalom.

A kötet végül az adatforrásokat tárgyalja. Megállapítja, hogy jelenleg a fejlődő országokban többnyire olyan adatfelvételekből állapítják meg a szegénység elterjedtségét, amelyeknek elsődleges célja nem ez volt, hanem például a foglalkoztatás, a fogyasztási kiadások stb. felmérése. Ezért a szegénységre vonatkozó adatok nem megfelelőek.

A szegénység felmérésére legalkalmasabbak lennének az olyan átfogó háztartási felvételek, amelyeket az ENSZ statisztikai szervei javasoltak a „Nemzeti Háztartási Felvétel Kapacitás Program” keretében (National Household Survey Capability Programme).

E felvételek reprezentatív mintákon sokfajta adatot gyűjtnek, közöttük az említett szegénységi dimenziókra vonatkozóan. Kevés fejlődő ország képes azonban jelenleg ilyen

felvételeket szervezni. A szerző szerint azonban nem is helyes csak ilyen vizsgálatokra támaszkodni, célszerű ezek mellett lehetőleg egy-egy kisebb területre vagy népességcsoportra vonatkozó részletesebb és mélyebb megfigyeléseket végezni. Példaként említi Rowntreenek York város munkásaira vonatkozó szegénységvizsgálatait (1899-ben, 1936-ban, 1950-ben), valamint az indiai Kerala állam 12 területi egységében 12 500 személyre kiterjedően végzett igen részletes, megismételt vizsgálatokat.

Az ilyen szegénységvizsgálatoknak a következő célokra kell megfelelniük: 1. a szegény emberek és területek kategóriáinak meghatározása; 2. a különböző fajta (például jövedelmi, lakás, ivóvíz, élelmiszer) deprivációk feltárása; 3. a deprivációk okainak kimutatása; 4. a szegénység elterjedtségének megállapítása az országon belül; 5. az időbeli változások nyomon követése; 6. a változások és a gazdaság- és társadalompolitika, illetve annak hiánya közötti kapcsolat kimutatása; 7. nemzetközi összehasonlítás.

(Ism.: Andorka Rudolf)

KÜLFOLDI FOLYÓIRATSZEMLE

ВЕСТНИК СТАТИСТИКИ

A SZOVJETUNIO KÖZPONTI STATISZTIKAI
HIVATALÁNAK FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 9. SZÁM

- Mahmudov, Sz.:* Szovjet Üzbegisztán.
Baszarija, E.: Barátok körében.
Kozub, K.: A Moldavai SZSZK gazdasági-társadalmi fejlődése.
Il'enkova, Sz.: A berendezések kihasználásának hatékonyságát mérő társadalmi-gazdasági mutatók rendszere.
Perepecsin, I. – Aprakszina, L.: A beruházások hatékonyságának átfogó statisztikai adatok segítségével történő számítása és elemzése.
Andreev, E.: Komponens módszer az élettartam vizsgálatában.
Babaev, V.: A beszámolójelentések minőségének fokozása.
Jegomoszt'ev, N. – Zsukovszkij, G.: Megjegyzések a gépi feldolgozások tipizált tervezéséhez.
Godmane, I. – Krasztin', O. – Judanova, L.: A tejtermelés hozamának területi szintű elemzése és értékelése.

1982. ÉVI 10. SZÁM

- Matjuha, I.:* Az élelmiszerprogram és a lakosság életszínvonala.
Zsumaszultanov, T.: Összeforrott rendszerben.
Kapusztin, I.: A Kazah SZSZK a szovjet hatalom éveiben.
Mutafjan, Sz.: Örményország az egységes szövetségben.
Nakonecsnikov, M.: A számítástechnikai központok és állomások szerződéses kapcsolatai.

Usztjugova, E.: A nyugdíjazásokról szóló dokumentációk feldolgozásának szervezése.

Véérszalu, E.: Közgazdasági és technikai oktatás az Észti SZSZK Központi Statisztikai Hivatalában.

Manaszov, D. – Kolcsin, Sz.: A KGST-tagországok termelésében jelentkező nemzetközi szakosodás és kooperáció statisztikai megfigyelésének korszerűsítése.

СТАТИСТИКА

A BOLGÁR MINISZTERTANÁCS
EGYSÉGES TÁRSADALMI INFORMÁCIÓS RENDSZER
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 2. SZÁM

- Totev, A. Ju. – Conev, V.:* A bolgár statisztikusok több nemzedékének véleménye a statisztika általános elméletének főbb kérdéseiről.
Avramov, A.: Iparstatisztika a gazdasági mechanizmus körülményei között.
Szugarev, Z.: Időszakos népesség.
Ruszev, V.: A munkaképes korúak halálzásának hatása a halandóságra.
Hubancseva, V.: A KGST együttműködése más nemzetközi szervezetekkel és Bulgária részvétele az együttműködésben.

1982. ÉVI 3. SZÁM

- A KGST Statisztikai Együttműködési Állandó Bizottságának 20 éve.
Masiak, A.: George Dimitrov és a statisztika.
Kosztadinov, J.: Az irányítás néhány problémája és az agráripari integráció statisztikai vizsgálata.

Petrov, I.: Spektrálemzés alkalmazása a szimulációs eljárásban.

Parcsev, I.: A nemzeti jövedelem nemzetközi összehasonlítása.

Nazarov, V. – Hrisztova, A.: A KGST-tagországok együttműködése az automatizált statisztikai információs rendszer munkacsoportjában.

Toteva, N.: Olvasói konferencia. A *Sztatisztika* tartalmának megvitatása.

1982. ÉVI 4. SZÁM

Totev, A. Ju.: Statisztikusok oktatása és képzése Bulgáriában.

Cvetkov, Sz.: Lehetőség a dolgozók bére és jövedelme differenciálódásának megállapítására.

Vuzsarov, Hr.: A Gini-féle átlagos különbségről.

Grozdeva, V.: A tudományos és műszaki fejlődés ipari termelésre gyakorolt hatása statisztikai vizsgálatának problémái.

Anasztaszov, P.: Statisztikai és nem statisztikai célra felhasznált személyi adatok néhány problémája.

Djurova, G.: Az ifjúság Bulgáriában.

PRZEGLĄD STATYSTYCZNY

A LENGYEL KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG
STATISZTIKAI SZAKOSZTÁLYÁNAK FOLYÓIRATA

1980. ÉVI 3–4. SZÁM

Czerwinski, Z.: A regresszió különböző koncepcióiról.

Pawlowski, Z.: Prediktív ex post információ alkalmazása.

Kolupa, M.: Korreláció és általános matrixok felcserélhetősége, a Hellwig-féle probléma.

Rogowski, J.: A koincidencia szükséges és elegendő feltétele az ökonometriai modellben.

Obuchowska, W.: A semleges matrix segítségével transzponált korrelációs matrix néhány tulajdonsága.

Jasinski, L. J.: Az ökonometriai modell feltételes becslésének hatékonysága.

Sikorski, A.: Multiplikátorok meghatározására alkalmazott térben rendezett matrix-módszer.

Debski, W.: A strukturális paraméterek és a multiplikátorok változásai lineáris ökonometriai modellben.

Nowakowski, E. W.: A klasszikus legkisebb négyzetek módszere általánosításának egyik módszere.

Piszczala, M.: Egy kereseti szektor intervallum előrejelzéseinek bizonyos módszere.

Gruszecka, I.: A HIPF termelési függvény és strukturális paraméterei becslésének módszerei.

Jackiewicz, C. – Tomaszewicz, A.: Megjegyzések a Z. Pawlowski által javasolt nem paraméteres autokorrelációs teszthez.

Pasik, B.: Többdimenziós autoregressziós eljárás aggregálása.

Osztasiewicz, W.: Stabil osztályozás.

Gilowska, Z. – Jarmul, M.: A heteroszkedaszticitás egyik tesztje.

DEMOSTA

A CSEHSZLOVÁK SZÖVETSÉGI STATISZTIKAI
HIVATAL DEMOGRÁFIAI INTÉZETÉNEK
FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 1–2. SZÁM

Skotnica, Z. – Tomanec, J.: A csehszlovák népgazdaság fejlődése 1981-ben.

Kučera, M.: Az 1981. évi nép- és lakásszámlálás vizsgálatából eredő fő fejlődési tendenciák.

Dvorák, J.: Csehszlovákia népességének fejlődése 1981-ben.

Dvorák, J.: A csehszlovák népesség előreszámítása 2000-ig.

Nosek, V.: A lakosság étel- és ital-fogyasztása Csehszlovákiában.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

A LENGYEL TUDOMÁNYOS AKADEMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 67. SZÁM

Vielrose, E.: A termékenység intenzitásának mérőszámai.

Kedelski, M.: A nők gazdasági aktivitása mint a termékenység területi differenciálódásának tényezője.

Paradysz, J.: A nők termékenységének multiregionális elemzése.

Ciechocińska, M.: A főváros óvodás és iskolás korú népessége (1945–1980).

Muszalski, W.: A nők korlátozott bekapcsolódása a gazdasági aktivitásba, részidejű foglalkoztatás formájában.

Fratczak, E.: Az életkörülmények megváltozása a nyugdíjba lépéssel.

Wasilewska-Trenkner, H.: A Családügyi Tanács problémái.

1982. ÉVI 68. SZÁM

Romaniuk, K.: Stefan Szulc élete és munkássága.
Vielrose, E.: A gazdasági konjunktúra hatása a természetes népmozgalomra a két háború közötti Lengyelországban.

Valkovics, E.: A demográfiai átmenet elméletének néhány gyakorlati problémája.

Kwiecien, W.: A főbb demográfiai jelenségek szintje és dinamikája Norvégiában.

Paradysz, J.: Szülési intervallum és az utolsó szülési életkor egy hipotetikus női kohorszban.

Kedelski, M.: Demográfiai folyamatok stabilizálódási tendenciái Lengyelországban a statisztikai elemzés fényében.

Wieczorek, M.: Csecsemőhalandósági táblák.

Paszek, B.: Demográfiai események bruttó és nettó valószínűségei becslésének elemzése egy leánykohorszban.

Wasilewska-Trenkner, H.: Népesedéspolitika és demográfiai helyzet Franciaországban és a szocialista országokban.

STATISTISK TIDSKRIFT

A SVÉD KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 3. SZÁM

Hedqvist, L.: A munkaerő a mezőgazdaságban.
Dalenius, T.: Az alapvető adatok feltáró elemzése.

Söderström, L.: A tulajdonosok által lakott házak jövedelme.

Alriksson, J.: Számítógépes rajzok tömegtermelése.
Wahlström, S.: A gazdasági válság és a jólét megoszlásának statisztikája.

Lenke, L. – Hofer, H. von – Thorsson, U.: A visszaeső bűnözés statisztikájával kapcsolatos problémák.

1982. ÉVI 4. SZÁM

Polfeldt, Th.: A környezeti statisztika tartalma.
Holmberg, I. V.: Fülöp szigetek: népesedési adatok és politika.

Farm, A.: A skandináv munkaerő-statisztika az 1980-as évek elején.

Bergmann, L. – Sollander, S. – Wärneryd, B.: A bizalmas jelleg biztosításának hatása a politikai közvélemény-kutatásokban.

Sandström, A.: Különböző jövedelemforrások és a teljes jövedelem egyenlőtlensége Svédországban 1972-ben és 1976-ban.

ECONOMICS OF PLANNING

A BIRMINGHAMI EGYETEM FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 2. SZÁM

Harrison, M.: Miért nem volt eredményes a NEP?
Gaiha, R.: A stratégia megválasztása a munkaerőben bővelkedő fejlődő országokban.

Batten, D. F.: Megjegyzés a több szektoros gazdaság tökeszerkezetéről.

Murrell, P.: Optimális növekedési modellek mint a gazdasági tervezés eszközei.

ALLGEMEINES**STATISTISCHES****ARCHIV**A NÉMET STATISZTIKAI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA
(NÉMET SZÖVETSÉGI KOZTÁRSASÁG)

1982. ÉVI 1. SZÁM

Schneider, H. K.: Az energiaprobléma gazdasági és politikai dimenziója.

Schmitt, D.: A Német Szövetségi Közársaság energiámérlege. Célkitűzések, módszerek, eredmények.

Spies, H.: Az energiastatisztika helyzete és fejlődési tendenciái a Német Szövetségi Köztársaságban.

Holm, K.-F.: A hivatalos energiastatisztikák kiegészítése piacutatás útján.

Bauer, L.: Beszámoló a Német Statisztikai Társaság Saarbrückenben 1981. október 1-én tartott 52. közgyűlésén „Az energiaprobléma a statisztika fényében” téma keretében elhangzott előadásokról.

Beszámoló a Német Statisztikai Társaság Saarbrückenben 1981. szeptember 25. és október 1. között tartott bizottsági üléseiről („Empirikus gazdaságtudomány és alkalmazott ökonometria”, „Újabb statisztikai módszerek”, „Területi statisztika”, „Vállalati és piacstatisztika” bizottság).

Noeske, W.: Beszámoló a Német Városstatisztikusok Szövetségének Saarbrückenben 1981. szeptember 29-én tartott üléséről.

1982. ÉVI 2. SZÁM

Haas, J. M.: Multilaterális integrációs mértékek a hierarchikus struktúrák elemzésére a nemzetközi kereskedelemben. Graf-elméleti megközelítés.

Friedmann, R.: Multikollinearitás és a „ridge” regresszió.

Kuhlmann, W.: Milyen előnyei vannak a „ridge” regressziós becslésnek a legkisebb négyzetes becsléssel szemben?

Schaich, E.: Az illeszkedés jóságának két több-dimenziós tesztje.

Schlittgen, R. – Hammann, D. – Lepinat, K.: Az árfolyamváltozások eloszlása.

Hujer, R. – Knepel, H.: Társadalomgazdasági jelzőszámmodellek specifikációja és becslése.

Schips, B. – Stier, W.: Statisztika a közgazdászok számára. A német nyelvű egyetemek által nyújtott képzés kritikai vizsgálata.

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS GAZDASÁGKUTATÓ
INTÉZET FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 45. SZÁM

Barge, M. – Payen, J.-F.: Az egyéni fizetések színvonala és fejlődése; állandó és átmeneti összetevők.

Deville, J.-C.: A minőségi időrendi adatok elemzése: hogyan elemezzük a naptárakat?

Younès, Y.: Munkaszervezés és a Taylor-féle rendszer.

A FRANCIA STATISZTIKAI ÉS GAZDASÁGKUTATÓ
INTÉZET FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 141. SZÁM

Camus, B. – Muller, P.: Az ipari társaságok 1980-ban: a visszaesés.

A kereskedelem 1981-ben.

Bourit, F. – Hernu, P. – Perrot, M.: A fizetések 1981-ben.

Taffin, C.: A lakásállomány 1978-ban.

Roy, C.: A népes családok anyáinak és apáinak időfelhasználása.

Chastand, A.: A munkáscsaládból származó nők szakmai és háztartási tevékenysége.

1982. ÉVI 142. SZÁM

Dinh Quang Chi, – Labat, J.-C.: Az 1981. évi demográfiai mérleg.

Singly, de F.: Házasság, iskolázottsági háttér és társadalmi helyzet.

Glaude, M. – Moutardier, M.: Az életszínvonal alakulása, 1966–1979.

Debonneuil, M. – Sterdyniak, H.: A pénz leértékelésének megállapítása.

Dubarry, J.-P. – Meunier, Ph.: A belföldi piac térhódítása és a kiviteltre irányuló erőfeszítés; földrajzi megközelítés.

1982. ÉVI 143. SZÁM

Colmant, J. – Demotes-Mainard, M. – Passeron, H. – Zaidman, C.: Termelési rendszer és változások a gazdasági környezetben.

Rigal, V.: A gazdaság átrendeződése; kiterjedés és orientáció.

Piens, B.: A munka termelékenysége és a kiskereskedelmi árak.

Padieu, R.: Megfontolások a társadalmi transzferrek újraelosztási hatásáról.

Raoul, E. – Feroldi, M. – Sterdyniak, H.: Társadalombiztosítás és makroökonómiai fejlődés.

Roy, C. – Verger, D.: A televízió helyzete.

1982. ÉVI 144. SZÁM

Didier, M.: A termelőágazat válsága és koncentrációja.

Bony, D. – Eymard-Duvernay, F.: Konzisztencia egy ágazaton belül és a vállalatok különbözősége.

Pohl, R. – Soleilhavoup, J.: A társadalmi státus átvitele két vagy három nemzedékre.

Borkowski, J.-L. – Le Jeannic, Th.: A bevándorlók megérkezése Franciaországba.

Azouvi, A.: A mezőgazdasági és élelmezési ágazat külkereskedelmi egyenlege.

Chiaramonti, C.: A középtávú statisztikai program felülvizsgálata.

1982. ÉVI 145. SZÁM

Huet, M.: Visszafordíthatatlan-e a nők aktivitásának növekedése?

Zighera, J. A.: Szakmák és nemzedékek.

Coëffic, N.: Fokozott munkanélküliség 1980 októberétől 1981 októberéig.

Audirac, P.-A.: Együttélés és házasság, ki él ki-vel?

Deville, J.-C. – Naulleau, E.: Az újabban házasságon kívül született gyermekek és szüleik.

Milot, J.-P.: A nemzeti vagyon 1979-ben.

JOURNAL OF THE
**ROYAL STATISTICAL
SOCIETY**

AZ ANGOL KIRÁLYI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA (A SZÉRIA)

1981. ÉVI 4. SZÁM

Bissell, A. F. – Pridmore, W. A.: Az Egyesült Királyság ún. „átlagmennyiség”-rendszere és annak statisztikai jelentősége.

Aitkin, M. – Anderson, D. – Hinde, J.: Az „oktatási stílus”-ról felvett adatok statisztikai modellképzése.

Mead, R. – Riley, J.: A köztes termények vizsgálatával kapcsolatos statisztikai elgondolások áttekintése.

Beszámoló a Royal Statistical Society 147., éves közgyűléséről (1981. június 17.).

1982. ÉVI 1. SZÁM

Kenny, P. B. – Durbin, J.: A gazdasági és társadalmi idősorok lokális trend becslése és szezonális kiigazítása.

Kalton, G. – Schuman, H.: A felvételekben szereplő kérdésekre adott válaszok problémája.

Wallis, K. F.: A legújabb adatok szezonális kiigazítása és felülvizsgálata: az X-11 módszer lineáris szűrői.

Upton, G. J. G.: A 2X2 összehasonlító kísérlet alternatív tesztjeinek összehasonlítása.

El-Sayed Nour: A népmozgalmi események becslése a duális gyűjtési rendszerből származó adatokkal.

Culyer, A. J. – Wiseman, J. – Drummond, M. F. – West, P. A.: Jövedelemelosztás regresszió segítségével.

Statistische Hefte

NEMZETKOZI ELMÉLETI
ÉS ALKALMAZOTT STATISZTIKAI FOLYÓIRAT

1982. ÉVI 1. SZÁM

Kugler, P.: Az exogeneitás reálváltozóinak próbája; néhány empirikus eredmény hat európai ország számára.

Danzer, K. – Heike, H. D.: A bank ágazat megfogalmazása egy ökonometriai modellben optimális ellenőrző számítás segítségével.

Als, G.: Elsőbbségek és statisztikai program egy kis országban; Luxemburg esete.

Bennett, B. M.: Megjegyzés a szimmetria hipotézisének próbájáról a többváltozós eloszlásokban.

Polasek, W.: Lokális ellenállás a késleltetett eloszlású modellekben.

Putten, R. v. d. – Neudecker, H.: Néhány megjegyzés az Almon-féle becsléshez.

Magg, G.: Meggondolások a mintavételi eljárás döntéelméleti megalapozásához.

Menges, G. – Menges, Ch.: A Világtermékenységi Vizsgálat a Nemzetközi Statisztikai Intézet 43. ülésén.

1982. ÉVI 2. SZÁM

Ehemann, K.: Statisztikai döntési probléma lineáris részleges információval.

Menges, G.: Az átfogó társadalmi problémák néhány statisztikai vetülete.

Evans, M. – Fraser, D. A. S. – Massam, H.: A Weibull-féle modell, objektív forma és lineáris elemzés.

Giri, N. – Mougadem, O.: Invariáns próbák hatványfüggvényének numerikus összehasonlítása.

Drame, J. W. – Hua, T. A.: Három dimenziójú kontingencia táblák felbontása.

Singh, G.: Megjegyzés a valószínűségi számítás alkalmazásáról a mintavételnél.

Keel, A.: Hipergeometrikus valószínűségek komputerszerű kiszámítása.

Brenner, D. – Frase, D. A. S. – Menges, G. – Rost, E.: Modellelemzés strukturális és sztochasztikus részleges információval.

Sangmeister, H.: A nemzetközi gazdaság- és társadalomstatisztika időszerű problémái. A legújabb irodalom áttekintése.

journal statistique

DE LA SOCIÉTÉ DE

DE PARIS

A PÁRIZSI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 1. SZÁM

A francia statisztikai díj.

Gayot, G. – Carnero, E.: Állategészségügy és információ az állatorvosi kutatóintézet központi laboratóriumában.

Sansot, B. – Sansot, J.: Mikroinformatika és a teljes állatállomány termelékenysége.

Thibier, M. – Attonaty, J.-M. – Champy, R. – Ghazlane, F.: Mikroinformatika a reprodukció állattenyésztési és állatorvosi irányítása szolgálatában egy tehenészetben.

Bougler, J.: A genetikai amelioráció kerete és az információ kezeléséből eredő igények.

Mocquot, J.-C.: Az állattenyésztési adatok kezelésének jellemzői és korlátai a tenyésztőállatok genetikai értékelésénél.

Cazals, A. – Zicker, G.: Informatika a tenyésztő szolgálatában.
Damiani, P. – Massé, H. – Aubenque, M.: A morbiditás értékelése a halandóságból kiindulva.

1982. ÉVI 2. SZÁM

Dagnelie, P.: A statisztika különbözőségei és egysége.

Statisztika és mezőgazdasági üzemtani kutatások.
Azais, J.-M.: A gabona fajta szerinti kiválasztásának statisztikai vizsgálata.

Charpenteau, J.-L. – Durü, M.: A szénakészlet összetétele és felhasználása a pireneusi állattenyésztésben; egy modell képzése és eredményei.

Dervin, C.: A távérzékelés adatai.

Goffinet, B.: Kevert modell; négyzetes kockázat és kiválasztás.

Messean, A.: Konfidencia régiók a nem lineáris modellekben.

STATISTISCHE NACHRICHTEN

AZ OSZTRAK KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 2. SZÁM

Gyorsjelentés a gazdasági helyzetről.

Schmutzer, E.: Népszámlálás, 1981; első végleges eredmények.

Ladstätter, J.: Népszámlálás, 1981; beszámoló a feldolgozás első szakaszáról.

Friedl, H. P.: Rákstatisztika, 1980.

Janik, W.: Lakásráfordítás, 1980. A mikrocentzus eredményei, 1980. március – 1981. március.

Kollektív bérindex, 1981.

Fogyasztói árindex, 1981.

Változások a fogyasztói árindexben, 1982 januárjától.

Szántóföldi vetemények. Betakarítás, 1981.

Rosner, E.: Általános állatösszeírás, 1981. december 31. Előzetes eredmények.

A polgári légi közlekedés, 1981.

Matzenauer, F.: Az egyéb (nem lakásépítési) magassépítkezés építési árindexe.

Idegenforgalom, 1981. naptári évben.

Schussmann, P.: A forgalmi adó előzetes bejelentési statisztikája, 1980.

Külkereskedelem, 1981.

1982. ÉVI 3. SZÁM

Gyorsjelentés a gazdasági helyzetről.

Schmutzer, E.: Népességfejlődés, 1971–1981. Születési és vándorlási mérleg Bécs politikai kerületei és községi kerületei szerint.

Tindl, P.: A tartományok közötti vándorlások, 1971–1981.

Wolf, W.: A nem önálló foglalkoztatottak személyi és háztartási jövedelmei.

Meixner, J.: A különleges munkaidőben foglalkoztatott nem önállóak jövedelmei.

Árak, 1981.

Rosner, E.: Állatvágási statisztika, 1981.

Rosner, E.: Baromfistatisztika, 1981.

Rosner, E.: Borszüret, borkészletek és raktárkapacitás 1981-ben.

Haiderer, F.: Nagy- és kiskereskedelmi statisztika. Szövetségi költségvetés, 1982.

1982. ÉVI 4. SZÁM

Gyorsjelentés a gazdasági helyzetről.

Ladstätter, J.: Népszámlálás, 1981; külföldiek.

Friedl, H. P.: Szabadidős balesetek és otthoni balesetek. Az 1980. decemberi mikrocentzus eredményei.

Wolf, W.: Munkás-, alkalmazotti és közalkalmazotti háztartások jövedelmei háztartástípusok szerint. Az 1981. júniusi mikrocentzus eredményei.

Meixner, J.: A nyugdíjasok személyi és háztartási jövedelmei. Az 1981. júniusi mikrocentzus eredményei. Épületberuházások a mezőgazdaságban. Az 1980. júniusi mikrocentzus eredményei.

Rohrböck, G. J.: Bormérleg, 1980–1981.

Az osztrák erdők kihasználása 1981-ben.

Gründner, B.: A villamosenergia-szolgáltató vállalatok gazdaságstatisztikája. 1980. évi felvétel.

Herle, L.: Dologi javak termelése, magas- és mélyépítés, nagy- és kiskereskedelem, energiaszolgáltatás, 1981. negyedik negyedév.

Velochovsky, G.: Magas- és mélyépítés, 1981.

Zajic, H.: Nemzetközi áruforgalom, 1981.

1982. ÉVI 5. SZÁM

Gyorsjelentés a gazdasági helyzetről.

Janik, W.: A lakások garázsokkal és személygépkocsi-tároló helyekkel való ellátása.

Építési engedélyek 1984-ben.

Gritsch, G.: Mező- és erdőgazdasági üzemszámlálás 1980.

Sertésszámlálás 1982. március 3-án.

Tejtermelés és -fogyasztás 1981-ben.

Személyforgalom a tavakon és a Dunán 1981-ben.

Schussmann, P.: Jövedelemstatisztika, 1979.

POPULATION

A FRANCIA DEMOGRAFIAI INTÉZET FOLYÓIRATA
1982. ÉVI 1. SZÁM

Henry, L.: Hogyan mérhető a mobil házaspárok termékenysége?

Tabutin, D.: A termékenység alakulása Nyugat-Zaire régióiban.

Rallu, J. L.: Az egyszülős családok gyermekei. Népszámlálási és anyakönyvi adatok.

Collomb, Ph.: Az Aude megye nyugati részéből kivándoroltak vizsgálata tizenkilenc esztendő múltán. Monográfiák és „társadalmi-foglalkozási vándorlások”.

Rein, D. B.: A németek magatartása a demográfiai fejlődés kérdésében.

Tribalat, M.: A bevándorlás krónikája.

Amani, M.: Születések, születési arányszám és halandóság Iránban.

Ekert, O.: Az optimum keresése a születési intervallumok ütemezése és a családi pótlékok terén.

Pressat, R.: A visszaeső bűnözők demográfiai elemzése.

Bourgeois-Pichat, J.: Megemlékezés John Durand-ról, 1913–1981.

wirtschaft und statistik

A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTARSASÁG
STATISZTIKAI HIVATALÁNAK FOLYÓIRATA

1982. ÉVI 2. SZÁM

Schüler, K.: Jövedelemmegoszlás és -felhasználás háztartáscsoportok szerint. A nemzetgazdasági elszámolás eredményei, 1962–1980.

Házasságkötések, válások, születések és halálos esetek a külföldiek között, 1980.

Sztrájkok és kizárások, 1981.
 Fizetési nehézségek, 1981.
 Disznóvénytermesztés, 1981.
 Ipari termelés, 1981.
 Az építőipar szerkezete, 1981.
 Külkereskedelem 1981-ben előállító és fogyasztó országok szerint.
 Közlekedésgazdaság, 1981.
 Egészségügyi foglalkozások, 1980.

1982. ÉVI 3. SZÁM

Engelmann, M.: Nemzetgazdasági elszámolások, 1981.
 Kereső tevékenység 1981 májusában. A mikrocenzus eredménye.
 Könyvelést vezető mezőgazdasági üzemek, 1979-ben.
 A földkihasználás struktúrája a mezőgazdasági üzemekben 1979-ben és annak változásai 1971 óta.
 Állattartás a mezőgazdasági üzemekben.
 Állatvágások, 1981.
 Bányászat és feldolgozó ipar, 1981.
 Építőipar és szerelőipar, 1981.
 Háztartások és lakbérhozzájárulásban részesülők, összevetve az összes háztartásokkal.
 Külkereskedelem 1981-ben áruajták szerint.
 Közúti közlekedési balesetek, 1981.
 Tuberkulózis, 1980.
 Gyermek- és ifjúságsegélyezés, 1980.
 Kommunális pénzügyi tervek, 1981–1985.
 A vagyon és adóztatása, 1977.
 Kollektív bérek és fizetések, 1981.

1982. ÉVI 4. SZÁM

Bockmann, K.: A Szövetségi Statisztikai Hivatal nemzetközi szervezetekkel való együttműködésének súlypontjai, 1976–1981.
Engelke, S.: A főiskolák személyzete, 1972–1980.
 A keresőtevékenység fejlődése, 1981.
 Területfelvétel, 1981.
 A szabadságos és üdülővendégek részére szobát kiadó mezőgazdasági üzemek.
 A kézműipar foglalkoztatottai és forgalma, 1981.
 A lakásépítkezés épületstruktúrája és beépítési sűrűsége.

Építkezési tevékenység, 1981.
 Áruforgalom a Német Demokratikus Köztársasággal és Kelet-Berlinnel, 1981.
 Légi forgalom.
 A föld- és kommunális hitelintézetek adóskötvényeinek forgalma és fedezete.
 Kórházak, 1980.
 Szociális segélyben részesülők, 1980.
 Rehabilitációs intézkedések, 1981.
 Állami pénzgazdálkodás, 1981.

1982. ÉVI 5. SZÁM

Fürll, M. – Polte, V.: A Német Szövetségi Köztársaság statisztikai információs rendszerének adatbázisa és adatközléséről.
 Állatállomány, 1981. december 3. Végleges eredmények.
 A kereskedelmi és vendéglátóipari egységek összeírása, 1979.
 A belvízi hajózási vállalatok, 1981.
 Főiskolai hallgatók, 1981/82. téli félév.
 Terhességmegszakítások, 1981.
 Halálos esetek 1980-ban halálok szerint.
 A magánháztartások értékpapírvagyona, 1978.
 A kiválasztott magánháztartások költségvetése, 1981.

1982. ÉVI 6. SZÁM

Griepenkerl, W.: Az állatvágások statisztikája.
Euler, M.: A bevételek és a fogyasztási kiadások reprezentatív felvétele, 1983.
 A keresők foglalkozási és tevékenységi jellemzői. Az 1980. áprilisi mikrocenzus eredményei.
 Az 1980-ban megnyitott csőd- és kényszerregezési eljárások pénzügyi eredményei.
 Mezőgazdasági üzemek az üzemi és üzemen kívüli jövedelem szerinti bontásban, 1979.
 Erdőgazdasági üzemek és erdőterületek.
 Tengeri halászat, 1981.
 Az Európán kívüli fejlődő országokkal folytatott külkereskedelem, 1981.
 A külkereskedelem kereskedelmi útjai, 1981.
 Állami költségvetési tervek.
 Államadósságok.
 Állami nyugdíjasok, 1982. február 1.